

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELÂGATİ BİLİM DALI**

**MUHAMMED EMİN İBN ÂBİDÎN'İN
REDDÜ'L-MUHTÂR'INDA NAHİV UYGULAMALARI**

**Hazırlayan
Yücel BAŞTÜRK**

**Danışman
Doç. Dr. Metin PARILDI**

Yüksek Lisans Tezi

**Haziran 2019
KAYSERİ**

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELÂGATİ BİLİM DALI**

**MUHAMMED EMİN İBN ÂBİDÎN'İN
REDDÜ'L-MUHTÂR'INDA NAHİV UYGULAMALARI
(Yüksek Lisans Tezi)**

**Hazırlayan
Yücel BAŞTÜRK**

**Danışman
Doç. Dr. Metin PARILDI**

**Haziran 2019
KAYSERİ**

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Adı-Soyadı :

İmza :

YÖNERGEYE UYGUNLUK ONAYI

Muhammed Emin İbn Âbidin'in Reddü'l-Muhtâr'ında Nahiv Uygulamaları adlı Yüksek Lisans / Doktora tezi, Erciyes Üniversitesi Lisansüstü Tez Önerisi ve Tez Yazma Yönergesi'ne uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan
Yücel BAŞTÜRK

Danışman
Doç. Dr. Metin PARILDI

Temel İslam Bilimleri ABD Başkanı
Prof. Dr. Halim ÖZNURHAN

KABUL VE ONAY SAYFASI

Doç. Dr. Metin PARILDI danışmanlığında **Yücel BAŞTÜRK** tarafından hazırlanan **“Muhammed Emin İbn Âbidin’in Reddü’l-Muhtar’ında Nahiv Uygulamaları”** adlı bu çalışma, jürimiz tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü **Temel İslam Bilimleri** Anabilim Dalında **Yüksek Lisans** tezi olarak kabul edilmiştir.

14 / 06 / 2019

JÜRİ:

Danışman : Doç. Dr. Metin PARILDI

Üye : Prof. Dr. Veli KAYHAN

Üye : Doç. Dr. Abdulkadir BAYAM

ONAY :

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun 17 / 06 / 2019 tarih ve 25 sayılı kararı ile onaylanmıştır.

17 / 06 / 2019

Doç. Dr. Kenan GÜLLÜ
Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Bismillahirrahmanirrahim

Kur'ân'ı indiren, yazı yazmayı ve beyanı öğreten Yüce Allah'a hamd olsun. Fasih, açık ve net konuşan, doğruluğu emreden, ilmi teşvik eden sevgili peygamberimize, âl-l ve ashâbına salât ve selam olsun.

Nahiv ilminin İslam kaynaklarını doğru anlamak için gerekli oluşunu ortaya koymak adına, bu çalışmanın konusu *Reddu'l-Muhtâr* haşiyesindeki nahiv uygulamalarından teşekkül eder. *Reddu'l-Muhtâr* haşiyesinin müellifi hicri 13. asırda yaşamış, en önde gelen Hanefî fakihlerinden biri olan, Muhammed Emin İbn Âbidîn'dir. İbn Âbidîn'in *Reddu'l-Muhtâr* eseri başta Hanefî fıkıh kaynakları olmak üzere tefsir, hadis, akaid, tasavvuf ve Arap edebiyatı gibi pek çok kaynaktan yararlanarak oluştuğu bilinmektedir. Bu durum hâşiyenin ana eksenini olan fıkıh haricinde diğer ilim dallarıyla iç içe bir kitap olmasını gerektirir. Bu çalışmayla İbn Âbidîn'in nahiv ilmiyle alakalı açıklama, ifade ve söylemleri ön plana çıkartılacak; onun fakih ve usûlcü tarafının yanı sıra Arap edebiyatına hâkimiyeti gösterilecektir.

Araştırma iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Muhammed Emin İbn Âbidîn'in doğumu ve nesebi, eğitim hayatı, kişilik ve şahsiyeti, hocaları, öğrencileri ve eserinde ismi geçen nahiv âlimleri, kitapları, görüşlerinden bahsedilmiştir. İkinci bölümde *Reddu'l-Muhtâr*'daki nahiv uygulamalarından merfu', mansub ve mecrûr bölümleri incelenmiştir.

Tezimin her aşamasında bana yardımcı olan, bilgi ve tecrübelerinden yararlandığım tez danışmam değerli hocam Doç. Dr. Metin PARILDI'ya, teze vakit ayırmam hususunda fedakarlık, sabır gösteren ve beni destekleyen eşime, arapça öğrenmeme maddi, manevi katkısı olan aileme, değerli üstadım Süleyman ELKOCA'ya, tezi bitirmek hususunda gayretimizi arttırıp teşvik eden Seyyid Mübarek el-HÜSEYİNİ'ye ve ilminden yararlandığım tüm hocalarıma çok teşekkür eder, şükranlarımı sunarım. Bu çalışmanın hayırlara vesile olmasını temenni ederim.

MUHAMMED EMİN İBN ÂBİDÎN'İN REDDU'L-MUHTÂR'IN DA NAHİV UYGULAMALARI

Yücel BAŞTÜRK

Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yüksek Lisans Tezi, Haziran 2019

Danışman: Doç. Dr. Metin PARILDI

ÖZ

Çalışmada Reddu'l-Muhtâr adlı eserin nahiv uygulamaları ele alınmıştır. Eserin nahvî kaynakları ve İbn Âbidîn'in edebî analizleri tespit ve tertip edilmiş, böylece onun nahiv ilmiyle alakalı açıklama ve söylemleri ön plana çıkartılarak, fakih ve usûlcü tarafının yanı sıra edebî yönü gösterilmeye çalışılmıştır. Araştırmada İbn Âbidîn'in edebî yönüne dikkat çekme, dil-nahiv bilgisinin önemi ortaya koyma ve nahiv kurallarının teorik yanını, Reddu'l-Muhtâr üzerinde tatbik edilmiş halini gösterme hedeflenmiştir.

Araştırma iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Muhammed Emin İbn Âbidîn'in doğumu ve nesebi, eğitim hayatı, kişilik ve şahsiyeti, hocaları, öğrencileri ve eserde ismi geçen nahiv âlimleri, kitapları, görüşlerinden bahsedilmiştir. İkinci bölümde Reddu'l-Muhtâr'daki nahiv uygulamalarından merfu', mansûb ve mecrûr bölümleri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Reddu'l-Muhtâr, İbn Âbidîn, Kaynaklar, Nahiv, Fıkıh, Uygulamalar, Merfu, Mansûb, Mecnûr

ABSTRACT**NAHIV PRACTICES IN MOHAMMED EMIN IBN ABIDIN'S REDDU'L
MUKHTAR****Yücel BAŞTÜRK****Erciyes University, Social Sciences Institute****Master Thesis, Haziran 2019****Advisor: Assoc. Dr. Metin PARILDI**

In this study, the nahiv practices of Reddu'l-Muhtâr are discussed. The nahwî sources of the work and the literary analyzes of Ibn Âbidîn were determined and arranged, and thus, his explanations and discourses about the nahiv science are brought to the forefront and it is tried to show the literary aspect of him as well as the faqih and methodical side. In this research, it is aimed to draw attention to the literary aspect of Ibn Abidin, to reveal the importance of linguistic-nahiv knowledge and to show the theoretical side of nahvî rules and their implementation on Reddu'l-Muhtâr.

The research consists of two parts. In the first part; the birth and generation of Mohammad Emin Ibn Abidin, his education life, character and personality, teachers, students and works; definition, purpose and importance of nahiv science; the relation of fiqh, hadith and tafsir with nahiv science are examined. In the second part; nahiv scholars mentioned in the work, their books, views and nahiv practices in Reddu'l-Mukhtar are mentioned.

Keywords: Reddu'l-Muhtâr, Ibn Abidin, Sources, Nahiv, Fiqh, Practices, Merfu', Mansûb, Mecnûr

KISALTMALAR

as.	Aleyhisselam
b.	İbn (oğul)
bkz.	Bakınız
c.	Cilt
cc.	Celle Celâlühü
DiA	Diyanet islâm Ansiklopedisi
DKİ.	Daru'l-Kutubi'l-İlmiye
h.	Hicri
Hz.	Hazreti
m.	Miladî
ö.	Ölüm tarihi
ra.	Radiyallahu anh
rah.	Rahmetullahi aleyh
r.anhum.	Radiyallahu anhum
s.	Sayfa
sy.	Sayı
ty.	Tarih yok
vb.	ve benzeri

İÇİNDEKİLER

MUHAMMED EMİN İBN ÂBİDÎN'İN REDDÜ'L-MUHTÂR'INDA NAHİV UYGULAMALARI

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	i
YÖNERGEYE UYGUNLUK ONAYI	ii
KABUL VE ONAY SAYFASI	iii
ÖNSÖZ	iv
ÖZ	v
ABSTRACT	vi
KISALTMALAR	vii
İÇİNDEKİLER	viii
 GİRİŞ	 1
I. Tezin Amacı ve Önemi	1
II. Tezin Yöntemi ve Sınırları	2
III. Nahiv İlmi Hakkında Genel Bilgi	3
A. Nahiv İlminin Önemi	3
B. Nahiv İlminin Diğer İlimlerle İlişkisi	6

BİRİNCİ BÖLÜM

REDDU'L-MUHTÂR'IN NAHİV KAYNAKLARI

I. Reddu'l-Muhtâr'ın Müellifi İbn Âbidîn Hakkında	10
A. Kişisel Özellikleri ve Yetiştigi Çevre	10
B. Hocaları ve Talebeleri	14
C. Eserleri	14
II. İbn Âbidîn'in Nahiv İlimine Bakışı	15
III. Reddu'l-Muhtâr'ın Nahiv Kaynakları	19
A. Reddu'l-Muhtâr'da Adı Geçen Nahiv Müellifleri ve Eserleri	20
B. Reddu'l-Muhtâr'da Adı Geçen Nahiv Müellifleri	24

C. “el-Elfiyye”nin Kaynak Gösterildiği Konular	25
D. “et-Teshîl”in Kaynak Gösterildiği Konular	26
D.“el-Eşmûnî”nin Kaynak Gösterildiği Konular	28
E. “ed-Demâmîni”nin Kaynak Gösterildiği Konular	30
F. “Muğni’l-Lebîb”in Kaynak Gösterildiği Konular	33
G. “es-Suyûtî”nin Kaynak Gösterildiği Konular	34
IV.Basra-Kûfe Dil Ekollerindeki İhtilafların Reddu’l-Muhtâr’a Yansıması	35

İKİNCİ BÖLÜM

REDDU’L MUHTÂR’DA NAHİV UYGULAMALARI

I.Reddu’l-Muhtâr’da Kelime	53
A.İsim	53
B.Fiil	56
C.Harf	56
II.Reddu’l-Muhtâr’da Mâmuller	58
A.Merfûât	58
B.Mansûbât	85
C.Mecrûrât	115
SONUÇ	122
KAYNAKÇA	124
EKLER	129

GİRİŞ

I. Tezin Amacı ve Önemi

İslâma gönül veren, içten bağlanan müminler, Hz. Peygamberin (as.) getirdiği Kur'ân ve sünneti anlayarak, yaşayarak ve aktararak dini ilk berraklığı, saflığı ve doğal haliyle sonraki nesillere ulaştırdılar. Kur'ân ve sünneti anlama ve aktarmanın en başında İslam külliyyatının temel güvenilir kaynakları gelir. Rehber âlimlerin Kur'an ve sünneti referans alarak telif ettiği bu kaynaklar; akaid, fıkıh, tefsir, hadis ve tasavvuf ilimleridir. Telif edilen kadîm eserlerin pek çoğunun dili Arapçadır. Metodu ise Kur'ân odaklı olup Kur'ân'da görülen edebî üslûp ve anlatış biçimidir. Bu nedenle ilmî eserlerin bazıları muhkem yöntemiyle kaleme alınmış iken, bazıları da îcâz yöntemiyle kaleme alınmıştır. Kaynak eserlere vâkîf olma, dilini ve üslûbunu öğretecek edebî ilimlerle mümkün olabilir. Bu ilimlerin başında kelime ve cümlenin yapısını, üslûbunu anlatan sarf ve nahiv ilmi gelir. Bu nedenle tefsir, hadis ve fıkıh gibi pek çok dini eserin şerh ve haşiyesinde nahiv analizi ve anlatımlarıyla karşılaşılır. Nahiv incelemesi ve tahlillerinin ayet, hadis ve şiirlerle desteklendiği görülür. Öyleyse nahvin, dinî kaynaklardan beslenen ve onları destekleyen ilmî bir alan oluşu inkâr edilemez bir gerçektir. Bu gerçeğe göz ardı etmenin pek çok açıdan yöntem problemine yol açtığı görülmektedir. Ayrıca Kur'ânî metodla telif edilen eserlerin diline uygun olmamasından dolayı, teysir adı altındaki ıslah çalışmalarının ilme pek katkısı olduğu da söylenemez.

Bu çalışmaya konu olarak *Reddu'l-Muhtâr*'daki (رد المحتار) nahiv uygulamalarının seçilmesinin amacı gerek tenkit edilen, lüzumsuz bir tekrar olarak görülen geleneksel hâşiye yönteminin ilmî katkılarını sunmak; gerekse nahiv ilminin islam kaynaklarını doğru anlamak için gerekli oluşunu ortaya koymaktır. *Reddu'l-Muhtâr* haşiyesinin müellifi hicri 13. asırda yaşamış, en önde gelen Hanefî fakihlerinden biri olan, Muhammed Emin İbn Âbidîn'dir. İbn Âbidîn'in *Reddu'l-Muhtâr* eseri başta Hanefî fıkıh kaynakları olmak üzere tefsir, hadis, akaid, tasavvuf ve Arap edebiyatı gibi pek çok kaynaktan yararlanarak oluştuğu bilinmektedir. O halde bu hâşiye ana eksenini fıkıh olmasına rağmen diğer ilim dallarıyla da iç içe girmiş bir kitaptır.

Bu çalışmayla İbn Âbidîn'in nahiv ilmiyle alakalı açıklama, ifade ve söylemleri ön plana çıkarılacak; onun fakih ve usûlcü tarafının yanı sıra edebî yönü gösterilecektir.

İbn Âbidîn, nahiv odaklı açıklamalarıyla *Tenvîru'l-Ebsâr* (تنوير الأبصار) adlı fıkıh metni ile *ed-Durru'l-Muhtâr* (الدر المختار) adlı şerhin müphem yanlarını açmayı, zor yanlarını kolaylaştırmayı, hak olanı ortaya çıkarmayı, hatalı yorumların önünü kesip doğruyu ifade etmeyi ve metin-şerh ilişkisinin bağını göstermeyi hedeflemiştir. İbn Âbidîn'in, eserinde merfû, mansûb ve mecrûr; fail, mefûl ve izafet gibi nahiv kavramlarını dile getirmesi, *el-Elfiyye*, *et-Teshil* gibi nahiv kaynaklarından çokça yararlanması, Sîbeveyhi (ö.140/757), İbn Hişâm (ö.761/1360) gibi dil bilgisinde otoriter âlimlerin görüşlerini nakletmesi, nahiv ilmindeki etkinliğini göstermesi ve metin-şerh ifadelerinin doğru anlaşılması açısından önemlidir.

İbn Âbidîn'in fıkıh, hadis, usûl, tasavvuf ve edebî yönünü ortaya koyan pek çok ilmî çalışmalar olmuştur. Örneğin; Ahmed Mehdi el-Hıdr'ın modern hukuk sistemini göz önüne alarak kaleme aldığı "*Fihrist İbn Âbidîn*" adlı eseri, Ahmed Özel ile Yahya Semiz'in "*İbn Âbidîn Kaynakları*" adlı çalışmaları, Muhammed Abdullatif Salih el-Ferfur'un "*İbn Âbidîn ve Şerhuhi Fil'l-Fıkhi*" isimli doktora tezi, onun fikhî yönünü ortaya koyan çalışmalardır. Muhammed Furkan Taha Demirbaş'ın "*İbn Âbidîn'in Hadis ve Sünnet Anlayışı*" adlı yüksek lisans tezi İbn Âbidîn'in hadis ilmi tarafını ortaya koyan bir çalışmadır. Onun edebî yönünü inceleyen çalışma ise Muhammed Meşhud Hakçioğlu'nun "*Arap Gramerinde Ğarîbu'l-İ'rab Çalışmaları ve İbn Âbidîn'in el-Fevâidu'l-Acîbe fî İ'rabi'l-Kelimati'l-Ğarîbe*" adlı yüksek lisans çalışmasıdır. Selim Uğur'un "*Tasavvufta Ricâlü'l-Gayb Anlayışı, İbn Abidin Örneği*" adlı yüksek lisans çalışması da tasavvuf yönünü ortaya koyan bir eserdir. Bu çalışma; İbn Abidin'in edebiyat yönüne dikkat çekmesi; fıkıh ilminin anlaşılması için dil-nahiv bilgisinin önemini ortaya koyması ve nahiv kurallarının teorik yanını, *Reddu'l-Muhtâr* üzerinde tatbik edilmiş halini göstermesi açısından diğer çalışmalardan farklıdır.

II. Tezin Yöntemi ve Sınırları

Araştırmada *Reddu'l-Muhtâr*'ın farklı bölümlerinde dile getirilen nahiv âlimleri, kitapları, görüşleri ve kurallarının tespit edilerek toplanıp belirlenmesi, sonra tespit edilen dağınık bilgilerin örnekleriyle birlikte tertip edilmesi hedeflenmiş, ilgili

ayet ve örneklerin anlamları konu bütünlüğünü bozmaması için genelde dipnotta verilmiş ve kâidelerin fikhî yansımalarını ortaya koyan bir yöntem takip edilmiştir. Bunun yanında diğer nahiv kaynaklarından konu bütünlüğü için yararlanılmıştır. Örneğin; İbn Hişâm'ın *Şerhu Katri'n-Nedâ*'sı, Celaledin es-Suyûtî'nin *el-Behcetü'l-Merdiyye*'si gibi. Fakat çalışmanın hacmini büyütmek için eserde nahivle alakalı tüm misaller ve uygulamalara yer verilmemiştir. Bu çalışmada *Reddul'l-Muhtâr ala'd-Durri'l-Muhtâr* adlı eserin, Daru'l-Fikr yayınevinin Beyrut neşirli 1992 tarihli 2. baskısından yararlanılmıştır.

Araştırma iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde; Reddu'l-Muhtâr'ın müellifi Muhammed Emin İbn Âbidîn'in kişisel özellikleri, eğitim hayatı, hocaları, öğrencileri ve eserleri ele alınmış; sonra da İbn Âbidîn'in Nahiv ilmine bakışı, Reddu'l-Muhtâr'ın nahiv kaynakları; Basra ve Kûfe Dil Ekollerindeki ihtilafların Reddu'l-Muhtâr'a yansımaları ele alınmıştır. İkinci bölümde; eserde ismi geçen nahiv âlimleri ve bunların görüşleri; yine eserde adı geçen nahiv kitapları ve *Reddu'l-Muhtâr*'daki nahiv uygulamaları incelenmiştir.

III. Nahiv İlmi Hakkında Genel Bilgi

A. Nahiv İlminin Önemi

Günümüzde “söz dizimi” “cümle bilgisi” “sentaks” terimleriyle karşılanan “nahiv” kadîm dilciler nezdinde en geniş manasıyla Arap dilinin grameri karşılığında kullanılmıştır. Bilindiği gibi, nahvin önemin Arapça olarak indirilmiş olan Kur'an-ı Kerîm'den kaynaklanmaktadır.

Kur'an'ın Arapça indirildiğini açıklayan ve Arapçanın önemini gösteren bazı ayetler:

إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ¹

“Muhakkak ki biz onu anlayasınız diye Arapça bir kitap olarak indirdik.”

وَلَقَدْ نَعْلَمُ أَنَّهُمْ يَقُولُونَ إِنَّمَا يُعَلِّمُهُ بَشَرٌ ۖ لِّسَانُ الَّذِي يُلْحِدُونَ إِلَيْهِ أَعْجَمِيٌّ وَهَذَا لِسَانٌ عَرَبِيٌّ مُبِينٌ²

¹ Yusuf sûresi, 2.

² Nahl sûresi, 103.

“Şüphesiz biz onların: «Kur'an'ı ona ancak bir insan öğretiyor.» dediklerini biliyoruz. Kendisine nisbet ettikleri şahsın dili yabancısıdır. Hâlbuki bu (Kur'an) apaçık bir Arapçadır.”

وَلَوْ جَعَلْنَاهُ قُرْآنًا أَعْجَمِيًّا لَقَالُوا لَوْلَا فُصِّلَتْ آيَاتُهُ أَأَعْجَمِيٌّ وَعَرَبِيٌّ قُلْ هُوَ لِلَّذِينَ آمَنُوا هُدًى وَشِفَاءٌ
وَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ فِي آذَانِهِمْ وَقْرٌ وَهُوَ عَلَيْهِمْ عَمًى أُولَٰئِكَ يُنَادَوْنَ مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍ³

“Eğer biz onu, yabancı dilden bir Kur'an kılsaydık, diyeceklerdi ki: Ayetleri tafsilatlı şekilde açıklanmalı değil miydi? Arab'a yabancı dilden (kitap) olur mu? De ki: O, inananlar için doğru yolu gösteren bir kılavuzdur ve şifadır. İnanmayanlara gelince, onların kulaklarında bir ağırlık vardır ve Kur'an onlara kapalıdır. (Sanki) onlara uzak bir yerden bağırlıyor (da Kur'an'da ne söylendiğini anlamıyorlar).”

Günümüzde nahiv ilminin önemi yeteri kadar bilinmemektedir. Hâlbuki birçok dinî, itikâdî problemin, çatışmanın, ayrılığa düşmenin başlıca nedeni Arap diline yeterince hâkim olmamak ve doğru şekilde anlamamaktan kaynaklanmaktadır. Çünkü toplumu sahip olduğu dili ve dini ayakta tutar. Dinin batınî yönü olan inanç, zahiri yönden Kur'an ve sünnete bağlıdır. Dini doğru biçimde anlamak ise, nâzil olduğu zamanın dilini korumaya bağlıdır. Bu koruma ancak Kur'an ve sünnet dili olan Arapçayı aslına uygun bilmek ve tahriften muhafaza edip sahip çıkmakla mümkün olabilir. Nasıl ki milli dilin tahrifat ve erozyonu nedeniyle sosyo-kültürel sorunlar baş göstermeye başlar, aile bağları zayıflar; torun, dedesiyle iletişim kuramaz, dede torunun ne dediğini anlayamaz olursa benzer biçimde dînî dili kaybetmek sebebiyle de Kur'an, sünnet ve onu topluma ulaştıran âlimlerin dili anlaşılmaz olur. Böylece Kur'an ve sünnet ile alakalı sorunlar baş göstermeye başlar. Bunun sonucunda birey ve toplum rehbersiz kalır. İtikat ve dini yaşantı dış etkenlerle kirlenir. Bu durum zahiri ve manevi çatışmaya, kargaşaya ve çeşitli problemlere yol açar.

Henüz İslam'ın ilk dönemlerinde bu duruma dikkat çekilmiş, başta Resûlullah (as.) ve güzide sahabileri olmak üzere dilin korunması için öneri ve tavsiyelerde bulunulmuş, teşvik edici sözler söylenmiş, böylece problemin en aza inmesi hedeflenip diline ve dinine sahip nesiller yetiştirme gayesi güdülmüştür.

Örneğin: Resûlullah (as.) أَنَا مِنْ قَرِيشٍ وَنَشَأْتُ فِي بَنِي سَعْدٍ فَأَنَّى لِي اللَّحْنُ

³ Fussilet sûresi, 44.

“*Ben Kureyş’tenim, Beni Sa’d kabilesinde yetiştim, nasıl hatalı konuşurum!*” buyurarak fasih konuşmanın önemine dikkat çekmiş ve huzurunda i’râb hatası ile konuşan hakkında

أرشدوا أخاكم فقد ضل

“*Kardeşinize doğruyu gösterin, çünkü o hatalı konuşmuştur.*” uyarısında bulunmuştur.⁴

Hiz. Ebû Bekir (ra.): لأن أقرأ فأسقط أحب إلي من أن أقرأ فألحن

“*Kur’an okurken ayet atlamam, hatalı okumadan daha iyidir.*” sözü ile hatalı okumanın kötülüğünü ifade etmişti.⁵

Hiz. Ömer (ra.) atıcılık ve i’rab hususunda hatası olan topluma : “ *Vallahi dilinizde yaptığınız hata, atıcılıkta yaptığınız hatadan bana daha ağır geldi.*” diyerek dil hatasının büyük, düzeltilmesi gereken bir hata olduğunu vurgulamış; sonra sözünü, Allah Resulünün (as.) şu buyruğuyla desteklemişti: “ *Allah lisanını ıslah edene rahmet etsin.* ”⁶ Başka bir hadiste Hiz. Ömer (ra.):

تعلموا العَرَبِيَّةَ فَإِنَّهَا تُنْبِتُ الْعَقْلَ وَتَزِيدُ فِي الْمُرُوءَةِ

“*Arap dilini öğrenin, zira o, aklı güçlendirir, mürüvveti çoğaltır.*”⁷ Ve “*Farz ve sünnetleri öğrendiğiniz gibi nahvi de öğrenin.*”⁸ buyurarak halkı bu ilme teşvik etmişti.

Hiz. Ali, İbn Ömer ve İbn Abbas (r.anhum.) i’râb hatasıyla konuşan çocuklarının dillerinin düzelmesi için itina göstermişlerdi.⁹

Tabînin büyüklerinden, hadis âlimi Şâ’bi (ö. 104/722) nahiv ilminin ehemmiyetine meşhur ifadesiyle dikkat çekmiştir: “*İlimde nahvin durumu yemekteki tuzun durumu gibidir, onsuz olmaz.*”¹⁰

İzzeddin b. Abdüsselam’a göre (ö. 660/1262) Nahiv ilmini tahsil etmek, Allah ve Resulünün sözlerinin anlaşılmasına ve dini korumaya araç olduğu için vaciptir.¹¹

⁴ Celaleddin es-Suyûtî, *el-Muzhir fî Ulûmi’l-Luğâtî ve Envâihâ*, DKİ., 1. Baskı, Beyrut 1998, c.2, s.341.

⁵ es-Suyûtî, *el-Muzhir fî Ulûmi’l-Luğâtî ve Envâihâ*, c.2.s.341.

⁶ Hatib el-Bağdadi, *el-Câmiu li-Ahlâki’Râvi ve Âdâbi’s-Sâmî*, Mektebetu’l-Maârif, Riyad, ty. c.2, s.24.

⁷ Said el-Afganî, *Min Târihi’n-Nahvi*, Dâru’l-fFkr, ty, s.10.

⁸ Ömer bin Bahr el-Câhiz, *El-beyan ve’t-Tebyin*, Mektebetu’l-Hilal, Beyrut, c.2, s.51.

⁹ Hatib el-Bağdâdî, c.2, s.28.

¹⁰ Hatib el-Bağdadi, Riyad ty. c.2, s.28.

el-Müberred (ö. 286/900) nahvin önemi ile alakalı ne güzel der:

النَّحْوُ زَيْنٌ وَجَمَالٌ يُلْتَمَسُ ... يَأْخُذُ مِنْ كُلِّ الْعُلُومِ بِالنَّفْسِ
صَاحِبُهُ مُكْرَمٌ حَيْثُ جَلَسَ ... هَلْ يَسْتَوِي رَبُّ الْحِمَارِ وَالْفَرَسِ؟

“Nahiv her ilimden nefes alan bir süs ve aranan güzelliştir. Nahivci oturduğu yerde saygı duyulandır. Hiç eşek ile atın sahibi bir olur mu?”¹²

B.Nahiv İlminin Diğer İlimlerle İlişkisi

Köklü bir edebî geçmişe sahip olan Arapların dile karşı duydukları sevgi ve ilgi, belagatın zirvesi olan Kur'an'ın gönderilmesi ile iyice perçinlenmiş ve zaman içinde din ilimlerinden ayrı olarak, lugat, sarf, nahiv, meânî, beyân ve bedî' gibi her biri dili ayrı açılardan inceleyen bilim dalları oluşmuştur. Ancak bu ilimler içinde nahiv ilminin müstesna bir yeri vardır. Çünkü nasıl ki mantık, düşüncenin grameri ise nahiv de dilin mantığıdır. Bu itibarla gerek müfessirler gerek muhaddisler ve fıkıhçılar nahiv ilmine önem vermişler ve bu ilmin önemine çokça vurgu yapmışlardır.

el-Ferrâ'ya (ö. 207/822) ait olduğu nakledilen şu şiir bu gerçeği ne güzel ifade etmektedir!

إنما النحو قياس يتبع...وبه في كل علم ينتفع

“ Sadece nahiv, her bir ilimde yararlanılan, takip edilen bir ölçüttür.”¹³

1.Nahiv ve Tefsir

Kur'an ayetlerinden anlama ulaşmak için i'râb ilmini bilmek zorunludur. Ayrıca nahiv ilmini bilmeyen kimsenin fetva vermesi de caiz değildir. Kur'an-ı Kerim Arapça indirildiği ve bu dilin özelliklerine sahip olduğu için, i'rab'ın önemi yüce kitabımızın anlaşılması noktasında da kendisini hissettirmektedir.

¹¹ Ebu Muhammed İzzeddin b. Abdisselam ed-Dımaşki, *Kavaidu'l-Ahkâm fî Mesâlihi'l-En'âm*, Mektebetu'l-Kulliyâti'l-Ezheriyye, 1991, Kahire, C.2, s. 204.

¹² Hatib el-Bağdadi, c.2, s.28.

¹³ Osman Güman, “Nahiv-Fıkıh Usûlü İlişkisi (el-İsnevi örneği)”, Marmara Üniversitesi, İstanbul 2006, s.IV.

İmam Mâlik (ö. 179/795) “*Arap dilini bilmeyen bir adam Allah’ın kitabını tefsir edemez. Şayet ederse cezasını görür.*” ifadesiyle ilimsiz tefsir yapmanın tehlikesini bildirir.¹⁴

Müfessir ve dil bilimci Ebû Hayyân (ö. 745/1344) tefsir ilmini arzulayanların öncelikle Sibeveyhi’nin (ö. 180/796) el-Kitab’ı üzerine yoğunlaşmasını tavsiye eder ve bu kitabın problemlerin çözümü, müşkül meselelerin halli için dayanak ve güvenilir bir kaynak olduğunu belirtir.¹⁵

İbn Atiyye (ö. 541/1147) bu ilmin önemi hakkında şunları söyler:

“*İ’rabu’l-Kur’an ilmi, şeriatla asıldır. Çünkü bununla şeriatteki manalar ortaya çıkar. Zira bazen hareketlerin değişmesi bile kişiyi küfre götürebilir.*”¹⁶

Nahvin tefsirle irtibatına gelince nahvin Kur'an naslarının tahlil edilmesi, garip lafızları, ağır terkipleri ve ince manalarının açıklanmasında önemli bir kaynak olduğu şüphesizdir. Bu etkileşim tarihi bir süzgeç içerisinde ele alınacak olursa genel olarak şu başlıklar altında ortaya çıkar.

Nahiv- Tefsir etkileşimi sonucunda:

1. Kur’an lafızları ve terkiplerini inceleyen Meâni’l Kur’an ve İ’rabu’l Kur’ân gibi eserler kaleme alınmıştır. Örneğin: Ebu Ubeyde’nin (ö. 209/824 [?]), el-Ahfeş el-Evsat’ın (ö. 215/830 [?]) ve el-Ferrâ’nın (ö. 207/822) *Mecazu’l-Kur’an* adlı eserler birinci, Ebu Ca’fer en-Nahas’ın (ö. 338/950) *İ’rabu’l-Kur’an*’ının ikinci kısımdan olması gibi.

2. Kur’an-ı Kerim’in anlaşılması yolunda nahiv eserleri yardımcı, etkili bir rol oynadı.

3. Kur’an tefsirinde îcaz ve edebi ağırlıklı tefsirler gibi yeni yönelişlere sebep olmuş oldu.¹⁷ Örneğin ez-Zemahşerî’nin (ö. 538/1144) *el-Keşşâf* isimli tefsiri gibi.

¹⁴ Celaleddin **es-Suyûtî**, *el-İtkan fî Ulûmi’l-Kur’an*, el-Hey’etu’l-Mısıriyyeti’l-Âmme li’l-Kitap, 1974, c.4, s.209.

¹⁵ **Velid Haşim Kürdi**, “*Ehemmiyetü İlmi’n-Nahvî fî Fehmi’n-Nassı’ş-Şer’î*”, Çanakkale On sekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 2016, Sayı 8, s.35.

¹⁶ Kürdi, s.35.

¹⁷ A. Cüneyt **Eren**, “*Nahiv İlminin Tefsirle İlişkisi ve Birbirlerine Etkisi*”, Tartışmalı ilmi toplantısı 36, Kur’ân ve Tefsir araştırmaları –III, 14-15 Ekim 2000 İstanbul, s. 265-266.

2.Nahiv ve Hadis

Arap dilinde hatayı ifade eden “lahn” karşısında aralarında Şu’be (ö. 160/776), Hammâd b. Seleme (ö. 167/784), el-İtkânî’nin (ö. 758/1357) bulunduğu âlimler lahni son derece sert şekilde eleştirirler. Şu’be, hadis talep edip Arapça bilmeyen kişiyi, üzerinde aba olup kafa kısmı bulunmayan bir adama benzettir. Hammâd b. Seleme de hadis talep edip de nahvi bilmeyen kimseyi, içinde arpa olmadığı halde yem torbası taşıyan merkebe benzetmektedir. Hadislerdeki illet sebeplerinden biri olarak, i’rabı ve Arapça kelimelerin anlamlarını bilmemek zikredilir. Öyle ki Batelyevsî’nin (ö. 521/1127) ifadesine göre hadis ravileri içinde “merfu” ile “mansûb” kelimeleri birbirinden ayıramayan kişiler vardır. Bu nedenle muhaddisler en azından anlamı bozmayacak düzeyde ravilerin Arapça’yı bilmelerini şart koşmuşlardır.¹⁸

Veki‘ anlatıyor (ö. 197/812): el-A‘meş’in (ö. 148/765) yanına hadis dinlemeye gelmişim ve ben bazen i’rab hatası yapıyordum. A’miş bana dedi ki: “*Ya Ebu Süfyan! Sen sana hadisten daha evla olan şeyi terk ettin.*” deyince ben ona “*Ya Eba Muhammed! Hadisten daha evla şey nedir?*” dedim. O : “*Nahiv’dir*” cevabını verdi ve bana önce nahiv ilmini sonra hadis ilmini öğretti.¹⁹

3.Nahiv ve Fıkıh

Nahiv ilminin amacı, Arapça’yı doğru konuşmanın veya okumanın ölçüsü olan kuralları tespit ederek hatalı konuşmanın/okumanın önüne geçmektir. Bu sebeple nahiv ilminde, kelimenin cümle içindeki işlevini gösteren ve anlamı belirleyen i’râb çok önemlidir. Usûlcünün amacı ise, fıkıhın iki temel kaynağı olan kitap ve sünneti yorumlamaktır. Usûlcü, nasları ve irade beyanlarını yorumlayarak bir sonuca ulaşmak için büyük ölçüde nahiv kurallarından yararlanır. Şu halde nahiv kuralları bir malzeme yerinde olup, usûlcü bu malzemeyi kendi açısından incelemeye tabi tutan bir ustadır. Nahiv ilmi, nahiv kurallarının vaz‘ edilmesi ile ilgilenirken fıkıh usûlü ise yorumlama (haml) ile ilgilenir.

¹⁸ Muammer Sarıkaya, “Kevseri’nin Lahn Anlayışı,” Uluslararası Düzceli M.Zâhid Kevserî Sempozyumu Bildirileri, Düzcce, Sakarya Üniversitesi 24-25 Kasım 2007, s. 361.

¹⁹ Hatib el-Bağdâdî, c.2, s.26.

Nasları yorumlayarak hüküm çıkarmak ve irade beyanında kullanılan sözleri yorumlayarak fikhî sonuçlara ulaşmak, kuşkusuz öncelikle söylenen cümleyi anlamaya bağlıdır. Bu da ancak cümlenin, öğeleri ve yapısı bakımından tahlil edilmesi ile mümkün olur. Bu itibarla usûl bilginleri dil bahislerine önem vermişler ve usûl eserlerinin neredeyse yarıya yakınını dil bahislerine ayırmışlardır. Bütün usûlcüler, müctehid için genelde Arap dilbilgisinin, özelde nahiv bilmenin gerekliliği konusunda hemfikirdir. el-Gazzâlî (ö. 505/1111) Arapların konuşmasını ve kullanım üsluplarını bilecek kadar Arapça bilmenin yeterli olacağını belirterek fakihin, sözün sarihini, zahirini, mücmelini, hakikat ve mecazını, mefhûm-ı muvafık ve muhalifini birbirinden ayırabilecek ölçüde dil bilmesinin zorunlu olduğunu söyler. el-Gazzâlî'ye (rah.) göre, Arapça'yı el-Halîl b. Ahmed ve el-Müberred ayarında bilmek, Arapça sözcüklerin tamamını bilmek ve nahiv ilmini en ince ayrıntısına kadar öğrenmek gerekmez. Kitap ve sünnetin anlaşılmasını sağlayacak ve kanun koyucunun hitabını ve maksatlarını anlayacak kadar bilmek kâfidir. eş-Şatibî ise müctehidin, Arapçayı el-Halîl, Sîbeveyhi, el-Ahfeş, el-Cermî ve el-Mâzinî gibi Arap dili imamları derecesinde bilmesi gerektiğini savunarak, müctehidin Arapçayı bir Arap gibi anlayabilmesinin zorunlu olduğunu vurgular.

²⁰ Güman, s.31-38.

Birinci Bölüm

REDDU'L-MUHTÂR'IN NAHİV KAYNAKLARI

I.Reddu'l-Muhtâr'ın Müellifi İbn Âbidîn Hakkında

A.Kişisel Özellikleri ve Yetiştği Çevre

Tam ismi Muhammed Emin b. Ömer b. Abdilaziz el-Hüseyini ed-Dımaşkî'dir. İbn Âbidîn el-Hüseyini veya ibn Âbidîn el-Maturîdî diye meşhurdur. Künyesi ise Ebu'n-Nur'dur.²¹ 1198 hicri, 1748 miladi yılında Şam'da dünyaya geldi. Hz. Hüseyin'in soyundan olup Peygamberimizin güzide ailesindendir. Babaannesi; *Hulâsatu'l-Eser*'in yazarı el-Muhibbi'nin kızıdır.²² Dedesi; Muhammed Selahaddin, zühdü ve takvası ile billinen salih biriydi. Annesi²³ takva ehli, çokça namaz kılan ve oruç tutan bir kadındı. Babası âlimleri, onlarla sohbet etmeyi, zikir halkalarını seven salih bir insandı.

Babasının tüccar olması nedeniyle, İbn Âbidîn çocukluk dönemlerinde çarşı pazarda olurdu.²⁴ Bir gün dükkânda sesli Kur'an-ı Kerim okuduğu sırada, oradan geçen biri Kur'an'ı duydu ve beğenmeyip onu susturdu. Ardından şöyle dedi: "*Senin burada Kur'an-ı Kerim okuman uygun değildir. Zira burası ticaret yapılan bir yerdir. Buradan sürekli geçen insanlar Kur'an'ı dinlemedikleri için günaha giriyorlar*" O kişi, İbn Âbidîn'in Kur'an okuyuşunun hatalı olduğunu belirttikten sonra, önde gelen Kıraat

²¹ Ramazan **Hamdûn**, Mecelletu Külliyyeti'l-Ulumi'l-İslamiyye, "*İbn Âbidîn*", 2013, sy.13, c.7, s.3.

²² Muhammed **Alâuddîn** b. Muhammed Emin İbn Âbidîn, *Kurratu Uyuni'l-Ehyâr Tekmiletü Reddi'l muhtar*, DKİ., Lübnan, 2011, 2. baskı c.11, s.15.

²³ Annesinin ismiyle alakalı bir kaynağa ulaşamadık.

²⁴ Alâuddîn, c.11, s.8, 16.

hocalarından Said el-Hamavî'yi önerdi. Böylece İbn Âbidîn'in ilimle ilk münasebeti Said el-Hamavî'nin gözetiminde başladı.²⁵

Said el-Hamavî'nin yanında başta *Kur'an'ı Kerim* ve *Cezeriyye*, *Şatibiyye*, *Meydaniyye* gibi kıraat kitaplarını ezberledi. Ardından nahiv ve sarf ilmiyle, Şâfi fikhını tahsil etti. Daha sonra dönemin meşhur âlimlerinden Muhammed Şakir es-Salimi el-Akkad'dan akli ilimlerle beraber hadis, tefsir ve usûl ilimlerini öğrenen İbni Âbidîn, Hanefî mezhebine geçerek fıkıh alanında *el-Bahru'r-râik*, *el-Hidaye*, *Mültekâ*, *Kenz*, *Vikâye* adlı eserleri okudu. İmam Haskefî'nin *ed-Durru'l-Muhtâr* adlı eserini tahsil ettiği sıralarda hocasının vefat etmesi üzerine, hocasının önde gelen talebesi Muhammed Said el-Halebi es-Sami'nin yanında eserin geri kalan kısmını tamamladı.²⁶ Şeyh Ferfur İbn Âbidîn'in İlmi otoritesi hakkında şöyle der: *Şüphesiz İbn Âbidîn'in kişiliğinin oturmasındaki en büyük etken Şeyh Said el-Hamavî'dir. Onu güzelce bina eden ise el-Akkad'dır. Bu binayı tamamlayıp oturmaya müsait kılan ise Şeyh Halebi'dir. Bu binayı kaplayıp, süsleyen ise Şeyh Halit Nakşibendi'dir.*'²⁷

İbn Âbidîn'in *ed-Durru'l-Muhtâr* müellifi İmam Alâeddin Haskefî'ye karşı ayrı bir muhabbeti vardı. Bu sevgi ve saygıdan dolayı biricik oğlunun adını Alâeddin koymuş, Onun ilmi eserlerine özel ilgi göstererek *ed-Durru'l-Muhtâr*'ına meşhur *Reddu'l-Muhtâr*'ı, *ed-Durru'l-Muntekâ*'sına *Hâşiyetu'd-Durri'l-Muntekâ*'yı ve *İfâdetu'l-Envâr*'ı üzerine de *Nesemâtu'l-Eshâr* adlı eserlerini yazmış ve bu sevgisinin ebedi bir tezâhürü olarak vefatından yirmi gün önce, kabrinin yanına mezar yeri satın almıştı.²⁸

21 Rebiu'l-ahir 1252 (5 Ağustos 1836) tarihinde Şam'da vefat etti. Cenazesinde eşi benzeri görülmemiş bir kalabalık vardı. Cenaze namazını Şeyh Said Halebi kıldırdı. Babu's-sağîr kabristanına defnedildi.²⁹

İbn Âbidîn uzun boylu, siyah saçlı, gönlü ve yüzü güzel, heybet ve vakar sahibi bir zattı. Yüzünde nur parıldayan, insanlarla iyi geçinen, yumuşak huylu, alçak gönüllü, latîfe ehli biriydi. Yakınlarına ve arkadaşlarına çok yararı olurdu. Onun meclisi; güzel ahlak, hoş konuşma ve gelenlere ikram üzere kurulmuştu. Meclisinde gıybet, kötü ve

²⁵ Hamdun, c.7, s. 6-7.

²⁶ Ahmet Özel, *İbn Âbidîn*, DİA, 1999, c.19 s.292.

²⁷ Hamdun, c7, s.9.

²⁸ Hamdun, c.7, s.5.

²⁹ Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemu'l-Muellifîn*, Müessisetu'l-Risale 1957, c.3 s.145.

boş söz duyulmazdı. Doğru sözlü, feraset ve hikmet sahibiydi. İnancı sağlam olup hiçbir kınayıcının kınamasına aldırış etmez, hakkı söylemekten çekinmezdi. Hâkimler, kadılar ve yetkin kimseler kendisinden çekinirdi. Onun fetvalarının ulaştığı yerde ihtilaf olmazdı. Eserlerinin etkiyici ve yararlı olmasının nedeni, samimi niyet, güzel ve takvalı bir gönülle kaleme almasıdır. İlim ve irfan ehli bir zattı. Yaratıcının rızasını kazanmak için sürekli oruç tutar, ilimle meşgul olurdu. İnsanların problemlerini çözmekten manevi bir haz alırdı. İnsanların ona itimadı ve güveni tam, hürmet ve edepleri eksiksizdi. Onunla hac yolcuğu yapmış bir talebesi şöyle bahseder:

“Bütün yolculuk boyunca, ahiret ve dünyasına zarar getirecek hiçbir hareketine şahit olmadım. Arkadaşları veya hizmetçilerinden birini sinirlendirecek bir söz söylediğini duymadım. Yol boyunca, dine aykırı bir şey gördüğünde hemen onu düzeltmek için uğraşırdı. Onun namını duyan hemen herkes ona soru sormak için gelirdi. Gelenleri geri çevirmeyip elinden geldiğince faydalı olmaya çalışırdı.”

İbn Âbidîn araştırma yapmak ve eserler yazmak için geceleri tahsis ettiğinden dolayı geceleri az uyurdu. Gündüzleri ise talebelerine ders verir ve insanların dini sıkıntılarını çözmeye çalışırdı. Geçimini ise sermayeden gelen gelir ile sağlardı. Ramazanda her gece bir hatim indirirdi. Temizliğine özen gösterir, daima abdestli olurdu. İnsanlara çok ikramda bulunur, özellikle âlimlerin ve talebelerin ihtiyaçlarını gözetirdi. Kitaplardaki hataları düzeltmede gayretliydi. Tespit ettiği hatayı uygun bir dille düzeltirdi. Hat sanatında mahir idi. Onun gibi fetva ve kaliteli haşiyeler yazan kişiler oldukça azdı. Yazılarında satırları düzenli ve birbirine uyumlu tutar, kendisine yöneltilen soruları inceleyerek cevaplardı. Öğrenmek istediği konuyu çok araştırır, meselenin özünü çözmeden bırakmazdı.

Talebelerinden Medine kadısı Muhammed Efendi Cabizâde diyor ki:

“Derslerime çok çalışır ve ders ile alakalı şerhlere ve kitapları inceleyerek dersime iyi hazırlanırdım. Dersde şeyhim İbn Âbidîn, hazırlık aşamasında araştırıp bildiğim ve çalıştığım tüm konuları, eşsiz tahkikiyle anlatınca ona olan hayranlığımı gizleyemezdim”

Kendisinde çeşitli ilimlerden çok kitap bulunmaktaydı. Bunun sebebi ise babasıydı. Çünkü babası istediği tüm kitapları alır ve şöyle derdi:

“İstediğin bütün kitapları al, sana bu kitapların parasını vereceğim. Çünkü sen, benim gidemediğim selef ulemanın yolunu yaşattın. Oğlum! Allah sana bunun karşılığını hayır olarak versin.”³⁰

Vehbe Zühaylî onun hakkında şöyle der: “Özel olarak onun Hanefî fikhındaki imamlığı üzerine, genelde ise İslam medeniyetinin fûruundaki imamlığı üzerinde icma oluşmuştur.”³¹, Hayreddin ez-Ziriklî ise, “Şam diyarının fakihî, asrındaki Hanefî imamıdır.” der.³² Zahirî ve manevî hocası, mürşidi, şeyhi Mevlana Halid’in İbn Âbidîn’e verdiği icazette kullandığı şu cümleler itibarını göstermesi açısından yeterlidir:

“Haşimiyye sülalesinin ışığı, Fatıma validemizin silsilesinin kandili, ilim yolunda yüce bir sütun ve dağların zirvesi mesabesinde olan, ilim meclislerinin süsü ve efendisi, övgüye değer ilim önderi, gayreti üstün, şerefi yüce, benzeri nadir bulunan telif eserlerin ve faydalı tasniflerin sahibi ki o eserlerden menfaatleri beldelere yayılmış bulunan, fıkıh kitaplarının en fayda verenleri ve ayrıntılı konuları en çok içine alanlarından olan "Reddu'l-muhtâr", "Minhatü'l-Hâlik", "Nesemâtü'l-Eshâr" isimli eserleri sadece bulunsa bile herkesin onları telif edenin faziletini ve gayretinin üstünlüğünü anlayabileceği, muasırı olanların hizmetine koşarak feyizlenmek isteyeceği, adeta bayrak gönderinin üzerinde bulunan bir meşale gibi önderliğinde iki kişinin bile tereddüt etmeyeceği ve muhalefet iddiasında bulunanın delilinin bulunamayacağı bir bayrak olan, yaşadığı beldenin azizi, asrının bir tanesi, aklî ve naklî ilimlerin allamesi, ilim ehlinin aciz kaldığı meseleleri derin fikriyle çözen, zamanının yüz akı, irfanın süsü, aydınlık veren kandil, tanınan yıldız, latîf ve güzel bir bahçeye benzeyen efendi, tereddüt edilmeyen dayanak Seyyid Muhammed Emin b. el-Merhum es-Seyyid Ömer Abidîn. “

Mevlâna Hâlid’in mektuplarını bir araya toplayan yeğeni Esad Sahib, otuz dördüncü mektup olarak eserine aldığı yukarıdaki icazete şu başlığı atmıştır: "Mevlana Halid bu mektubu, talebesi muhakkik, ilmî kudrete sahip, herkesin bildiği allâme es-Seyyid Muhammed b. Âbidîn'e icazet olarak yazmıştır.”³³

³⁰ Alâuddin, c.11, s.10-14.

³¹ Yusuf Eşit, “İbn Âbidîn’in Şerhu Ukûdu-Resmî'l-Müftî” adlı Eser ve Bu Eser Işığında Müftünün Mezhep İçerikli Görüşler Karşısındaki Durumu”, Nisan, 2009 Kayseri, s.10.

³² Hayreddin ez-Zirikli, el'A'lam, Daru'l-ilim li'l-Melâyîn, Beyrut, 15. Baskı 6.c 2002 c.6 s.42.

³³ Kemal Yıldız, “Zahir-Bâtın Dayanışması: Mutasavvıf Mevlânâ Hâlid ile Fakih İbn Âbidîn Örneği”, Tasavvuf Dergisi, yıl 6, Ankara, 2005, sy:15, s. 130.

B. Hocaları ve Talebeleri

Hocaları: Muhamed Said el-Hamevi, Şakir b. Ali b. Said b. Ali b. Salim el-Ömeri, Mevlana Halid b. Ahmet b. Hüseyin Ebu'l Baha, Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed el-Kuzberi, Ahmet b. Ubeydullah b. Asker b. Ahmet el-Attar, Abdulkâdir b. İsmail en-Nâblusî, Muhammed Necîb b. Süleyman b. eş-Şems Muhammed el-Kalâî³⁴

Talebeleri: Kardeşi Abdulgani b. Ömer b. Abdulazîz İbn Âbidîn, yeğeni Ahmed b. Abdulgani b. Ömer b. Abdulazîz İbni Âbidîn (Amcasından özellikle fıkıh ve hadisi öğrendi. Dimeşk Fetva emini oldu), Muhammed Efendi Câbizâde (Medine kadısı), Abdülğani b. Talip b. Hamade b. İbrahim b. Süleyman el-Meydani (*Kudûrî Muhtasarı ve Akîdetü't- Tahâvî şârihi*), Muhammed b. Hasan b. İbrahim el-Baytar (Şam fetva emini), Ahmed b. Ömer Efendi el-İslamboli (*Şerhu'd- Durer* müellifi)³⁵

C. Eserleri

On yedi yaşında *el-Kâfi fi'l-Aruz ve'l Kavâfi* adlı eserin şerhiyle başlayan telif hayatı en kapsamlı çalışması olan *Reddu'l-Muhtâr* isimli haşiyesini tamamlayamadan dar-ı bekaya irtihaliyle noktalanmıştır. Eksik kalan kısmını oğlu Muhammed Alâeddin daha sonra tamamlamıştır.³⁶ Eserlerinden bazıları şunlardır:

1. *Reddu'l-muhtâr ale'd-Durr'il-Muhtâr*. (Haşiyetü İbn Âbidîn diye meşhur olan bu eser, Timurtâşî'nin Tenvîr'l-ebşâr adlı kitabına Âlâuddin el-Haskefi'nin ed-Durru'l-muhtâr adıyla yaptığı şerhin haşiyesidir.)
2. *el-Ukûdu'd-Durriyye fi Tenkîhi'l-Fetâva'l-Hâmidîyye*. (Hamid b. Ali b. İbrahim b. Abdurrahman el-İmâdî ed-Dimaşkî'nin el-Fetâva'l-Hâmidîyye adlı eserinin düzenlenmiş ve gözden geçirilmiş şeklidir. Hamid Efendi'nin Şam müftülüğü yaptığı on sekiz yıllık müddet zarfında verdiği fetvaları içerir.)

³⁴ Hamdun, s.14: Özel, İbn Âbidîn, c.19 s.293; Abdullah **Korkut**, “İbn Âbidîn'in Neşru'l-Arf fi Binâi Ba'di'l Ahkami ale'l-Örf Adlı Risalesi ve Bu Risale Işığında Sosyal Değişmenin Hükümlere Etkisi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri 2010, s.66

³⁵ Hamdun, s.17

³⁶ Özel, İbn Âbidîn, DİA, 1999, c.19 s.292.

3. *Nesemâtu'l-Eshâr*. (Nesefî'nin Menâru'l-Envâr adlı fıkıh usûlüne dair eserine Haskefî tarafından İfâdatu'l-envar adıyla yapılan şerhin haşiyesidir. Menar üzerine 2 şerh yazmıştır. Biri ismi zikredilen kitap olup diğeri ise kaybolmuştur.)

4. *Ukudu'l-Leâli fi'l-Esânidi'l-Avâli*. (Hocası Muhammed Şakir el-Akkâd'ın isnadlarına ve icâzet aldığı hocalarının biyografilerine dairdir.)

5. *Nuzhetü'z-Nevâzir ale'l-Eşbâh ve'n-Nezâir*. (Zeynuddin İbn Nuceym'in el-Eşbâh ve'n-Nezâir'inin haşiyesi olan bu eser, İbn Âbidîn'in talebesi Muhammed b. Hasan el-Baytâr tarafından hocasının kitap üzerindeki notlarının derlenmesiyle meydana getirilmiştir.)

6. *Minhetu'l-hâlik ale'l-Bahri'r-Râik* (İbn Nuceym'in el-Bahru'r-Râik adlı eserinin hâşiyesidir.)

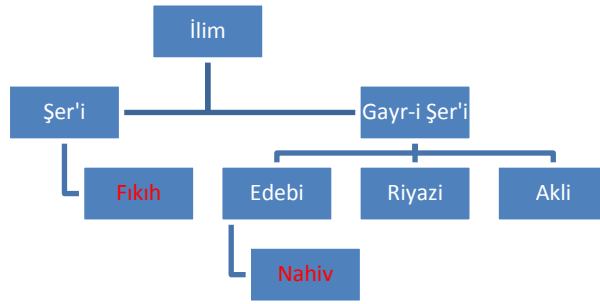
7. *Mecmûatu Resâili İbn Âbidîn*. (Müellifin çeşitli konularla ilgili otuz iki risâlesini ihtiva etmektedir.)³⁷

II. İbn Âbidîn'in Nahiv İlmine Bakışı

İlimler şer'î ve gayr-i şer'î olmak üzere ikiye ayrılır. Şer'î ilimler başta akâid olmak üzere hadis, tefsir ve fıkıhtır. Gayri şer'î ilimler ise üç kısımdır: edebi, riyazî, aklî. Edebi ilimler: lügat, iştikak, sarf, nahiv, meani, beyan, bedî, arûz, kâfiye, şiir, nesir, kitâbe, kiraât, muhâzara ve tarih olmak üzere on dördtür. Riyâzî ilimler: tasavvuf, geometri, astronomi, matematik, aritmetik, mûsikî, siyaset, ahlak, psikoloji, sosyoloji olmak üzere ondur. Aklî ilimler: mantık, münazara, fıkıh usûlü, kelam, teoloji, fizik, tıp, ilm-i mîkât, felsefe ve kimyadır.³⁸

³⁷ Ahmet Özel, *Haneî Fıkıh Âlimleri ve Diğer Mezheplerin Meşhurları*, 4. baskı Kasım 2014 Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, s.360; Zirikli, c.6 s.42; Kehhale, c.3 s.145.

³⁸ Muhammed Emin İbn Âbidîn, *Reddul'l-Muhtar ala'd-Durri'l-Muhtar*, Daru'l-Fikr, 2. Baskı, Beyrut, 1992, c.1 s.35-36.

Tablo 1: İlimin kısımları

Yukarıda İbn Âbidîn'nin belirttiği ilimlerin sınıflandırılmasında tezin konusu olan nahiv, edebi ilimlerden; tezin ana materyalı olan fıkıh ilminin ise şer'î ilimlerden olduğu görülmektedir. Konu ile materyalın birbirinden ayırt edilmesi, sarf edilen zaman ve gayretin boşa gitmemesi, amaca yönelik okumalar yapılması için âlimler on temel öncü bilgi önermiştir. Nahiv ilmiyle alakalı fikir edinebilmek için “*Mebâdî-i aşera*” denilen on öncü bilgi:

1. Tanımı
2. İsmi
3. Konusu
4. Amacı
5. Kurucusu
6. Dini hükmü
7. Fazileti
8. Meselesi-Kuralları
9. İstimdadı (Yararlandığı ilimler)
10. Nisbeti (İlim taksimindeki yeri)

Arap dili ve edebiyatı âlimi Ebu'l-İrfân Muhammed b. Ali es-Sabbân el-Mısırî (ö.1206/1792) bu on temel öncü bilgiyi şu meşhur nazımla dile getirir:

إن مبادئ كل فن عشرة \ الحد والموضوع ثم الثمرة \ ونسبة وفصله والواضع \ والإسم والاستمداد

حكم الشارع \ مسائل والبعض ببعض اكتفى \ ومن درى الجميع حاز الشرفا³⁹

(Her ilmin temel esasları ondur. Bunlar: Tanımı, konusu, kazanımları, nispeti, fazileti, kurucusu, adı, istimdadı, dini hükmü ve meseleleridir. Bazı âlimler talebelere bu on

³⁹ Abdullah **Öztop**, “Gün Yüzüne Çıkmayı Bekleyen Kıtas: İlimler Tasnifi İçin Mebâdî-i Aşera”, III. Türkiye Lisanüstü çalışmaları kongresi – Bildiriler kitabı, Sakarya üniversitesi 15-18 Mayıs 2014, s.218.

öncü bilginin bir bölümünü zikretmekle yetinmişlerdir. (Bunlar tanımı, konusu ve kazanımlarıdır.) Kim bunların tamamını bilse onur elde etmiş olur.)

Nahvin tarifi şöyle yapılmaktadır:

النحو هو العلم المستخرج بالمقاييس المستنبطة من استقراء كلام العرب الموصلة إلى معرفة أحكام أجزائه التي ائتلف منها.

Nahiv sözlükte; “kastetmek,” “benzetmek,” “yön,” “miktar” ve “bölüm” olmak üzere beş manada kullanılır. Terimsel anlamda ise nahiv; Arap sözlerini araştırma neticesinde, ayrıntılı konulara ulaştıran genel kurallara ve bu kurallardan çıkartılan ilme denir.⁴⁰ Nahiv ilminin bu tanımı Arap dilbilgisi “علم العربية” anlamında olup sarf ilmini de kapsamaktadır. Bu durum en bariz şekilde mütekaddim nahivcilerin ifadelerinde ve İbn Malik el-Endelûsî’nin meşhur *el-Elfiyye* isimli nahiv eserinde görülmektedir.

Bu ilmin nahiv diye isimlendirilmesinin nedeni aşağıda zikrolunan şu rivayetlerdir:

a) Hz. Ali (ra.) Zalim b. Amr isimli Ebu’l-Esved ed-Duelî’ye Arap dilinin temellerini atmasını işaret edip ona isim, fiil, harf ve i’rabî meselelerden zahir, zamir, ismi işareti öğrettiğinde ona: “*Ey Eba’l-Esved bu amaca yönel*” “*انح هذا النحو يا أبا الأسود*” der, bu hikâyeye dayanarak nahiv maksut amaç anlamından, çok kullanılma sebebiyle bu ilmin özel ismi kılınır. Bir diğer hadis varyansında Hz. Ali (ra.) “*ما أحسن هذا النحو الذي*” “*قد نحوت*” ifadesini kullanır.

b) Başka bir rivayete göre Ebu’l-Esved ed-Duelî Arap dili kaidelerini oluşturduğunda insanlara “*انحوا نحوه*” “buna yönelin” şeklindeki söylemi isimlendirmeye sebep olarak gösterilmiştir.

c) Bir başka rivayete göre ise Ebu’l-Esved ed-Duelî, Abdullah b. Abbas’ın (ra.) yanına gelip insanların konuşurken hata yaptıklarını ve kendisinin de buna karşın bir takım kurallar oluşturmak istediğini söyler. Abdullah b. Abbas da ona “*Sanırım sen nahiv ilmini kastediyorsun. Evet, doğrudur. Yusuf suresi bu konuda sana yardımcı olur.*” demiştir. Bu rivayet bizlere Abdullah b. Abbas’ın Ebu’l-Esved ed-Duelî’den daha evvel bu ilmin adını bildiğini gösterir.⁴¹

Nahvin konusu, Arapça kelimeleri ve kelimeleridir; amacı, Allah ve Resûlünün sözlerini en doğru şekliyle anlamak ve kelimadaki hatalardan kaçınmaktır. Ayrıca dili

⁴⁰ Müteaahir dilcilere göre nahiv; kelime sonlarının hallerini irab ve mebnilik açısından ele alan ilimdir.

⁴¹ **Muhammed Said Salih**, *Hikâyâtü Neş’eti’n-Nahv*, Dâru Ğarîb, ty., s.114-117

yanlıştan koruyup doğru ifade edebilme melekesini kazanmaktır. Kurucusu, Zalim b. Amr Ebu'l-Esved ed-Duelî'dir.⁴²

Nahiv ilmi İbn Âbidîn'e göre farz-ı kifaye olan ilimlerdenidir. İbn Âbidîn, öğrenilecek ilimleri farz-ı ayın ve farz-ı kifaye olmak üzere ikiye ayırır. Ehl-i sünnet itikadını, dini vecibeleri (örneğin; abdesti, guslü, namaz ve orucu; zenginler açısından zekât ve haccı; ticaretle uğraşanlar açısından alışveriş; evlenecek olanlar için de nikâh ve talak akitlerini) yerine getirebilecek, helal ve haramı ayırt edebilecek, riyadan, gösterişten arınıp ihlâs ve samimiyetle dine bağlanacak kadar ilmi öğrenmek farz-ı ayındır. Dini ve dünyevi hayatın nizam ve düzenini sağlayan, hayatın devamı için ihtiyaç duyulan mesleki bilgilerin tamamı ise farz-ı kifayedir. Örneğin; siyaset, çiftçilik, dokumacılık, tıp, matematik, kelam, kıraat, hadis isnatları, belagat, lügat, fıkıh usûlü ve nahiv ilimleri gibi.⁴³

İbn Âbidîn *Reddu'l-Muhtâr* eserinin muhtelif yerlerinde nahiv ilminin önemi, faziletiyle ilgili dikkat çekici açıklamalarda bulunur. Nahvin çocukluk çağlarında, ilk dönemlerde öğretilmesi gereken temel ilimlerden olduğunu, edebi ilim kategorisinde olsa bile dinin anlaşılmasına hizmet ettiği için şer'i ilimlerden sayıldığını, nahiv kitaplarının içinde pek çok ayet, hadis bulunduğu için kutsalı içinde barındırdığını, bu nedenle abdestsiz dokunulmasının uygun olmayacağını, öğreniminin farzı kifaye bir ilim olduğunu, tedrise liyakat şartlarından birinin nahvî bilgi olduğunu belirtir.

1) Nahiv çocuklara öğretilmesi gereken temel bir ilimdir: Haskefî (rah.) *Durru'l-Muhtâr*'ında, İbn Âbidîn de haşiyesinde, kişinin ömrünü sadece şiiir ve nahivle geçirmesinin, bu ilimle şöhrete ulaşmasının yaraşır olmadığını, bu ilimlerin rıza-yı ilahiye ulaştıracak hedef ilim değil alet-araç ilmi olduğunu, *genelde çocuklara öğretildiği*, nadiren büyüklerin bu ilimle iştigal ettiklerini belirtir. Bu satırlarda İbn Âbidîn nahiv ilmini hayatın merkezine alan, dini ilimleri ikinci plana atıp onlarla ilgilenmeyenleri tenkit etmekte, amel yönü ön planda olduğu için fıkıh ilminin daha hayırlı olduğunu vurgulamaktadır. “Çocukların öğrendiği ilim” denmesi nahvin öğrenilmesi gereken temel bir ilim olduğunu vurgulamaktadır. Nahivde ihtisas yapıp ilerlemek eğer yadırganan bir durum olsaydı İbn Âbidîn nahivle alakalı bir kitap yazmaz, haşiyenin muhtelif yerlerinde ehemmiyetini vurgulayan ifadelerden kaçınırdı.

⁴² Muhammed **es-Sabbân**, *Haşiyetu's-Sabbân ala Şerhi'l-Eşmûni li-Elfiyyeti İbn Malik*, DKİ., 1. Baskı, Lübnan, 1997, c. 1, s. 22-25

⁴³ İbn Âbidîn, c.1 s.42, 560.

2) Nahiv dini ilimlerden sayılır: Cizye, haraç vergilerinden toplanan gelirler, barış zamanında Müslüman olmayanlardan alınan vergiler ve onların devlete hibe ettiği bağışlar, Müslüman halkın ihtiyaçlarına sarf edilir, savunma sanayi güçlendirilir; okullar, mescitler, yollar açılır, köprüler inşa edilir, memurların maaşları ödenir, âlimler ve talebelere yetecek bir miktar maaş bağlanır.

İbn Âbidîn, İmam Haskefî'nin ibaresinde geçen âlimlerden kastın dini ilimlerle meşgul olan muhaddisler ve müfessirlerin olduğunu, bu söylemin nahiv- sarfla iştilgal edenleri de kapsadığını, bu kimselerin fakir olması ve vaktinin çoğunu ilmin öğrenimi ve öğretimine sarf etmesi şartıyla devletten yetecek miktar maaş bağlanabileceğini belirtir.

3) İçinde ayet barındıran nahiv kitaplarına abdestsiz dokunulmamalıdır: Abdestsiz birinin, içinde Kur'an ayetleri olduğu için hadis, fıkıh gibi dini kitaplara dokunması mekruhtur. İbn Hişâm, İbn Malik ve es-Suyûti'nin yazdığı nahiv kitapları başta olmak üzere pek çok nahvî eserde Kur'an ayetleri bulunduğu için nahvî eserlere abdestsiz dokunmak mekruhtur.

4) Tedrise liyakat nahiv bilgisiyle olur: İbn Âbidîn, dini eğitim veren hocanın liyakatli olmasını şu şartlara bağlar: Kitap ve sünnetin elfâzına manalarına ve ıstılahlarına vakıf olmalı, üstad hocalardan ders almış olmalı, temel kaynaklara başvurabilmeli, soru sorulduğunda cevap verebilmeli, soru sorma tekniklerinden haberdar olmalı, hatasız Kur'an okumayabilmeli, hatalı okuyanları düzeltebilmeli ve fail, mef'ul ve benzerlerini ayırt edebilecek şekilde nahiv bilgisine sahip olmalı.⁴⁴

Nahvin meseleleri, nahvin alt başlıklarında zikredilen konulardır. Örneğin failin merfu', mef'ulün mansûb, muzafun ileyhın mecrûr olması gibi. Nahvin yararlandığı kaynaklar; Kur'an, sünnet ve fasih konuşan Arapların sözleri. Diğer ilimlerle ilişkisi de, Arap dili ilimlerinden biri olması hasebiyledir. Bu yönüyle diğer ilimlerle ortaktır. İ'rab, mebnilik gibi özellikleri ise diğer ilimlerden ayrıldığı yönüdür.

III. Reddu'l-Muhtâr'ın Nahiv Kaynakları

Reddu'l-Muhtâr Hanefî fıkında en güvenilir eserlerin başında gelir. İbn Âbidîn, oldukça veciz bir üsluba sahip olan *Tenviru'l-efsâr* ve şerhi *ed-Durru'l-Muhtâr*

⁴⁴ İbn Âbidîn, c.1, s.39, 42, 176; c.4, s.217; c.5, s.441.

kitaplarında geçen lafızları edebi ve şer'î yönüyle derin bir vukuf la açıklarken zayıf, sahih ve fetva verilen görüşlere işaret etmiştir. Hükümlerin delillerini incelemiş ve daha evvel açıklığa kavuşturulmayan bazı zor ve karmaşık meseleleri de açıklamıştır. Bu arada başvurduğu eserlerdeki fikhî ve i'râbî hataları da tashih etmiştir. Haskefî ve Timurtâşî'nin ibarelerine hüsnü zan, iyi niyet ile karşılamış, metin ve şerhin vurgulamak istediği anlamı ortaya çıkarmaya gayret etmiştir. Eserin telifinde, başlangıçtan kendi zamanına dek bütün Hanefî kaynaklarından istifade etmiş bulunan İbni Âbidîn, diğer mezheplerin de temel kaynaklarından faydalanmıştır.⁴⁵ Eserin nahvî meseleler hakkında kaynak göstermesi ise kısmîdir. Bunun nedeni olarak başta fıkıh kitabı olması, i'râbî tahlillerin ilgili anlamın açıklığa kavuşması için bir tespit olarak sunulması olabilir. Kaynaklara atıflar, birinci kaynağa direkt olabileceği gibi dolaylı şekilde de olabilmektedir. Örneğin: es-Suyûtî'nin "*Şerhu Şevahidi'l-Muğni*" isimli eseri, İbn Âbidîn tarafından dolaylı olarak "*en-Nehr*" isimli fıkıh kitabına atıfta bulunularak belirtilmiştir. Nahvî konunun kaynağı bazen "*el-Elfiyye*" ve "*İbn Malik*" örneğindeki gibi kitap ve müellif adıyla, bazen ise "*Havâşî Şerhi'l-Âcurrûmiyye*" gibi sadece kitab adıyla veya "*Sîbeveyhi*" gibi sadece müellifin adıyla zikredilir.

Çalışmada adı eksik zikrolunan kaynak eserler ve müellifler tam künyesiyle açıklanmış, müellif veya eserden adı hiç belirtilmeyenleri ise tespit edilmeye çalışılmıştır. Tespit edilenler "*müellifler ve kitaplar*" konu başlığı altında, tespit edilemeyenler ise müellifler konusu başlığı altında değinilmiştir. Mevzunun toplu ve genel olarak görülmesi için *Reddu'l-Muhtâr*'da adı geçen edebiyat âlimleri, nahiv kitapları ve geçtiği yerleri cilt-sayfa numarasıyla birlikte belirtilmiştir.

A.Reddu'l-Muhtâr'da Adı Geçen Nahiv Müellifleri ve Eserleri

1. ابن مالك الطائي Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik et-Tâî el-Endelûsî el-Ceyyânî (ö. 672/1274)⁴⁶

- *el-Elfiyye* 1/20, 1/483, 3/348, 6/815

⁴⁵ Özel, s.357- 358.

⁴⁶ Abûlbaki **Turan**, *İbn Mâlik et-Tâî*, DİA, 1999, c.20, s. 169.

- *Teshîlu'l-Fevâid ve Tekmîlu'l-Makâsîd* 1/22, 1/28, 1/182, 3/351, 3/722, 3/725

İbn Malik ve *el-Elfiyye* aynı ad ile *Reddu'l-Muhtâr*'da zikredilirken diğer eser ise *et-Teshîl* kısa adıyla belirtilmiştir.

2. Ebü'l-Hasen Nûruddîn Alî b. Muhammed b. Îsâ b. Yûsuf el-Eşmûnî (ö. 918/1513)⁴⁷

- *Menhecu's-Sâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik* 1/18, 1/483, 1/492

Eser *Şerhu'l-Elfiyye*, müellif ise *el-Eşmûnî* ve *Şârihu'l-Elfiyye* adıyla belirtilmiştir.

3. Ebû Abdillâh Bedruddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Ömer el-Mahzûmî el-İskenderî ed-Demâmînî (ö. 827/1424)⁴⁸

- *Ta'liku'l-Ferâid 'alâ Teshîli'l-fevâid*, 1/33, 2/596, 3/721-722
- *Şerhu'd-Demâmîni alâ Muğni'l-Lebîb* 1/23

Kitap *Şerhu't-Teshîl* künyesiyle, müellif ise *ed-Demâmînî* nisbesiyle nakledilmiştir.

4. Ebû Muhammed Cemâluddîn Abdullah b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm el-Ensârî el-Mısrî (ö. 761/1360)⁴⁹

- *Muğni'l-lebîb an kutubi'l-eârîb* 1/ 7,10, 487, 136, 386, 618, 2/195, 449-450, 596, 3/263-264, 350, 5/75

İbn Hişâm müellif adı olarak nakledilirken kitap adları ise *Muğni'l-Lebîb* ve *el-Muğni* olarak belirtilmiştir. Burada ibn Hişâm'ın *el-Muğni*'sinin, Hanefî usûl-i fıkıh eseri olan *el-Muğni* ile karıştırmamak gerekir. *Reddu'l-Muhtâr*'da adı çokça geçen *Şerhu'l-Muğni* adlı kitap, el-Habbâzî'nin (ö.691/1292) usûl-i fıkıh üzerine yazdığı eserin şerhidir.

5. Ebu'l-Fazl Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Suyûtî eş-Şâfî (ö. 911/1505)⁵⁰

- *Hem'ul-Hevâmi 'Şerhu Cem'il-Cevâmi'* 1/489
- *el-Eşbâh ve'n-Nezâir* 3/462

⁴⁷ Halid Zavalı, *Üşmûnî*, DİA, 2012, c.42, s.399.

⁴⁸ Mehmet Reşit Özbalkç, *İbnu'd-Demâmînî*, DİA, 2000, c.21, s.10.

⁴⁹ Özbalkç, *İbn Hişâm en-Nahvî*, DİA, 1999, c.20, s.74.

⁵⁰ Sedat Sensoy, *Süyûtî*, DİA, 2010, c.38, s.201.

- *Şerhu Şevâhidi 'l-Muğni* 3/263, 264

Müellif Celâl ve es-Suyûtî adıyla, kitaplar ise, *Hem'ul-Hevami'*, *Eşbâhu'n-Nahviyye*, *Şerhu 'ş-Şevâid* ve *Hâşiyetu 'l-Muğni* adlarıyla belirtilmiştir.

6. عصام الدين الإسفراييني Ebû İshâk İsâmuddîn İbrâhîm b. Muhammed b. Arabşâh el-İsferâyînî (ö. 945/1538)⁵¹

- *Hâşiyetu 'l- 'İşâm 'ale 'l-Câmî* 1/23

Müellif: Mevlana İsâm ve isâm adlarıyla kitap ise *Havâşi 'l-Camî* ismiyle belirtilmiştir.

7. محمد أمين ، عابدين ابن Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Huseynî ed-Dımaşkî (ö. 1252/1836)⁵²

- *el-Fevâidü 'l-Acîbe fî İ'rabi 'l-Kelimâti 'l-Ğarîbe* 1/54, 83, 379

İbn Âbidîn eserini, *risalemde* ve *risalemizde* söylemleriyle tanıtır.

8. أبو سعيد السيرافي Ebû Saîd el-Hasen b. Abdillâh b. Merzûbân es-Sîrâfî (ö. 368/979)⁵³

- *Şerhu Kitâbi Sîbeveyhi* 1/366

Eser *Şerhu 'l-Kitab*, müellif ise *Sîrâfî* adıyla bir yerde geçmektedir.

9. أبو البقاء ابن يعيش Ebu'l-Bekâ Muvaffakuddîn Yaîş b. Alî b. Yaîş b. Muhammed el-Esedî el-Halebî (ö. 643/1245)⁵⁴

- *Şerhu 'l-Mufasal* 3/264

İbn Yaîş ismiyle bir yerde geçtiği tespit edilmiştir. Eserin ismi ise konu araştırması yapılarak belirtilen kaynakta geçtiği saptanmıştır.

10. أبو بكر ابن الأنباري Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed el-Enbârî (ö. 328/940)

- *el-Kâfî fî 'n-naḥv* 1/16

Reddu 'l-Muhtâr'da müellifin adı *Ebu Bekir el- Enbârî* ve *İbnu 'l- Enbârî* olarak nakledilir. İbn Salâh'ın (ö.643/1245) “Mukaddeme” eserinde “*İbnu 'l-Enbârî bu*

⁵¹ İsmail **Durmuş**, *İsferâyînî, İsâmuddîn*, DİA, 2000, c.22, s.516.

⁵² Özel, *İbn Âbidîn*, Muhammed Emin, DİA, 1999, c.19, s.292.

⁵³ Zülfikar **Tüccar**, *Sîrâfî Ebû Said*, DİA, 2009, c.37, s.264.

⁵⁴ Mustafa **Çuhadar**, *İbn Yaîş, Ebu 'l-Bekâ*, DİA, 1999, c.20, s.445.

konuyu *el-Kâfi* adlı kitabında söylemiştir.” ifadesinden kitabın *el-Kâfi fi'n-Nahv* olduğu tespit edilmiştir.⁵⁵

11. *Havâşî Şerhi'l-Âcurrûmiyye* 3/722

İlgili nahvî konu *Hâşiyetu'n-Necâ ala'l-Ezherî* eserinde geçmekle birlikte, Reddu'l-Muhtâr'da adı geçen “*Havâşî Şerhi'l-Âcurrûmiyye*” müellifinin Hicri 13. asrın âlimlerinden Şeyh Seyyid Muhammed Ebu'n-Necâ olduğunu kesin bir dille ifade edemeyiz. Çünkü *el-Ezherî* şerhinin *el-Attâr*, *eş-Şenevânî* ve *es-Sünbâkî* gibi başka haşiyeleri de vardır.⁵⁶

12. الرضي الأستربادي Necmü'l-eimme Radiyyüddîn Muhammed b. el-Hasen el-Esterâbâdî el-Garavî es-Semnâkî (es-Semnâî) (ö. 688/1289'dan sonra)⁵⁷

- *Şerhu'l-Kâfiye* 1/14, 23, 54, 242, 3/351,823, 4/138,

Reddu'l-Muhtâr'da kitap ismi zikredilmeksizin müellif'in adı *er-Radî* ve *el-Muhakkik er-Radî* şekliyle vasıflı ve vasıfsız olarak bahsedilmiştir. İbn Âbidîn eserinde *er-Radî* dediğinde genelde Hanefî fıkıh, dil ve lügat âlimi “Radiyyuddin Sâgânî”yi de kasteder. Bu gibi yerlerde sarf ve nahiv âlimi muhakkik *er-Radî* ile karıştırılmaması için nahvî konuların ve *el-Muhakkik* vasfının “*Radî el-Esterâbâdî*” de kullanıldığını bilmek yeterli olacaktır.

13. ابن قاسم المرادي Ebu Muhammed Bedruddin Hasan b. Kâsım b. Abdullah el-Murâdî el-Mısırî el-Mâlikî (ö.749)

- *el-Cene'd-Dânî fî Hurufi'l-Meânî* 3/351

- *Şerhu'l-Elfiyye* 3/351

Reddu'l-Muhtâr'da sadece *el-Murâdî* nisbetiyle müellifin adına işaret edilmiştir.

14. السغناقي Hüseyin b. Ali b. Haccac es-Seğnâkî (ö.714)

- *el-Muvassal Şerhu'l-Mufasssal* 6/480

Adı geçen eseri eş-Şurunbulâli *Haşiyetu'd-Durer* kitabında müellifin ismi verilmeden zikreder, *Reddu'l-Muhtâr*'da da ibare birebir alıntı ile nakledilmiştir. Araştırma neticesinde müellifin es-Seğnaki olduğu tespit edilmiştir.

⁵⁵ Takiyyudin Osman **İbn Salah**, *Ma'rifetu Envâi Ulûmi'l-Hadis*, Daru'l-Fikr, 1. Baskı, Beyrut 1986, c.1 s.364.

⁵⁶ Ahmet Turan **Arslan**, *Ezherî, Hâlid b. Abdullah*, DİA, 1994, c.12, s.64.

⁵⁷ Sadreddin **Gümüş**, *Radî el- Esterâbâdî*, DİA, 2007, c.34, s.387.

B.Reddu'l-Muhtâr'da Adı Geçen Nahiv Müellifleri

1. Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî (el-Furhûdî) (ö. 175/791) 2/177
2. Ebû Bîşr (Ebû Osmân, Ebu'l-Hasen, Ebu'l-Huseyn) Sîbeveyhi Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî (ö. 180/796) 1/486, 2/281, 287, 3/300, 784, 843
3. Ebû'l-Hasen Alî b. Hamza b. Abdillâh el-Kisâî el-Kûfî (ö. 189/805) 1/541 2/103, 252, 483 3/263, 350, 5/377
4. Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî el-Ferrâ' (ö. 207/822) 1/88, 2/396, 483, 3/300
5. Ebu'l-Hasen Saîd b. Mes'ade el-Mucâşî el-Belhî el-Ahfeş el-Evsat (ö. 215/830 [?]) 2/281, 3/350, 6/682
6. Ebû Osmân Bekr b. Muhammed b. Habîb el-Mâzinî (ö. 249/863) 4/258, 337
7. Ebû'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Muberrred el-Ezdî es-Sumâlî (ö. 286/900) 1/33, 386, 3/6
8. Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Zeyd b. Yesâr (Seyyâr) eş-Şeybânî (ö. 291/904) 1/12, 2/287
9. Ebû Alî Hasen b. Ahmed b. Abdilgaffâr el-Fârisî (ö. 377/987) 3/389
10. Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî (ö. 538/1144) 1/92

Allâme, el-Îmam, min meşayihî'l-Mezheb ez-Zemahşerî gibi övücü söylemlerle adı vurgulanmıştır. Hangi kitabı olduğuna dair bir nişane yoktur. Bazı yerlerde kitap adı olarak *el-Keşşâf* tefsiri belirtilmiştir.

11. Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344) 3/351
12. Ebu'l-Hasen Alî b. Mü'min b. Muhammed b. Alî el-Hadramî el-İşbîlî en-Nahvî (ö. 669/1270) 3/351

Nahvî eserler haricinde birçok edebî, lügavî ve sarfî eser de *Reddu'l-Muhtâr*'da zikredilmiştir. Örneğin: el-Harîrî'nin (ö. 516/1122) *Makâmât*'ı, (6/405) ez-Zemahşerî'nin *Esâsu'l-belâga*'sı (3/16) et-Teftâzânî'nin (ö. 792/1390) *Şerhu't-Tasrîf*'i (1/120) ve *el-Muhtasar şerhu Telhîsi'l-meânî*'si, Bahâeddin es-Sübki'nin (ö. 773/1372)

Şerhi'l-Miftâh (6/149) ile Seyyid Şerif el-Cürcânî'nin (ö. 816/1413) *Şerhi'l-Miftâh* (1/35) ve *et-Ta'rifat* ı (6/298) el-Mutarrizî el-Hârizmî'nin (ö. 610/1213) *el-Muğrib* 'i (6/625) el-Feyyûmî'nin (ö. 770/1368-69) *el-Mişbâhu'l-münîr* 'i (1/113) ve Fîrûzâbâdî'nin (ö. 817/1415) *el-Kâmûsü'l-muḥîṭ* 'i, el-Cevherî'nin (400/1009) *es-Sıhâh* 'ı (1/154) gibi.

ed-Durru'l-Muhtâr ibarelerini desteklemek, tahlil ve tenkit etmek için *Reddu'l-Muhtâr* 'da zikredilen nahvî kaynakların tam künyelerini örnek cilt ve sayfa numaralarıyla beraber açıkladıktan sonra, şimdi nahiv kitaplarının şahit olarak getirildiği mevzuları ve ilgili örneklerin bir bölümünü tesbit etmeye çalışacağız. *Reddu'l-Muhtâr* 'da örneğin el-Eşmûnî kaynak olarak belirtmişse konuyu ilgili kaynağından *bakarak Reddu'l-Muhtâr* 'ı nahvî kaynaklar açısından da güvenilir ve sahih oluşunu ispatlamış olacağız.

C. “el-Elfiyye”nin Kaynak Gösterildiği Konular

Nâkıs-ı vâvî sülâsi fiilin ismi mefûlû, maksûr ismin tesniyesi, muzaf ile muzafun ileyh arasının ayrılması konularında *el-Elfiyye* kaynak olarak gösterilmiştir.

1. Mu'tel lâm “vâv” harfi olan, üç harfli, عزايعو kipinde gelen nakıs fiilin ismi mefûlûnû sahih haliyle معزو olarak okumak, i'lal ile معزي okuşundan daha üstündür. *el-Elfiyye* 'de bu kural şöyle geçer:

وصحح المفعول من نحو عدا... وأعله إن لم تتحر الأجد⁵⁸

2. Son harfî “elif” olan maksûr isimlerin tesnileri üç yerde “yâ” harfine çevrilir: a) Kelime dört ve üzeri harf sayına sahip olması b) kelime üç harfli olup “elif”in “yâ” dan bedel olması c) kelimenin üç harfli olup aslının bilinmemesi, fakat son harfinin imâle ile okunması. Bu kaideye binaen İbn Âbidîn, İmam Haskefî'nin maksûr “فتوى” kelimesinin tesniyesini “فتوتين” olarak “elif” yerine “tâ”yı getirmesinin hatalı olduğunu, doğrusunun “فتويين” olarak “elif” yerine “yâ” ile okunması olduğunu belirtir ve bunu *el-Elfiyye* kitabıyla şöyle delillendirir:

آخر مقصور تُتْنِي اجعلُهُ يَا ... إِنْ كَانَ عَنْ ثَلَاثَةٍ مَرَّتَيْنِ⁵⁹

⁵⁸İbn Âbidîn, c.1, s.20; Cemâluddîn Muhammed **İbn Malik**, *el-Elfiyye*, Daru't-Teâvûn s.78; Abdullah **İbn Akîl**, *Şerhu İbn Akîl alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, Daru't-Turas, 20. Baskı, Kâhire 1980, c.4, s.239.

⁵⁹ İbn Âbidîn, c.3, s.348; İbn Mâlik, c.1, s.64; İbn Akîl, c.4, s.105.

3. Zarfın muzaf ile muzafun ileyh bağlantısını ayırmasının caiz oluşu *el-Elfiyye*'den delillendirilmiştir.⁶⁰

D. “et-Teshîl”in Kaynak Gösterildiği Konular

Edebi bir sözün âidiyet meselesi ve *Durru'l-Muhtâr* mukaddimesinin *et-Teshil* mukaddimesine benzerliği, izafî beyanının şartları, tenbih “ها”sının kasem manasında kullanımı, kasemin cevabında “اللام” harfinin gelişi ve “الفاء” edatının şart edatının cevabında hazfedileceği yerler.

1. “*Însaf*” من حسد يسد باب الإنصاف ويرد عن جميل الأوصاف وأستغفر الله مستعيذا به *kapısını kapayan ve sahibinin güzel niteliklerden alıkoyan hasetten sığınarak Allah'tan bağışlanma dilerim.*” İbn Âbidîn bu sözlerin belâgi yönlerini belirttikten sonra, aynı ibarelerin Haskefi'den önce Timurtâşî'nin (ö. 1006/1598) *Minehu'l-gaffar Şerhu Tenviri'l-Ebsar şerhi* ve Seriyüddin İbn Şihne'nin (921/1515) *Şerhu'l-Vehbâniyye*'sinde geçtiğini Ahmed Tahtâvî'nin (ö. 1231/1816) *Durru'l-Muhtâr haşiyesinden* alıntı yaparak nakleder. Ardından Tahtavi haşiyesinde geçen bu bilginin eksik olduğunu îma eden şu önemli bilgiyi ekler: “*Bu sözleri hepsinden önce İmam Mâlik et-Teshil eserinde zikretmiştir.*”⁶¹

Et-Teshil mukaddemesin de mezkûr sözün “ويرد” lafzı yerine “ويصد” kelimesinin geldiğini fark ettik. Belki de bu nedenle Tahtâvî *et-Teshil* kitabını zikretmemiş olabilir. Fakat İbn Âbidîn ileride Haskefi'nin bir başka ibaresinin anlamını *et-Teshil*'de geçen sözlerle açıklayıp anlam birliği olduğunu belirtmesi kanaatimizce *Reddu'l-Muhtâr*'daki tahkikin doğruluğunu belirtir.⁶²

2. İzafî beyâniye isim tamlamasının gerçekleşmesi için üç şart vardır. İbn Âbidîn dördüncü şartı (“من” *beyaniye takdir edilmesi anlam bütünlüğünü bozmamalı*) İbn Mâlik'in *et-Teshil*'de eklediğini⁶³ belirtmiştir. Diğer şartlar şunlardır: Muzafun

⁶⁰ İbn Âbidîn, c.6, s.815; Bu konu ileride “*Basra-Kûfe Dil Ekollerindeki İhtilafların Reddu'l-Muhtâr'a Yansıması*” başlığı altında 23. Maddede anlatılacaktır.

⁶¹ İbn Âbidîn, c.1, s.22; İbn Mâlik, *Teshîlü'l-Fevâ'id ve Tekmilü'l-Makâsîd*, Daru'l-Kâtibi'l-Arabî, 1967,c.1, s.2; İbn Akîl, c.4, s.105; **Tahtâvî** Ahmed, *Haşetu't-Tahtavi ala'd-Durri'l-Muhtâr*, ty.c1. s.15.

⁶² İbn Âbidîn, c.1, s.35.

⁶³ İbn Âbidîn, c.1, s.81; İbn Mâlik, *Teshîlü'l-Fevâ'id ve Tekmilü'l-Makâsîd*, Daru'l-Kâtibi'l-Arabî, 1967,c.1, s.155.

ileyh muzafın aslı (kökeni) olmalı; Muzafun ileyh habere, muzaf ise mübtedaya dönüştürülebilmeli; muzafun ileyh ile muzaf arasında bir açıdan umum-husus olmalı

3. Yemin konusunu zikreden Haskefî, tenbih harfinin yemin edatlarından biri oluşunu “ها الله” örneğiyle belirtir. İbn Âbidîn, tenbih harfinin yemin olması için “ها” şekliyle “elif” harfinin sabit olmasının şart olmadığını, hazfiyle de, lafzatullah “elif”nin vaslı ve kat’ı ile de dört şekilde yemin edatı olarak kullanımının mümkün olduğunu belirtirken, konuyla alakalı İbn Mâlik’in *et-Teshil* eserine atıfta bulunur. Yemin edatları konusunun fikhî ve edebî meselelerden oluşu sebebiyle, edebî bir eser olan *et-Teshil*’in kaynak gösterilişini yadırgamamak gerekir.⁶⁴

4. Kasemin cevabı müspet çekimli bir fiil mâzî olduğunda, te’kid edatı “اللام” ile birlikte “قد” ve “ربما” harfleri olmalıdır, çekimsiz fiilde ise “قد” ve “ربما” harfleri bitişmez. Bu kural *et-Teshil*’de böyle geçer.⁶⁵

5. Talak türlerinden biri olan şartlı boşamadan bahseden Haskefî, şartın cevabında “الفاء” edatının zikrinin vacip olduğu yerlerde hazfedildiğinde boşanmanın hemen gerçekleşeceğini açıklar. Şartın cevabı sona kaldığında “الفاء” edatının bitişmesinin vacip olduğu yerleri şu veciz şiiriyle bildirir:

طلبية واسمية وبجامد...وبما وقد وبلن وبالتنقيس

(Talep ifade eden emir, nehiy, istifham, temenni, arz, teşvik ve dua kiplerinde; İsim cümlelerinde; camid fiillerde; “ma” ve “len” edatı gibi olumsuz, “kâd, sin” ve “sevfe” gibi olumlu edatlara bitişen cevap cümlelerinde “fa” edatının gelmesi vaciptir.)

İbn Âbidîn bu konuya “مطلب” adıyla özel bir başlık açar ve şiirde geçen kelimeleri *en-Nehr*, *Fethu’l-Kadîr* gibi fikhî, *et-Teshil* gibi nâhvi kaynaklara; er-Radî, el-Murâdî, ibn Hişâm gibi âlimlere başvurarak tetkik eder ve son derece saygılı bir üslûpla Haskefî’nin eksik bıraktıklarını tamamlar. Şimdi açıklanan ve eklenen konuları ifade edelim.

- Şart edatı “إن” olduğunda cevabı şarta bağlamak hususunda “إذا الفجائية” bağlacı “الفاء” edatının yerine geçebilir. Bu durumda edat hazfedilmiş veya takdir edilmiş olarak değerlendirilmez.

⁶⁴ İbn Âbidîn, c.3, s.722; İbn Mâlik, c.3, s.190.

⁶⁵ İbn Âbidîn, c.3, s.725; İbn Mâlik, c.3, s.213,214.

- Yukarıdaki şiirde geçen “*talebi, ismiye, câmîdler*, “*قد, ما, لن*” *edatları ve tenfis*” ibaresinden kastedilen maddeler şunlardır: isim cümlesi; emir, nehiy, istifham, temenni, arz, teşvik ve dua gibi talebi fiil cümleleri “*نعم, بئس*” ve teaccup fiileri gibi çekimsiz fiiller, “*رب, قد, سوف, سين*” harfleri ve kasemler⁶⁶ gibi olumlu veya “*إن, ما, لن*” gibi olumsuz edatlara bitişen fiiller. Fakat bu kuralın altına olumsuz edatlardan muzari fiile bitişen “*لا*” ve “*لم*” edatları girmez.⁶⁷

D.“el-Eşmûnî”nin Kaynak Gösterildiği Konular

İki harfli kelimelerin ismi mensub hali, *أمين* kelimesinin okuma vecihleri, imâle’nin tanımı ve “*أضحى*”nın “*صار*” anlamında nakıs fiil oluşu.

1. Yapısı itibariyle iki harfli, sonu sahih olan kelimeye nispet “*ya*”sı dâhil olduğunda son harfin şeddeli ve şeddesiz olarak okunması caizdir. Örneğin: “*كم*” lafzı ismi mensub kılındığında *كمي* şeddesiz ve *كمّ* şeddeli olarak iki türlü okunması gibi. Eğer kelimenin sonu *lîn* harfi ise nispet durumunda şeddelemek gerekli olur. İbn Âbidîn konunun son bölümünü Haskefi’nin sözleriyle ilgisi olmadığı için müphem ve örneksiz bırakarak okuyucuyu araştırmaya yönlendirir. Bu metodu *افهم anla-araştır-düşün* sözüyle işaret eder.⁶⁸

Hanefî fakihi Ebû Saîd el-Berdaî’ye (ö. 317/930) göre namaz zikirlerinin Arapça dışında söylenmesinin geçerli olduğu tek dil Farsçadır. Ona göre; Farsça, Arapça ile birlikte cennet ahalisinin dili olması nedeniyle diğer dillerden üstündür. Nitekim bu durum şu hadiste belirtilmiştir:

لسان أهل الجنة العربية والفارسية الدرية⁶⁹

⁶⁶ İbn Hişâm’a göre kasemler, bitişen fiiller kategorisinden değil, talebi fiiller kısmındandır.

⁶⁷ İbn Âbidîn, c.3, s.350,351; İlgili konu örnekleri için bakınız: İbn Kâsım **el-Murâdî**, *el-Cenîyyu’d-Dânî fî Hurufi’l-Meânî*, DKİ., Beyrut 1992, c.1, s.68, *Tevzihu’l-Mekâsid ve’l-Mesalik bi şerhi Elfiyyeti İbn Mâlik*, Dârü’l-Fikri’l-Ârabî, 2008 c.3 s.1282.

⁶⁸ Ebû’l-Hasen Nûruddîn **el-Üşmûnî**, *Menhecû’s-sâlik ilâ Elfiyyeti’bni Mâlik*, Daru’l-Kitabi’l-Arabî, 1. Baskı, Beyrut 1955, c.3, s.742.

⁶⁹ Ebû’l-Hasenât Abdülhay el-Leknevî (1848-1886) *el-Âşârü’l-Merfû’a fî’l-Ahbari’l-Mevzû’a* adlı eserinde bu hadisin uydurma olduğunu zikreder. c.1, s17. Molla Ali el-Kârî’de (ö. 1014/1605) bu hadisin uydurma oluşunu *el-Esrâru’l-Merfuâ fî’l-Ahbari’l-Mevzû’a* eserinde sahih hadise muarız olmasıyla gerekçelendirir c.1, s.277. İsmâil Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725) tasavvufî tefsiri Rûhu’l-Beyan’da Kirmânî, Sahibu’l-Kafî, Kuhistânî, İbn Kemal ve diğerlerine dayandırarak bu hadisin sahih

İmam Haskefî hadis-i şerifte geçen “الدريّة” kelimesinin okunuşunu Hanefî fakihi Kuhistânî’den (ö. 962/1555) naklederek “ra” harfinin şeddesiyle okunur der. İbn Âbidîn “الدريّة” kelimesini sözlük anlamı, okunuşu açısından inceler ve böylece Kuhistânî’nin söylemini doğru bulmadığını belirtir.

- *el-Muğrib*’e dayandırarak sözlük anlamı fasih Farsçadır
- Sîga açısından ise Farsça kapı anlamına gelen “der” sözünün ismi mensub halidir.
- “Der” lafzı “kem” gibi iki harfli, sonu sahîh harfle biten bir kelime olduğuna göre ismi mensub halinde onun gibi şeddeli ve şeddesiz okunur. Buna binaen Kuhistânî’nin şeddeyle hareke zaptını belirtmesinin lazım olmadığı ortaya çıkmış olur.⁷⁰

2. Haskefî; Fatiha süresi okunduktan hemen sonra söylenen أمين kelimesinin med, kasır ve imâle ile okunabileceğini söyler. Ona göre; şeddeyle birlikte med ile okuma veyahut med harfi olan “ya”nın hazfiyle okuma namazı bozmaz iken, biriyle birlikte kasır veya biriyle birlikte med ile okumak namazı bozar. İbn Âbidîn’nin ilgili açıklamaları:

- أمين kelimesi kasr ile okunduğunda imâlenin etkisi olmadığından dolayı, med ile okunduğunda ancak imâle yapılabilir. İbn Âbidîn, İmâle’nin tanımını belki de Arap dili âlimi olmasının yanı sıra fıkıh âlimi de olmasından dolayı Eşmûnî’den getirmeyi tercih edip şu nakilde bulunur.

“حَقِيقَةُ الْإِمَالَةِ أَنْ يُنْحَى بِالْفَتْحَةِ نَحْوَ الْكَسْرِ؛ فَتَمِيلُ الْأَلْفُ إِنْ كَانَ بَعْدَهَا أَلِفٌ نَحْوَ الْيَاءِ”⁷¹

(İmale okunuşu gerçekten şöyle olur: Fetha harekesi kesra tarafına yöneltilir. Böylece fethanın ardından “elif” harfî varsa “elif” harfîni “ya” harfî tarafına meylettirirsin.)

3. صار lafzının اُضْحَى anlamında gelmesi hakkında kaynak olarak el-Eşmûnî eseri verilmiştir.

olduğunu söyler. Başka bir sahîh hadise muarız olmadığını söyleyerek Molla Ali el-Kârî’ye bir tür cevap verir. c.6, s.307.

⁷⁰ İbn Âbidîn, c.1, s.483.

⁷¹ el-Eşmûnî c.3, s.762; İbn Âbidîn, c.1, s.492.

E. “ed-Demâmîni”nin Kaynak Gösterildiği Konular

كفى'nin temyizinin anlam durumu ve failinde zâid harfin şart olmaması, şartın cevabında من الله - م الله edatının şiirde ve nesirde düşmesi, kasem için kullanılan الله telaffuzundaki yemin lafızlarının hareke vecihleri.

1. وكفى للحاسد ذما آخر سورة الفلق “*Haset eden kimsenin kınanması açısından Felak sûresinin son ayeti yeter.*” Haskefi'nin veciz sözünü i'rab açısından inceleyen İbn Âbidîn şu tahlillerde bulunur:

- ذما, ziyade, kiyasa aykırı olarak harfî, اللام harfî, mazi fiil, كفى gayr-i muhavvel كفى'nin failidir. كفى fiilinin failine الباء harfinin ziyade edilmesi, Arap dilinde zorunlu olan bir durum değil, bilakis genellikle karşılaşılan bir durumdur. Bu nedenle beyan edilen cümle de Haskefi'nin fail آخر lafzını ziyade الباء olmadan ref ile zikretmesi hatalı bir ibare ve i'râblandırma olarak değerlendirilemez.

- الباء anlamında olursa وقى veya أجزأ, أغنى fiili كفى ed-Demâmîni, eğer harfinin failinde ziyade olarak gelemeyeceğini söyler.⁷² Tespit edebildiğimiz kadarıyla, İbn Âbidîn'in ed-Demâmîni diyerek atıfta bulunduğu bu görüşle Şerhu Muğni'l-Lebîb eserini ima etmiştir. Zira zikredilen görüşü İbn Hişâm Muğni'l-lebîb'de nakleder, ed-Demâmîni ise belirtilen bu görüşü açıklamakla yetinir.

2. Namaz kılma, oruç tutma, sadaka verme, Kur'ân okuma, zikretme, tavaf etme, hacca gitme, umre yapma ve peygamberlerin, şehitlerin, evliyanın, salihlerin kabirlerini ziyaret etme gibi iyilikleri yerine getiren kişi, hâsıl olan sevabı bir başkasına hediye edebilir. Haskefi tam burada karşıt görüşün delilini ve verilen cevabı şu ibareyle dile getirir:

⁷³ وأما قوله تعالى {وَأَنْ لَّيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى} أي إلا إذا وهبه

⁷² Muhammed ed-Demâmîni, Şerhu'd-Demâmîni alâ Muğni'l-Lebîb, Müessesetü't-Târîhu'l-Arabî, 1. Baskı, Beyrut, 2007, c.1, s.396,397; İbn Âbidîn c.1, s.23.

⁷³ Necm sûresi, 39; İlgili ayette karşıt görüş ayetin zahiri anlamını alır ve insanın gayretinden başka hiçbir şeyi olmadığını, sevabın bir başkasına hediye edilemeyeceğini kabul eder. Haskefi ise bu ayetin mutlak anlamda olmadığını “bir başkasının ona hibe etmesi” müstesna sözüyle kayıtladığını belirtir. İlgili açıklamaların devamın için bkz. İbn Âbidîn c.2, s.596,597.

İbn Âbidîn bu ibareyi nahvin şartın cevabında الفاء olmalı mı? Sorusunun cevabını esas alarak, İbn Hişâm ve ed-Demâmîni'yi de kaynak göstererek yorumlar. Şöyle ki:

- أما şart edatının cevabı olan إذا و هبه ibaresi şiir zarureti olmadığı halde الفاء edatından yoksun getirilmiştir. Hâlbuki bağlaç edatı, zaruret-i şiir diye ifade edilen şiirlerde hazfedilebilir. Örneğin şu şiirdeki أما edatının cevabı gibi { فأما القتال لا قتال } { لديكم }. İbn Âbidîn bu açıklamaları ile Haskefi'nin net olarak ibarede hata etmiş olacağını amaçlamaz, aksine Haskefi'nin söyleminin doğru olup telaffuz hatası olmadığını bir sonraki paragrafta İbn Hişâm'a atıfta bulunarak belirtir.

- Bağlaç edatı olan الفاء bazen dâhil olduğu kelimeye tabi olarak hazfedilebilir. Örneğin: { فأما الذين اسودت وجوههم أكفرتم } ayetinde⁷⁴ أما nın cevabı "مقول" ile kendisinden istigna edilen, hazfedilmiş فىقال cümlesidir. أكفرتم lafzı hazfedilmiş kavlin mefûludur. الفاء edatının, şiir zarureti olmasa bile dahil olduğu فىقال lafzına tabi olması nedeniyle hazfi caizdir.⁷⁵ Ama tek başına hazfi caiz değildir. İbn Âbidîn burada Haskefi'nin ibaresi için de benzer bir takdir getirebileceğini belirtir. Ona göre şartın cevabından, tefsir manasında gelen "أى" ile istigna edilmiş, böylece cevap الفاء ile birlikte hazfedilmiştir. İbarenin takdiri şu şekildedir:

وأما قوله تعالى { وأن ليس للإنسان إلا ما سعى } فمؤول أى إذا و هبه

- ed-Demâmîni'ye göre Haskefi'nin ibaresinde problem şöyle dursun, takdir yapmaya bile gerek yoktur. Çünkü o, sadece zaruret-i şiirde değil nesirde de الفاء edatının hazfedilebileceğini tercih eder. Bu görüşünü hadisler ve sahabenin sözü ile delillendirir.⁷⁶ Kûfeliler de bu görüştedir. Basralılar ise nesirde hazfin caiz olmadığını belirtmişlerdir. Fakat Basralılardan el-Ahfeş şöyle der: "Fasih nesirde hazif çok vuku bulur." Örneğin: { إن ترك خيرا الوصية للوالدين } ayeti kerimesi gibi.⁷⁷ İbn Mâlik ise nesirde

⁷⁴ Âl-i İmrân, 106; Meali: Bir gün ki nice yüzler ağaracak, nice yüzler de kararacaktır; yüzleri kararanlara, "İman ettikten sonra kâfir mi oldunuz? Öyle ise inkâr etmiş olmanız yüzünden tadın azabı!" (denir).

⁷⁵ Cemâleddin **İbn Hişâm**, Muğni'l-Lebib an Kutubi'l-Eârîb, Daru'l-Fikr, 6. Baskı, Dimeşk, 1985, c.1, s.80

⁷⁶ İbn Âbidîn, c.2, s.596; ed-Demâmîni, c.1, s.225.

⁷⁷ Bakara sûresi, 180; Meali: Birinize ölüm yaklaştığında, eğer geriye mal bırakıyorsa anasına, babasına ve akrabasına uygun bir vasiyette bulunması, sakınanlara bir borç olmak üzere yazıldı.

nadiren vuku bulduğunu, bunlardan birinin de kayıp eşya ile alakalı şu hadis olduğunu söyler: {إن جاء صاحبها وإلا استمع بها}⁷⁸

Bu tartışma Hanefi fıkına yansır, إن دخلت الدار أنت طالق cümlesini kullanan biri hakkında mezhebin görüşü, şartlı cümleye niyet etmediğinde o anda boşanmanın gerçekleşmesidir. Zira onlara göre الفاء edatının nesirde hazfî caiz değildir. İmam Ebû Yusuf ise (ö. 182/798) sözü yararlı bir manaya yorumlamayı ve الفاء edatını nesirde takdir etmeyi tercih eder. Böylece o, cümleyi şart cümlesi olarak itibar etmiş olur. İbn Âbidîn, günümüzde halkın, الفاء edatının şart cümlesindeki varlığı ile yokluğu arasındaki rolünü fark edemediklerini, artık lehçelerinin edatın çokça hazf edildiği şekle büründüğünü, ilgili pek çok ayetin halkın dilini desteklediğini, zahiri aykırı olan teviller yerine halkın konuştuğu lehçenin anlamına uygun yorumlar getirmenin gerekli olduğunu, bu nedenle bu konudaki tercihin günümüzde İmam Ebû Yusuf'un kavline göre olduğunu belirtir.⁷⁹

3. Fıkıhta yemin konusunda kase m edatları önemli bir yer tutar. Bunlar:

“الواو- الباء-التاء- اللام- ها- همزة الاستفهام- الميم- من”

Reddu'l-Muhtâr'da yemin edatları gerek harekesi gerek i'rabî açıdan incelenmiş, kaynak olarak ed-Demâmîni'nin *Şerhu't-Teshil*'i ve *Havâşî Şerhi'l-Âcurrûmiyye* kitabı gösterilmiştir. Konuyla ilgili İbn Âbidîn'nin açıklamaları:

- Haskefî'nin حروف القسم diye tabir ettiği harflerden kastedilen edatlardır. Çünkü yukarıda belirtilen kase m edatlarının bir kısmı isimdir.
- الميمين müennes-i manevî bir lafızdır. Kendisine müzekker bir zamir döndüğünde, müzekker القسم kelimesiyle tevil edilir.
- İlk kase m edatı olarak الواو harfinin zikredilmesi en çok kullanılan kase m edatı olmasından dolayıdır. Kur'an'da الواو edatının والليل والشمس, gibi çeşitli isimler ile birlikte kase m manasında kullanılırken الباء edatının ise sadece الله lafzıyla⁸⁰ birlikte kullanılması bu durumu izhar eder. Bazıları ise الباء edatı aslî yemin harfî olması, gerek

⁷⁸ Ebu'l-Hasen Nûreddîn **Molla Alî** b. Sultân Muhammed **el-Kârî** el-Herevî, *Mirkâtu'l-Mefâtih şerhu Mişkâti'l-Mesâbih*, Daru'l-Fikr, 6. Baskı, Beyrut, 2002, c.5, s.2036.

⁷⁹ İbn Âbidîn, c.3, s.350,351; İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, c.1, s.219.

⁸⁰ İbn Âbidîn: Lokman sûresi 13. Ayetini لا تشرك بالله إن الشرك لظلم عظيم örneği olarak verir ve şöyle der: Âyette ki بالله terkibi kase m olabileceği gibi لا تشرك fiiline müteallikde olabilir

zahiri isme gerekse zamire⁸¹ dâhil olabilme özelliğinden dolayı anlatımda onu ilk sıraya almışlardır.

- Kasem اللام edatı sadece الله lafzında kasem olarak kullanılır. ل kesre ile okunur, fetha ile ُ okunduğu da hikaye edilir. *Fethu'l-Kadir* şu bilgiyi ekler: اللام edatı ancak taaccub anlam içeren kasemde kullanılabilir. Örneğin İbn Abbas'ın (ra.) şu sözü gibi;

{دخل آدم الجنة, فله ما غربت الشمس حتى خرج}

Öyleyse onların, “الله ما يؤخر الأجل” terkiibini taaccub anlam içermeyen kasem anlamında kullanmaları dil kuralı olarak geçerli değildir. Ne var ki böyle kullanmayı örf halini getirmişlerdir. أكلم زيدا الله علي أن لا cümlesinin nezir kipi olduğunu bu nedenle yemini amaçlamadıkça yemin olamayacağı meselesinin İmam Ebû Hanîfe'den rivayet edilmesi de dil kuralı açısından اللام edatının mutlak olarak kasem olamayacağını gösterir.⁸²

- Kasem olarak kullanılan tenbih ها'sı ile alakalı anlatımı *et-Teshil* bölümünde söylemiştik.

- Kasem harfinin yerini aldığı için yemin anlamında kullanılan bir diğer lafız آ lafzıdır. Ardından gelen الله lafzı vasıl ile değil kat' ile mecrûr olarak okunur. Kasem anlamında kullanılan bu hemzeye mecâzî anlamda istifham hemzesi denir. Nitekim ed-Demâmî'nin *Şerhu't-Teshil*'inde de böyle geçer.

- İbn Âbidîn, ed-Demâmî'nin naklederek şu açıklamalarda bulunur: Kasem lafızlarından olan من ve م lafızları birbirine muvafık üç harekeyle okunabilir. Yani “munu”, “mini”, “mene” gibi. Bu edatlar, asılları itibariyle أيمن lafzının ihtisar edilmiş hali oldukları için harf değil isimdirler.⁸³

F. “Muğni'l-Lebîb”in Kaynak Gösterildiği Konular

Reddu'l-Muhtâr haşiyesi Muğni'l-Lebîb'ten çokça yararlanmıştır. Yararlandığı bazı örnekler şunlardır:

⁸¹ Örneğin: بك لأفعلن gibi.

⁸² Kemaluddin İbnu'l-Humâm, *Fethu'l-Kadir*, DKİ., 1. Baskı, Beyrut, 2002 c.5 s.66.

⁸³ İbn Âbidîn, c.3, s.751,752; el-Murâdî, el-Cene'd-Dânî fî Hurufi'l-Meânî, DKİ., 1. Baskı, Beyrut 1992, c.1, s.322; İbn Mâlik, *Teshîlü'l-Fevâ'id*, Daru'l-kâtibi'l-arabî, 1967, c.1, s.151.

1. ساء kelimesi سي kelimesinin tesniyesi olduğu için ساء lafzını tesniye kılmaya gerek kalmaz, bu nedenle سوائن dilinde سوائن denilmez.⁸⁴
2. Timurtâşî'nin pek çok cümlede kullandığı الكاف edatı; teşbih, benzetme anlamında değil, ما lafzına bitişen المبادرة anlamındadır.⁸⁵ ” ويجرد من ثيابه كما مات ”⁸⁶ ve وضع يمينه كما فرغ من التكبير⁸⁷ örnekleri gibi.⁸⁸
3. ”سلام عليكم“ (Selâmu aleykum) bazı Araplardan tenvinsiz olarak duyulan bu ifadeyi İbn Hişâm nahvî açıdan yorumlar. Birincisi: السلام takdirinde, ال takısının kelimadan hazfî nedeniyle tenvinin düşmüş olması, ikincisi: السلام takdirinde, kelimadan muzafun ileyhın hazfî sebebiyle tenvinin düşmüş olması. İbn Hişâm ikinci takdiri tercih ettiğini belirtir. Kur'an ve sünnette selam lafzının açıktan ال ile veya tenvin ile gelmesi ve سلام الله ifadesinin selam değil dua anlamında kullanılması nedeniyle, İbn Hişâm'ın bu açıklamaları Hanefî ulemasının katında kabul görmemiştir.⁸⁹

Reddu'l-Muhtâr حنفي ile حنفي arasındaki fark konusunda İbnu'l-Enbârî'ye atıfta bulunur. Ona göre Benî Hanîfe kabilesine mensub olan biri حنفي lakabı ile çağrılırken, Ebû Hanîfe'nin görüşüne mensub olanlar ise حنفي lakabıyla çağrılır. Hadisçiler de bu görüşü benimsemişlerdir. Fakat nahivcilerin çoğunluğuna göre mezhebe nispetle, kabileye nispet arasında bir fark olmayıp her birinin nisbesi حنفي şeklinde olur.⁹⁰

G. “es-Suyûtî”nin Kaynak Gösterildiği Konular

Mefûl leh ve temyizcin tenâzu olamayacağı hususunda *Hem'u'l-Hevâmi'* eseri⁹¹, masdar-ı sarîh ile gayr-i sarîh arasında farkın ne olduğu hususunda *el-Eşbâh*

⁸⁴ İbn Âbidîn, c.1, s.136; İbn Hişâm, c.1, s.186.

⁸⁵ Mübâdere: birden, olur olmaz, hemen peşinden, ardından

⁸⁶ Anlamı: Kişi, ölür ölmez elbiseleri çıkartılır.

⁸⁷ Namazda iftitah tekbirinin bitmesinin hemen ardından ellerini bağlar.

⁸⁸ İbn Âbidîn, c.1-2 s. 487-195; İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, c.1 s.237.

⁸⁹ İbn Âbidîn, c.1, s.618; İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, c.1, s.845

⁹⁰ İbn Âbidîn, c.1, s. 16; İbnu'l-Enbârî'ye ait *el-Kâfi*'ye matbu' veya mahtût olarak ulaşamadık, Bununla birlikte es-Suyûtî *Tedribu'r-Râvi* (2/835) isimli eserinde bu konuya değinir

⁹¹ İbn Âbidîn, c.1, s.418; es-Suyûtî, *Hem'ul-Hevami' fî Şerhi Cem'il-Cevâmi'*, el-Mektebetu't-Tevfikîyye, Mısır, c.3, s.126.

ve 'n-Nezâir fî 'n-Nahvi eseri⁹² *Muğni'l-Lebib* 'te geçen bir şiirin tahlili konusunda *Şerhu Şevâhidi'l-Muğni* adlı eseri⁹³ kaynak olarak belirtilir.

İbn Âbidîn kendi eseri *el-Fevâidü'l-Acîbe fî I'rabi'l-Kelimâti'l-Ğarîbe* 'ye tespitimize göre üç yerde atıfta bulunmuştur. Bunlar كذا لغة , أكثر من أن تحصى , ve كائنا ما كان terkiplerinin iraplarıdır.⁹⁴

IV.Basra-Kûfe Dil Ekollerindeki İhtilafların Reddu'l-Muhtâr'a Yansıması

İslâm fetihleri neticesinde ana dili Arapça olmayan unsurların İslamiyet'i kabul edip Araplarla karışmasının bir sonucu olarak Kur'an kıraatinde yanlış okuyuşlar, Arap dilinin kullanımında hatalar (lahn) ortaya çıkmıştır. Bu durumu önlemek ve yeni Müslümanlara doğru Arapçayı öğretmek amacıyla Arap dilinin doğru kullanım kaidelerinin tespitine dair ilk çalışmalar I. (VII.) yüzyılın ikinci yarısında Basra'da başlamış, yaklaşık bir asır sonra da ona paralel çalışmalar Kûfe'de ortaya çıkmış ve üç asır kadar devam etmiştir.⁹⁵

Ebü'l-Esved ed-Düelî hem nahiv ilminin hem Basra dil mektebinin kurucusudur. Nasr b. Âsım, Anbes b. Ma'dân, İbn Ya'mer ve Abdurrahman b. Hürmüz el-A'rec birinci tabaka, İbn Ebû İshak, İsâ b. Ömer es-Sekafî ve Ebû Amr b. Alâ ikinci Halîl b. Ahmed, Ahfeş el-Ekber, Yûnus b. Habîb üçüncü, Sîbeveyhi dördüncü, Kutrub ve Ahfeş el-Evsat beşinci, Cermî, Tevvezî, Ebû Osman el-Mâzinî ve Riyâşî altıncı, Müberred ise yedinci tabakayı teşkil eder.

Kûfe gramer mektebinin kurucuları Ruâsî ile dayısı Muâz b. Müslim el-Herrâ birinci tabakayı oluşturur ve Basra mektebinin üçüncü tabakasına tekabül eder. Ali b. Hamza el-Kisâî ikinci, Ali b. Hasan el-Ahmer, El-Ferrâ ve Mübârek el-Lihyânî üçüncü, Muhammed b. Sa'dân, Muhammed b. Ahmed et-Tuvâl ve Muhammed b. Abdullah b.

⁹² İbn Âbidîn, c.3, s.462; es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir fî 'n-Nahvi*, Matbûâtü Mecmai'l-Lugati'l-Arabiyye bi Dimaşk, 1987, c.2, s.452.

⁹³ İbn Âbidîn, c.3, s.264; es-Suyûtî, *Şerhu Şevahidi'l-Muğni*, Lecnetu't-Turasi'l-İlmî, yy, s.168.

⁹⁴ İbn Âbidîn, c.1, s. 54, 83, 379; İbn Âbidîn, *el-Fevâidu'l-Acîbe fî I'rabi Kelimâti'l-Ğarîbe*, Daru'r-Râidi'l-Arabî, 1. Baskı, Beyrut 1990, s.36,37,38,49.

Bunun dışında kalan açıklamaya almadığımız diğer kaynaklar: İbn Yâiş'in *Şerhu'l-Mufasssalı*, es-Sîrafî'nin *Şerhu'l-Kitabı*, Mevlana İsam'ın *Câmi haşiyesi*, Muhakkik er-Radî'nin *Şerhu'l-Kâfiyesi*, es-Sağnakî'nin *el-Muvassal Şerhu'l-Mufasssalı*.

⁹⁵ Hulusi Kılıç, Kûfiyyûn, DİA, 2002, c.26, s.345.

Kādim dördüncü, Sa‘leb ise beşinci tabakayı oluşturup Müberred’in tabakasına (yedinci) tekabül eder.⁹⁶

Basra mektebi ile Kûfe mektebi arasındaki ilk ihtilâf, Kûfe’nin temsilcisi olan Ebû Ca‘fer er-Ruâsî ile Basra’nın temsilcisi ve alfabetik Arap lugatçılığının kurucusu olan Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî (ö. 175/791) arasında başlamış, daha sonra Kûfeli Kisâî ile Basralı Sîbeveyhi (ö. 180/796) arasında devam etmiştir.⁹⁷

Basra mektebinin üç yönden Kûfe ekolünden üstün olduğu kabul edilir. 1. Kûfe’nin aksine Basra’nın çöle yakın olup fasih bedevîlere kolay ulaşma imkânı bulması, dolayısıyla daha sağlam ve sağlıklı semâ ürünlerine dayanmış olması; 2. Kûfe’nin aksine zorunlu haller dışında kıyasa başvurmaması; 3. Şâhidin bulunmaması durumunda kıyası kullanmaması⁹⁸

Kûfe medresesi üç temel konuda Basra medresesinden ayrılır: Birincisi; rivayetin geniş tutulması, ikincisi; kıyasın geniş tutulması ve üçüncüsü; nahiv ilmi ile alakalı yeni terimlerin ve avamiller türetilmesidir.⁹⁹

Her iki mektep mensuplarının ihtilâfları nahvin meseleleri hakkında müstakil eserler yazılmasına vesile olmuştur. Bunların en tanınmışları Ebü’l-Berekât Kemâleddin İbnü’l-Enbârî’nin (ö. 577/1181) *el-İnsâf fî mesâilî’l-hilâf beyne’n-nahviyyîne’l-Basriyyîn ve’l-Kûfiyyîn*’i, Ebü’l-Beka el-Ukberî’nin (ö. 616/1219) *et-Tebyîn an mezâhibi’n-nahviyyîne’l-Basriyyîn ve’l-Kûfiyyîn*’i ile Abdüllatîf b. Ebû Bekir ez-Zebîdî’nin (ö. 802/1400) *İtilâfü’n-nusra fî’htilâfi nühâti’l-Kûfe ve’l-Basra*’sıdır Bu konuda daha başka eserlerin de yazılmış olduğu bilinmektedir.¹⁰⁰

el-Enbârî *el-İnsâf* adlı eserini, Nizâmiye Medresesi’nde müderris iken talebelerinin Hanefîler’le Şâfîler arasındaki ihtilâflı meseleleri inceleyen fıkıh kitapları tarzında bir eser yazmasını istemeleri üzerine kaleme almıştır. Müellif, *el-İnsâf*’ta ele aldığı her meselede Kûfe ve Basra dil mekteplerinin konuyla ilgili görüşlerini zikrederek her iki mektebin delillerini sıralamış, zayıf bulduğu görüşü âyet, şiir ve bazen de hadislerden örnek göstererek reddetmiştir. Basra dil mektebine mensup olan

⁹⁶ İsmail Durmuş, Nahiv, DİA, 2006, c.32, s.304.

⁹⁷ Kılıç, c.26, s.345.

⁹⁸ Durmuş, c.32, s.304.

⁹⁹ Salih Çağan, “Basra ve Kûfe Ekolleri Arasındaki Dil İhtilaflarının et-Taberî’nin Tefsirine Yansıması”, Yüksek Lisans Tezi, 2018, Ankara, s.15.

¹⁰⁰ Kılıç, c.26, s.345.

Enbârî, yedi mesele (10, 18, 26, 70, 97, 101 ve 106. meseleler) dışında Basralılar'ın görüşünü doğru kabul etmiştir.¹⁰¹

Basra Kûfe mezheplerinin dil ihtilafları İbn Âbidîn'in *Reddu'l-Muhtâr*'ındaki açıklamalarına fikhî, i'rabî olarak etkiler. İbn Âbidîn Basra ve Kûfe ihtilafında genelde Basralıların görüşünü esas almaktadır. Kûfelilerin görüşünün zayıflığını ayetle istidlal etmektedir. Kûfe ekolünü tercih ettiği noktalar bulunmaktadır. İbn Âbidîn Haskefi'nin bazı ibarelerinin Kûfe mezhebine göre doğru olsa da, nahiv ilmi açısından zayıf oluşunu فافهم vurgusuyla dile getirmektedir.

Reddu'l-Muhtâr eserinin Basra ve Kûfe ekolleri arasındaki yeri:

1. الاسم kelimesinin aslı Basralılara göre السمو iken, Kûfelilere göre ise الأعلىdür.¹⁰² *Reddu'l-Muhtâr*'da ismi tafdil الأسمى lafzının السمو'dan türetilip anlamında olduğunun belirtilmesi İbn Âbidîn'in bu konuda Basralıların görüşünü esas aldığını gösterir.¹⁰³

2. Basralılara göre fiil masdardan türetilmiştir. Kûfelilere göre ise masdar fiilden türetilmiştir.¹⁰⁴

Reddu'l-Muhtâr'ın pek çok yerinde fiilin masdardan türetildiği vurgulanmaktadır. Ayrıca masdarın fiilden türetilmesini vehmettirdiği için Haskefi'nin هو مصدر علقه باب التعليق هو لغة من علقه تعليق ibaresinin uygun görülmeyip, yerine هو مصدر علقه cümlesinin daha evla olacağının belirtilmesi *Reddu'l-Muhtâr*'da Basralıların görüşünün benimsediğini göstermektedir.¹⁰⁵

3. Mübtedâ, Basralılara göre ibtidâ (lafzî âmillerden soyutlanmak) ile merfu''dur.¹⁰⁶ İbn Âbidîn'in mübtedâ olduğunu açıkladığı kelimeler hakkındaki الرفع على الابتداء söylemi, Basralıların görüşünü açıkça göstermese de dolaylı olarak işaret ettiği söylenebilir. Kûfelilere göre mübtedâyı ref' eden âmil haberdur.¹⁰⁷

¹⁰¹ Hulusi Kılıç, el-İnsâf, DİA, 2000, c.22, s.320.

¹⁰² Kemâleddin Ebu'l-Berekât el-Enbârî, el-İnsâfî mesaili'l-hilaf, DKİ. 2007, 2.Baskı, c.1, s.17.

¹⁰³ İbn Âbidîn, c.1, s.29.

¹⁰⁴ el-Enbari, c.1, s.217. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Abdülkadir Bayam, "Arap dilinde iştikak", Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2002, s.24-27.

¹⁰⁵ İbn Âbidîn, c.1, s.91; c.3, 341, 472 c.6, s.120.

¹⁰⁶ el-Enbari, c.1, s.49.

¹⁰⁷ İbn Âbidîn, c.1, s.88; c.2, 182.

4. Haber camid bir isim olduğunda içinde zamir olmaz. Kûfelilere göre ise, haber camid olsa da içinde mübtedaya dönen bir zamir bulunur.¹⁰⁸

İbn Âbidîn'in *Reddu'l-Muhtâr*'daki uygulamaları incelendiğinde Basralıların görüşüne göre tatbik edildiği görülmektedir. Bunun kanıtı ise camid haberlerin i'rabında mübtedaya dönen zamirden bahsedilmemesidir.¹⁰⁹

5. Kûfelilere göre haberin mübtedanın önüne geçmesi caiz değildir. Basralılara göre caizdir.¹¹⁰ *Reddu'l-Muhtâr*'da uygulamada esas alınan görüş haberin takdiminin caiz olmasıdır.¹¹¹

6. Basralılara göre زيد هند ضاربها هو ve زيد عمرو ضاربه هو örneklerinde görüldüğü gibi haber-vasıf sahibinden başkasına isnat edilirse zamiri her halde bâriz (açık) getirmek vacip olur. Kûfelilere göre ise anlam kargaşası olduğu yerde zamiri bariz (açık) getirmek vacip olur. İlk örnekte görüldüğü gibi. Anlam karışıklığının olmayacağı yerde ise zamiri bâriz getirmek vacip değildir. Bu durumda zaminin müstetir (gizli) olarak gelmesi caiz olur.¹¹²

Haskefi'nin يُلبى ibaresinde altı çizili يلبى fiilini inceleyen İbn Âbidîn, fiildeki zaminin mercî¹¹³ belli olduğu için anlam karışıklığının olmayacağını, dolayısıyla zamiri bariz getirmenin vacip olmadığı görüşünü nakleder. Açıklamalardan, mezkûr ibarenin Kûfelilerin görüşü esas alınarak yazıldığı anlaşılmaktadır.¹¹⁴

7. Kûfelilere göre fiil ve fail birlikte mefûlü nasb eder. Bazı Kûfeliler nasb eden amilin sadece fail olduğunu söyler. Kûfeli el-Ahmer'e göre mefûlü nasb eden amil mefûl anlamı taşımasıdır. Basralılara göre ise; mefûlü nasb eden amil sadece fiildir.¹¹⁵

Reddu'l-Muhtâr'da geçen مفعول لفعل ifadesi ile amilin fiil olduğunu belirten العامل فيها يقول, العامل فيه قوله فات vb. ibareler Basra ekolünün bu konuda esas alındığını göstermektedir.¹¹⁶

¹⁰⁸ el-Enbari, c.1, s.59.

¹⁰⁹ İbn Âbidîn, c.1, s.325; c.3, s.137.

¹¹⁰ el-Enbari, c.1, s.68.

¹¹¹ İbn Âbidîn, c.1, s.305, 547; c.3, s.473.

¹¹² el-Enbari, c.1, s.61.

¹¹³ يلبى fiilinin müstetir zamiri كل lafzına, bariz o zamiri ise ما lafzına dönmektedir.

¹¹⁴ İbn Âbidîn, c.3, s.376. ilgili örnek cümlelerin anlam açıklaması için müstesna konusuna bkz.

¹¹⁵ el-İnsâf, c.1, s.82.

8. Basralılara göre, زيدا ضرب misalindeki gibi, ardından gelen zamir ile meşgul olan amil, öncesindeki isimde amel edemez. İsimde amel eden şey mukadder bir amildir. Kûfelilere göre ise zamirde amel eden fiil, öncesindeki isimde de amel eder.¹¹⁷

9. أكرمني وأكرمت زيد (Zeyd bana, bende ona ikram ettim) vb. tenâzu' (iki amilin bir ma'mulü istediği) örneklerinde, Kûfelilere göre ilk amilin amel etmesi daha uygunken, Basralılara göre ikinci amilin amel etmesi daha uygundur.¹¹⁸

Reddu'l-Muhtâr'ın çeşitli yerlerinde tenazu' meselesinin Arap dilinde caiz olmasına değinilmiş, fakat bir tercihte bulunulmamıştır.¹¹⁹ Fakat bir yerde İbn Âbidîn *ed-Durru'l-Muhtâr*'da nakledilen el-Menzûmatu'l-Muhibbiyye¹²⁰ eserinde geçen şu şiirin Basralılara göre telif edildiğini belirtmiştir:

لو حبسَ الكفيل قالوا جاز له ... إذا أراد حبس من قد كفه¹²¹

Onun ifadesine göre حبس lafzında جاز ve أراد fiilleri amel etmek hususunda yarışmış, أراد amel etmesi tercih edilmiştir. Zira eğer amel eden جاز olsaydı şairin أراد demesi gerekirdi. Şairin böyle dememesi şiirin Basralılara göre yazıldığını göstermektedir.¹²²

İbn Âbidîn'in Basralıları destekleyen diğer bir nakli ise câhiliye şairlerinden Kays b. Hatîm'in (ö.m. 620) şu şiiridir:

نحن بما عندنا وأنت بما ... عندك راض والرأي مختلف¹²³

Eğer şiir Kûfelilere göre yazılmış olsaydı şair cem-i sîğayla راضون derdi.

10. Kûfelilere göre “taaccub” sığası olan أفعل isimdir. Basralılar ve el-Kisâî'ye göre ise fiildir.¹²⁴

¹¹⁶ İbn Âbidîn, c.1, s.14, 35, 81; c.2, s.75, 564.

¹¹⁷ el-İnsâf, c.1, s.85.

¹¹⁸ el-İnsâf, c.1, s.87.

¹¹⁹ İbn Âbidîn, c.1, s.58, 530; c.2, s.230. Örnek: أَلْفَ دَوْنِ, أَلْفَ فَرَعِ fiillerinin إلى يوم الحشر lafzında amel etmek için çekişmeleri gibi.

¹²⁰ Eser ve müellifiyle ilgili bir malumata ulaşamadık.

¹²¹ Anlamı: Kefil olanı hapsetmek istediğinde, onu hapsettirmek caizdir dediler...

¹²² İbn Âbidîn, c.5, s.336.

¹²³ İbn Âbidîn, c.3, s.811. Şiirin anlamı: İnançlar farklı da olsa bizler yanımızda olandan (hoşnutuz) ve sende yanında olandan hoşnutsun.

¹²⁴ el-İnsâf, c.1, s.123.

Konuyla ilgili *Reddu'l-Muhtâr*'ın فعل التعجب ifadesi açıkça Basralıların görüşünü desteklemektedir. Haskefi'nin şerhinde taaccup siğasının “camid” olarak isimlendirilmesi çekimsiz fiil olduğunu belirtmek içindir.¹²⁵

11. Kûfelilere göre كان ile ظَنَّ'nin nasb ettiği kelimeler haldir. Basralılara göre mansûb kelime كان'nin haberi, ظَنَّ'nin ise mef'ulüdür.¹²⁶ *Reddu'l-Muhtâr*'da Basralıların görüşü tatbik edilmiştir.

12. Kûfelilere göre إِنَّ ve benzerleri haberde amel etmezler. Basralılara göre ise haberi ref' ederler.¹²⁷ *Reddu'l-Muhtâr*'da geçen خبر أن, خبر إِنَّ kavramları tercih edilen görüşü açıkça ortaya koymaktadır.¹²⁸

13. Basralılara göre إِنَّ'nin haberi gelmeden önce isminin mahalli üzerine atfetmek caiz değildir. Kûfelilerden el-Kisâ'ye göre إِنَّ'nin haberi gelmeden önce isminin mahalli üzerine atfetmek koşulsuz caizdir. el-Ferrâ'ya göre ise إِنَّ'deki zamir gibi إِنَّ'nin amelinin ortaya çıkmaması koşuluyla caizdir. Kûfeliller aşağıdaki ayeti görüşlerini destekleyen bir delil olarak sunmuşlardır:

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِقُونَ وَالنَّصَارَىٰ مِنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلُوا صَالِحًا فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ¹²⁹

Onlara göre ayetteki وَالصَّابِقُونَ lafzı إِنَّ'nin haberi gelmeden önce mahalline atfedilerek merfu' olarak okunmuştur.

İbn Âbidîn ise Basralıların bu ayeti iki makbul biçimde cevapladığını belirtir.

Bunlar:

1. Ayet takdim-te'hir formundadır. Yani وَالصَّابِقُونَ lafzı إِنَّ'nin isminin mahalli üzerine atfedildiği için değil mübteda olduğu için merfu'dur. Haberi ise hazfedilmiştir. إِنَّ'nin haberi ise مِّنْ edatıyla başlayan muahhar şart cümlesidir.

2. وَالصَّابِقُونَ lafzı mübteda, haber mezkur şart cümlesidir. Bu durumda إِنَّ'nin haberi şart cümlesi anlamı taşıyan mahzûf bir cümledir.

İbn Âbidîn'e göre ilgili ayetin cümle yapısına benzeyen إِنَّ الْحَمْدَ لِلَّهِ وَالنَّعْمَةَ لَكَ وَالْمَلِكِ cümlesinin i'rabı da böyle yapılmalıdır. Hâlbuki Haskefi ikinci forma göre وَالنَّعْمَةَ lafzının irabını açıklamış; ama en uygun olan ilk forma göre açıklamamıştır. Netice

¹²⁵ İbn Âbidîn, c.3, s.351.

¹²⁶ el-İnsâf, c.2, s.307.

¹²⁷ el-İnsâf, c.1, s.167.

¹²⁸ İbn Âbidîn, c.1, s.414; c.3, s.173.

¹²⁹ Mâide sûresi, 69.

olarak Haskefi ve İbn Âbidîn'in telbiye cümlesini Basralılara göre açıkladığı görülmektedir.¹³⁰

14. Kûfelilere göre; لا'nın nekre müfred ismi, mu'reb ve mansûbdur. Örnek: لا رجل في الدار. Onlara göre لا edatının nasb ameli farklı gerekçelerle açıklanmaktadır. Bazı Kûfelilere göre; لا edatı mahzûf nasb edici âmilin (أجد) yerine geçtiği için amel etmektedir. Bazılarına göre ise; amel etmesi ليس anlamına gelmesinden kaynaklanmaktadır. Basralılara göre; لا'nın ismi من harfinin anlamını içerdiği için mebnidir. Harekelerin en hafifi olduğu için de fetha üzerine mebni kılınmıştır.¹³¹

Reddu'l-Muhtâr'da Basralıların görüşü esas alınmıştır. Şöyle ki; فلا تعزير حد cümlesinin¹³² i'rabını açıklayan İbn Âbidîn لا'nın isminin fetha üzerine mebni olduğunu zikretmektedir.¹³³

15. Basralılara göre mefûl meah olan kelimenin amili واو edatı vasıtasıyla öncesindeki fiildir. ez-Zeccac'a göre لايس takdirinde gizli bir amildir. Ebu'l-Hasen el-Ahfeş'e göre ise واو edatından sonraki kelime, مع lafzının nasb edilmesiyle mansûb kılınmıştır. Kûfeliler mefûl meahın nasb edilme nedenini على الخلاف kavramıyla¹³⁴ açıklarlar.¹³⁵

Reddu'l-Muhtâr'da mefûl meah olarak zikredilen kelimelerin amillerinden bahsedilmemiştir.¹³⁶

16. Basralılara göre; mazi fiil açık veya gizli قد edatıyla birlikte hal olabilir. Kûfelilere göre ise قد lafzı olmadan da mazi fiilin hal olması caizdir. Örnek:

{أو جاؤكم حصرت صدورهم}¹³⁷

Mezkûr ayette geçen حصرت صدورهم cümlesinin قد olmadan hal olması Kûfelilerin görüşünü desteklemektedir.¹³⁸

¹³⁰ İbn Âbidîn, c.2, s.484; el-Enbari, c.1, s.175-179.

¹³¹ el-Enbari, c.1, s.341, 342.

¹³² Anlamı: Tazir cezalarının hiçbiri had değildir.

¹³³ İbn Âbidîn, c.4, s.4.

¹³⁴ Mefûl ala'l-Hilâf: Mefûl meah olan kelimenin öncesindeki kelimedenden anlam açısından farklı olmasının, hareke yönünden farklılığını gerektirmesi.

¹³⁵ el-Enbari, c.1, s.228.

¹³⁶ İbn Âbidîn, c.3, s.526; c.5, s.429.

¹³⁷ Nisâ sûresi, 90. Meâlî: Ancak kendileriyle aranızda antlaşma bulunan bir toplumla ilişki içinde olanlar yahut sizinle de kendi kavimleri ile de savaşmayı (içlerine sindiremeyip size sığınanlar) müstesna. Allah dileseydi onları başınıza belâ ederdi de sizinle mutlaka savaşmışlardı. Artık onlar sizi bırakıp bir tarafa çekilirler de sizinle savaşmazlar ve size barış teklif ederlerse Allah size, onların aleyhine bir yola girme hakkı vermemiştir.

İbn Âbidîn'in *Reddu'l-Muhtâr*'ında ilgili cümlelerin edatının takdir edilmesiyle hal olduğunu belirtmesi Basralıların görüşünü benimsediğini gösterir.¹³⁹

17. حاشى lafzı Basralılara göre cer harfidir. el-Müberred'e göre fiil ve harf olabilir. Kûfelilere göre ise istisna fiili olarak kullanılır.¹⁴⁰

Reddu'l-Muhtâr'da حاشى'nın fiil olarak kullanımı Kûfeliler veya el-Müberred'in görüşünün benimsendiğini göstermektedir.¹⁴¹

18. Basralılara göre, اللهم lafzının aslı يا الله'dur. Kelimenin sonundaki şeddeli الميم harfi hazfedilen nida harfinin karşılığında gelmiştir. Kûfelilere göre ise, اللهم lafzının aslı يا الله بخير أَمَّا بخير şeklindedir. Ardından dilde çokça kullanılması hafiflik nedeni görülerek şeddeli الميم haricindekiler hazfedildi. Şeddeli الميم harfi الله lafzına eklendi.¹⁴²

Reddu'l-Muhtâr konuyla ilgili şu açıklamalara yer verir:

Hanefî fıkında, يا الله lafzıyla namaza başlamak geçerli olduğu gibi en sahih görüşe göre dua anlamı içermeyen اللهم lafzıyla da namaza başlamak geçerlidir. Bu fetvayla Sîbeveyhi'nin görüşünün uyduğu görülmektedir. Zira Sîbeveyhi'ye göre اللهم lafzı يا الله takdirinde olduğu için dua anlamı içermemektedir. Kûfelilere göre ise اللهم lafzı "Allahım! Bize hayırla yönel" anlamında bir duadır.

İbn Âbidîn Kûfelilerin görüşünün Enfâl sûresi 32. Âyetiyle¹⁴³ reddedildiğini bildirmekte, ayrıntılı bilgi için diğer kitaplara yönlendirmektedir.¹⁴⁴

el-İnsâf adlı eserde el-Enbârî, İbn Âbidîn'in bahsettiği ayetle ilgili şu açıklamalarda bulunur:

Kûfelilerin görüşüne göre ayeti tefsir etmek apaçık bir hataya, çelişkilerle dolu bir ifadeye yol açar. Zira onlara göre ayetin meâli "Allahım! Üzerimize gökten taş yağdırarak veya acıklı bir azap yollayarak bize hayrı ver" şeklinde olur.¹⁴⁵

¹³⁸ el-İnsâf, c.1, s.233.

¹³⁹ İbn Âbidîn, c.1, s.62.

¹⁴⁰ el-İnsâf, c.1, s.258.

¹⁴¹ İbn Âbidîn, c.4, s.80; حاشى şöyle zikredilmektedir: فإن العلماء حاشاهم الله تعالى أن يريدوا الازدراء بمذهب الشافعي أو غيره

¹⁴² el-İnsâf, c.1, s.317, 319.

¹⁴³ Âyet: وَإِذْ قَالُوا اللَّهُمَّ إِنْ كَانَ هَذَا هُوَ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِكَ فَأَمْطِرْ عَلَيْنَا جَارَءً مِنَ السَّمَاءِ أَوْ ائْتِنَا بِعَذَابٍ أَلِيمٍ; meali: Hatırla, bir de şöyle diyorlardı: "Allahım! Eğer bu kitap senin katından gelmiş bir hakikat ise gökten üzerimize taş yağdır veya bize acı veren bir azap gönder!"

¹⁴⁴ İbn Âbidîn, c.1, s.486.

¹⁴⁵ el-İnsâf, c.1, s.320.

19. İbn Âbidîn, Namazda ki kıraatte *kurala uygun terhim* (kelimenin sonunda hazif) yapılmasının namazı bozmayacağından bahsetmekte, bununla ilgili ¹⁴⁶ يا مالك ¹⁴⁷ lafzının terhimle يا مال olarak okunmasını örnek olarak getirmektedir.

İbn Âbidîn'in dile getirdiği kurala uygun terhim olmasının şartları şunlardır:

1. Kelime muzaf olmamalı. Bu kuralı Basralılar savunmaktadır. Kûfelilere göre muzaf kelimelerde muzafun ileyhın hazfıyle terhim gerçekleşebilir.¹⁴⁸
2. Kelime müsteğas (yardım etmesi istenen) olmamalı.¹⁴⁹
3. Cümle olmamalı.
4. Üç harften fazla olan alem (özel isim) olmalı veya müenneslik tâ'sı ile gelmeli.¹⁵⁰ Alem olan kelimenin üç harften fazla olma şartı Basralılara göredir. el-Kisâî haricindeki Kûfelilere göre ise, alem olmasa bile üç harfli kelimeler de terhim işleminin uygulanması mümkündür. Örneğin يا كتف kelimeside يا كت denmesi gibi.¹⁵¹

Genel kurallar ve ihtilafların açıklanmasından sonra Reddu'l-Muhtâr'daki uygulamalar incelendiğinde her iki ekolün terhim uygulamasına yer verildiğini görmekteyiz.

1. Örnek: يا طال - يا طالق

يا طال (Ey Boş olan) kelimesinin يا طال şeklinde terhim yapılması gibi. Her iki kullanım biçiminde erkek boşanmaya niyet etmese de kadın boş olur. Fakat الحاف harfi yerine اللام hazfedilerek يا طاق lafzı boşanmaya niyet edilerek söylene bile hiçbir şey olmaz. Zira kelimenin ortasında hazif Arap dilinde ve örfte bilinen bir şey değildir.¹⁵²

2. Örnek: يا زانية - يا زانى

İbn Âbidîn, Arap dilinde “ة” harfinin terhimden dolayı hazfedildiğini, bu nedenle bir kadına “*Ey Zinakar kadın!*” anlamında يا زانية ile يا زانى demek arasında fark olmayacağını, her iki telaffuzun iftira haddine sebep olacağını bildirmektedir.¹⁵³

¹⁴⁶ Zuhrûf sûresi, 77; meali: "Ey Mâlik, rabbın bizim işimizi bitirsin!" diyecekler; o da "Burada kalıcısınız" cevabını verecektir.

¹⁴⁷ İbn Âbidîn, c.1, s.632.

¹⁴⁸ el-İnsâf, c.1, s.323.

¹⁴⁹ Sadeddin Sadullah **el-Berdeî**; Hadâiku'd-Dekâik fî Şerhi Risaleti Allâmeti'l-Hakâik, DKİ. 2014, 1.Baskı, Lübnan, s.86.

¹⁵⁰ Molla Cami, s.204.

¹⁵¹ el-İnsâf, c.1, s.332.

¹⁵² İbn Âbidîn, c.3, s.255.

¹⁵³ İbn Âbidîn, c.3, s.484.

İlk örnekte طالق ya lafzının alem olmamasına rağmen terhim edilmesi Kûfelilerin görüşüne uymaktadır. Fakat Basralılar böylesi örneklerin كثرة الاستعمال (çok kullanılma) nedeniyle zorunlu olarak terhim olabileceğini belirtirler. Dolayısıyla bu örneğe bakarak İbn Âbidîn'in şu ekolü tercih ediyor yorumunda bulunmak zor gözükmektedir.

İkinci örnekte “ة” harfinin hazfî her iki ekol için de uygundur.

20. Basralılara göre مِنْ harfi “ibtidâu'l-ğâye fi'z-zaman” (zamanda başlangıcı göstermek) anlamında gelmez. Kûfelilere göre ise مِنْ harfi zamanda başlangıcı göstermek için gelir.¹⁵⁴ Reddu'l-Muhtâr bu konuda Kûfelilerin görüşünü esas almaktadır. Örnek: (من وقت الحدث) وابتداء المدة

Parantez içinde ki ifadeler Tenvîru'l-Ebsâr metni, dışındaki ise ed-Durru'l-Muhtâr şerhinde yazılan açıklamalardır. İbn Âbidîn Reddu'l-Muhtâr'da, şerhte gelen açıklamanın مِنْ harfinin ابتدائية oluşunu göstermek için söylendiğini bildirir. İbn Âbidîn'in açıklamaları dolaylı olarak Kûfelilerin görüşünü destekler. Zira örnekteki مِنْ harfinin zaman anlamı içerdiği çok açık ortadadır.¹⁵⁵

Reddu'l-Muhtâr'ın bir başka yerinde مِنْ harfinin İbtida zaman olduğunu söylemesinin ardından okuyucuyu تأمل kipiyle düşünmeye sevk etmek istemesi, mezheplerin kabul ve reddine işarettir.¹⁵⁶

21. Basralılara göre الله lafzı haricinde kasem edatının hazfedilmesi ve bedelsiz amelinin kalması caiz değildir. Kûfelilere göre tüm isimlerde caizdir.¹⁵⁷

Reddu'l-Muhtâr'da açıkça Basralıların görüşü desteklenmiş, Kûfe ekolünün kuralının caiz olmayan, şaz (kurala aykırı) bir görüş olduğu zikredilmiş, bu tercihin bir karşılığı olarak yemin meselesinde الله lafzının kasem harfinin hazfî ile cer ile okunabileceği, الرحمن gibi lafzatullahın dışındaki lafızların ise cer ile okunamayacağı belirtilmiştir.¹⁵⁸

¹⁵⁴ el-İnsâf, c.1, s.345.

¹⁵⁵ İbn Âbidîn, c.1, s.271.

¹⁵⁶ İbn Âbidîn, c.2, s.381; Bu konu يوم الشك هو يوم الثلاثين من شعبان örneğinde geçen من harfiyle alakalıdır.

¹⁵⁷ el-İnsâf, c.1, s.368.

¹⁵⁸ İbn Âbidîn, c.3, s.722.

22. Basralılara göre kasem anlamında kullanılan *أَيْمَنَ* lafzı müfreddir. Kûfelilere göre ise cemidir.¹⁵⁹ *Reddu'l-Muhtâr* yukarıda ki bilgilere şunları ekler: *أَيْمَنَ* lafzının hemzesi Basra ekolüne göre *vasıl* (الوصل) hemzesidir. Bereket anlamına gelen *اليمين* kelimesinden türetilmiştir. Kûfe ekolüne göre ise *أَيْمَنَ* lafzının hemzesi *kat'* (القطع) hemzesidir. Yemin anlamına gelen *اليمين* kelimesinden türetilmiştir. Ekoller arasındaki etimolojik yorum farkının anlama yansıdığını belirten İbn Âbidîn, “*Allah'ın yemin ettiği güneşe, kuşluk vaktine yemin ederim ki*” anlamının Basra ekolüne göre; “*Allah'ın isimlerine yemin ederim ki*” anlamının da Kûfe ekolüne göre olduğunu nakletmektedir.¹⁶⁰

23. Basralılara göre muzaf ile muzafun ileyhin arası sadece zarf ve cer-mecrûrla ayrılabilir. Kûfelilere göre ise zarf ve cer-mecrûrla ayrılması caiz olduğu gibi mefûl bih ögesiyle de ayrılması caizdir.¹⁶¹

Bu konu *Reddu'l-Muhtâr*'da geçen açıklamalara bakıldığından İbn Âbidîn'in gerek Kûfe gerekse Basra ekollerinin görüşünü almadığı görülür. Onun açıklamaları İbn Malik'in tercihiyle örtüşmektedir. Onun konuyla ilgili İbn Malik'in *el-Elfiyye*'sinden getirdiği aşağıdaki nakil bunu desteklemektedir.

فصل مضاف شبه فعل ما نصب ... مفعولا أو ظرفا أجز ولم يعب

İbn Malik, nesirde muzaf ile muzafun ileyhin arasının 3 şekilde ayrılmasına cevaz vermektedir. Bunlar:

1. Muzaf masdar, muzafun ileyih faili, ayırıcı kelime mefûlü olduğunda. Örnek: ¹⁶² “*قتل أولادهم شركائهم*”

2. Muzaf vasıf, muzafun ileyih ilk mefûlü, ayırıcı kelime ikinci mefûlü veya zarfı, cer-mecrûru olduğunda. *Reddu'l-Muhtâr* “*هل أنتم تاركو لي صاحبي*” hadisi¹⁶³ ve “*كناحت يومًا صخرة بعسيل*” şiiriyle¹⁶⁴ konuyu örneklendirmiştir.

¹⁵⁹ el-İnsâf, c.1, s.377.

¹⁶⁰ İbn Âbidîn, c.1, s.716.

¹⁶¹ el-İnsâf, c.1, s.382.

¹⁶² Ayetin okunuşu İbn Âmir'in kıraatına göredir. En'am sûresi, 137; meali: Bunun gibi, ortakları, müşriklerden çoğuna çocuklarını öldürmeyi iyi bir şey gibi gösterdi ki, hem kendilerini mahvetsinler hem de dinlerini karıştırıp bozsunlar! Allah dileseydi bunu yapamazlardı. Öyleyse onları uydurduklarıyla baş başa bırak!

¹⁶³ Muhammed b. İsmail Ebû Abdillâh el-Buhârî, Sahihu'l-Buhârî, Dâru İbn Kesir, 2002, Birinci Baskı, Ashabi'n-nebi 62/5 nr.3661; Anlamı: Sizler arkadaşımı (Hz. Ebu Bekir'i (ra.) terk mi ediyorsunuz!

¹⁶⁴ Anlamı: (Seni övmem için bana izin ver!) Bir gün beni attar süpürgesiyle kaya yontan kimse gibi kılma!

3. Ayırıcı kelime kasem olduğunda. Örnek: ¹⁶⁵ هذا غلامٌ والله زيدٌ

Bu maddelerin gerçekleşmediği noktalarda muzaf ile muzafun ileyh arasındaki ayrılması zorunluluk olmadıkça caiz değildir.¹⁶⁶ Belki de bu nedenle İbn Âbidîn:

”يجب العشر في عسلٍ وإن قلَّ أرضٍ غير الخراج بلا شرط نصاب“ cümlesinde Haskefi’nin إن ara cümlesiyle muzaf عسل lafzı ile muzafun ileyh أرض lafzı arasında bir gereksinim, zorunluluk olmadan ayırdığını belirterek dolaylı olarak ibarenin Arap dili açısından sorunlu olduğuna işaret etmiştir.¹⁶⁷

24. Sıfatın mevsufuna, mevsufun da sıfatına izafesi Basralılara göre caiz değilken Kûfelilere göre ise caizdir.¹⁶⁸

Reddu’l-Muhtâr’ın birçok yerinde “izâfetu’s-sıfatı li’l-mevsûf” ve “İzâfetu’l-mevsuf li’s-sıfa” kavramlarının getirilmesi ve *ed-Durru’l-Muhtâr*’da geçen izafe örneklerinin حبة الحمقاء (semiz otu), مسجد الجامع (Cuma mescidi), جرد قطيفة (eski kadife) gibi Kûfelilerin görüşünü destekleyen örneklere benzetilmesi Kûfe ekolünün esas aldığı izlenimini vermektedir.¹⁶⁹

25. Kûfelilere göre cer edatının iadesi olmadan mecrûr üzerine atfetmek caizdir. İbn Malik bu görüşü tercih etmiştir.¹⁷⁰ Örnek: مررت بك وزيد. Basralılara göre ise cer edatının iadesi varsa caiz, aksi halde caiz değildir.¹⁷¹

Reddu’l-Muhtâr’da İbn Âbidîn’in cer harfî olan الباء edatının iade edilmesini mecrûr zamir üzerine atfedilme gerekçesiyle açıklaması Basralıların görüşünü desteklerken,¹⁷² bir başka yerde mecrûr zamir üzerine atfedilen kelime de cer edatının iadesinden bahsetmemesi Kûfelileri desteklemektedir.¹⁷³ Aslında bu ikilem İbn Âbidîn’den değil, açıkladığı metin ve şerhin farklılığından kaynaklanmaktadır.

¹⁶⁵ Bu örneği el-Kisâî hikâye etmiştir.

¹⁶⁶ es-Sabban, c.2, s.417-419; İbn Âbidîn, c.6, s.815.

¹⁶⁷ İbn Âbidîn, c.2, s.325.

¹⁶⁸ el-İnsâf, c.1, s.389.

¹⁶⁹ İbn Âbidîn, c.1, s.28, 52, 58, 88, 135, 538; c.2, s.128, 483, 596; c.3, s.40.

¹⁷⁰ es-Sabban, c.3, s.170. İbn Malik el-Elfiyye’inde tercihini şöyle açıklar:

وعود خافض لى عطف على ... ضمير خافض لازما قد جعل

وليس عندي لازما إذ قد أتى ... في النثر والنظم الصحيح مثبتا

¹⁷¹ el-İnsâf, c.2, s.3.

¹⁷² İbn Âbidîn, c.3, s.605. Mezkûr cümlelerin tamamı:

وتفرض النفقة لزوجة الغائب وطفله وأبويه في مال له من جنس حقهم عند من يقربه وبالزوجة

¹⁷³ İbn Âbidîn, c.5, s.588. Mezkûr cümlelerin tamamı: ولو ظهر خير الغاصب بين أخذِهِ أو قِيمَتِهِ

26. Merfu' muttasıl zamir üzerine tekitsiz ve fasılasız atfetmek Kûfelilere göre caiz, Basralılara göre ise caiz değildir. Örnek: قمت وزيد.¹⁷⁴

İbn Âbidîn'in *et-Tenvir* ibaresinde geçen merfu' muttasıl zamir üzerine tekit ve fasıla olmadan atfedilmesini *zayıf* olarak nitelendirmesi açıkça Basralıların görüşünü tercih ettiğini gösterir.¹⁷⁵

27. أو edatının الواو ve بل anlamında gelmesi Basralılara göre caiz değildir. Kûfelilere göre ise caizdir.¹⁷⁶

İbn Âbidîn haşiyesinde Kûfelilerin görüşünü esas alarak بمدة الإيلاء أو جمعة ifadesinde¹⁷⁷ geçen أو harfinin بل anlamında olduğunu belirtmiş, bu durumu şair Cerîr'in (ö. 110/728 [?])¹⁷⁸ "كانوا ثمانين أو زادوا ثمانية"¹⁷⁹ şiirinde geçen أو harfinin بل anlamına gelmesine benzetmiştir.¹⁸⁰

İbn Âbidîn'in *Reddu'l-Muhtâr*'da أو edatının الواو anlamına geldiği yerleri açıkladıktan sonra تأمل (düşün) diyerek vurgulaması kanaatimizce Kûfelilerin görüşüyle, İbn Mâlik'in "mütekellim kelamın karışıklığından emin olduğunda أو edatı الواو anlamına gelebilir" görüşüne¹⁸¹ işaret etmek içindir.¹⁸²

28. Nasbedici أن lafzı hazfedildiğinde tercih edilen amel etmemesidir. Bu Basralıların görüşüdür. Kûfelilere göre ise amel etmeye devam eder. Örneğin Tarafe b. el-Abd'in (ö. 564 [?])¹⁸³ şu şiiri gibi:

¹⁸⁴ ألا أيها الزاجري أحضر الوغى

¹⁷⁴ el-İnsâf, c.2, s.13

¹⁷⁵ İbn Âbidîn, c.2, s.98. Mezkûr cümlelerin tamamı: وإن تعذرا لا القيام أوماً

¹⁷⁶ el-İnsâf, c.1, s.16

¹⁷⁷ Anlamı: (Birden fazla kadınla evli olan erkek sırasıyla eşlerinin yanına gider. Sıranın kaç günde bir değişeceği kocaya bırakılır. Fethu'l-kadîr) bu süreyi dört ayla bilakis bir haftayla kayıtlamıştır.

¹⁷⁸ Cerîr b. Atıyye b. el-Hatafâ (Huzeyfe) et-Temîmî (ö. 110/728 [?]) Emevîler devrinde eski üslûbu devam ettiren üç büyük hiciv şairinden biri.

¹⁷⁹ el-Eşmûnî, c.2, s.378. Şiirin öncesi ve sonrasındaki beyitler:

كانوا ثمانين أو زادوا ثمانية ... لولا رجائك قد قتلت أولادي ماذا ترى في عيال قد برمت بهم ... لم أحص عدتهم إلا بعداد

Anlamı: Sayacı ile ancak hesaplayabileceğim, seksen yok yok seksen sekiz kişiden oluşan, varlıklarından daraldığım ailemi keşke tanısaydın! Eğer senin cömertliğün ve keremini ummasaydım evlatlarımı öldürürdüm.

¹⁸⁰ İbn Âbidîn, c.3, s.208

¹⁸¹ es-Suyûtî, el-Behcetü'l-Merdiyye, c.2, s.74

¹⁸² İbn Âbidîn, c.1, s.405; c.4, s.368.

¹⁸³ Ebû Amr Tarafe (Amr) b. el-Abd b. Süfyân b. Sa'd el-Bekrî el-Vâilî (ö. 564 [?]) Muallaka şairi.

¹⁸⁴ Anlamı: Beni savaşa katılmaktan ve lezzetlerden alıkoyan kişi... (beni ebedi olarak yaşatacaksın!)

el-Câmiu's-sağîr kitabında geçen:

...اتق الله يا أبا الوليد ، لا تأتي يوم القيامة ببغير تحمله على رقبتك له رُغاء¹⁸⁵

Hadisi şerheden İmam Münâvî eş-Şâfiî'nin¹⁸⁶ açıklamaları İbn Âbidîn'e göre, *لا تأتي* kelimesinin gizli bir *لأن* lafzıyla mansûb olduğu sonucunu doğurmaktadır. Münâvî'nin (rah.) açıklamaları Kûfelilerin görüşüyle örtüşse de, Basralılara göre problemli olduğunu dolaylı ifade etmek isteyen İbn Âbidîn şunları söyler:

“{نعلم أي الحزين} *edatının ardından gizlenmesinin koşulu* *لأن* lafzının *أن* ayeti¹⁸⁷ gibi sonrasında *لا* harfinin gelmemesidir. Eğer {ثلا يعلم} ayeti¹⁸⁸ gibi *أن* sonrasında *لا* gelirse *أن*'in açıktan zikrolunması gerekir”

Eğer hadiste zikrolunan *لا تأتي* kelimesi mansûb olarak rivayet edilmişse, İbn Âbidîn'e göre söylenebilecek son söz “*ta'lil* *لام* harfinin açıktan zikrolunmaması *أن* harfinin gizlenmesini caiz kılmıştır” denilmesidir.

Eğer *لا تأتي* mansûb olarak rivayet edilmemişse ya nehiy (النهي) anlamında olan (merfu') nefiy (النفي) sığasıdır. Ya da (meczum) nehiy sığasıdır. Bu durumda kelime sonundaki “ي” harfi işbâ' içindir.¹⁸⁹

29. Şartın cevabında *الفاء* edatının hazfedilmesi Kûfeliler ve el-Ahfeş'e göre caizdir. Delilleri الوصية للوالدين¹⁹⁰ ayetinde *الفاء* edatının hazfedilmesidir.¹⁹¹ İbn Malik'e göre nesirde edatın hazfedilmesi caiz olmakla birlikte nadirdir. Delili فإن جاء

¹⁸⁵ Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcil'ârifin **el-Münâvî** el-Haddâdî, Feyzu'l-Kadîr Şerhu Camiu's-Sağîr, el-Mektebetu't-Ticarîyyeti'l-Kübra, Mısır h.1357, Birinci Baskı, c.1, s.123; Anlamı: Allah'tan kork Ey Eba'l Velid (Ubâde b. Sâmî)! Kıyamet gününde boynunda taşıdığın böğüren bir deve ile gelme (yani buna neden olan hayvanların zekâtını alıkoyma, zekât malından çalma gibi eylemlerden sakın)...

¹⁸⁶ Zeynuddîn Muhammed Abdurraûf b. Tâcilârifin b. Nûriddîn Alî el-Münâvî el-Haddâdî (ö. 1031/1622) hadis âlimi, fakih ve sûfî.

¹⁸⁷ Kehf sûresi, 12; Meali: Sonra da iki gruptan hangisinin, kaldıkları müddeti daha iyi hesap edip değerlendireceğini ortaya koyalım diye onları uyandırdık.

¹⁸⁸ Hadid sûresi, 29; Meali: Böylece Ehl-i kitap'tan olanlar, Allah'ın lutfu üzerinde hiçbir güçlerinin bulunmadığını ve bütün lutfun Allah'ın elinde olup onu dilediğine verdiğini bilsinler. Allah büyük lutf sahibidir.

¹⁸⁹ İbn Âbidîn, c.4, s.82.

¹⁹⁰ Bakara sûresi, 180; Meali: Birinize ölüm yaklaştığında, eğer geriye mal bırakıyorsa anasına, babasına ve akrabasına uygun bir vasiyette bulunması, sakınanlara bir borç olmak üzere yazıldı.

¹⁹¹ İbn Hişâm, Muğni'l-Lebîb, c.1, s.219.

hadisinde¹⁹² *صاحبها وإلا استمتع بها* edatın olmamasıdır. Basralılara göre ise edatın hazfi caiz değildir.

İmam Ebû Yusuf'un "إن دخلت أنت طالق" cümlesi hakkında "الفاء edatının *hazfedildiği şartlı talak cümlesidir*" yorumu Kûfe ekolüyle hemfikir olduğunu göstermektedir. İmam Âzam ve İmam Muhammed ise cümleyi talakın icrâ edildiği müstakil bir kelam olarak değerlendirmiştir. Bu anlamda iki imamın da Basralılarla hemfikir olduğu görülmektedir.

Fasih kelimada الفاء edatının hazfinin çok olması,¹⁹³ halkın dildeki böylesi inceliklere vakıf olmaması, Kûfe mezhebine karşı Basralıların cevaplarının Kûfe ekolünü desteklemesi ve dilde tevlin aykırı bir durum olması nedeniyle İbn Âbidîn İmam Ebu Yusuf'un ve Kûfelilerin görüşünü tercih etmiştir.¹⁹⁴

30. Basralılara göre kase edatının müspet (olumlu) müstakbel (gelecek zaman içeren) cevabı tekit harfleri olan اللام ve النون ile birlikte tekit edilmelidir. Örnek: *والله لأفعلن*. Kûfelilere göre ise tekit harfinden birinin kasemin cevabında olmaması caizdir. Ayrıca Kûfelilere göre kasemin cevabında gelen fiil şimdiki zamanda da gelebilir. İbn Kesîr'in; (ö. 120/738)¹⁹⁵ *لأقسم بيوم القيامة* kırâatı müstakbel cevapta tekit edatının hazfinin misalidir. (Nisbesi belirsiz) Şairin;

يَمِينًا لِأَبْغَضِ كُلِّ امْرِئٍ ... يَزْخَرُ قَوْلًا وَلَا يَفْعَلُ¹⁹⁶

Şiirinde geçen لأبغض ise şimdiki zamanda gelen kasemin cevabında tekit اللام edatının zikredilip, النون edatının hazfedilmesinin örneğidir.¹⁹⁷

İbn Âbidîn günümüzde Arapların konuşmalarının dil kurallarına uymadığını, Farsça vb. yabancı diller gibi farklı kullanım biçimlerinin olduğunu vurgular. Bu nedenle günümüzde kase konusunda yeminin geçerli sayılması için tekit edatının şart olmadığını belirten İbn Âbidîn, fetvada niyet ve yeni kullanım biçiminin esas alındığını söyler.

¹⁹² el-Buhârî, Lukatâ 45/10 nr.3437; anlamı: Kayıp eşyanın sahibi gelirse iade et, Eğer gelmezse ondan yararlan.

¹⁹³ Bkz. En'âm Sûresi, 121; Câsiye sûresi, 25; Şûrâ sûresi, 39.

¹⁹⁴ İbn Âbidîn, c.3, s.351

¹⁹⁵ Ebû Ma'bed Abdullâh b. Kesîr b. Amr ed-Dârî (ö. 120/738), Yedi kıraat imamından biri, tâbi.

¹⁹⁶ Anlamı: Yemin ederim ki, nefret ederim yaldızlı sözler verip tutmayan her kimseden...

¹⁹⁷ İbn Âbidîn, c.3, s.723; el-Eşmûnî, c.3, s.114; es-Sabban, c.3, s.318,319

Netice olarak İbn Âbidîn kaseim konusunda Kûfe ve Basra ekolünün görüşünü tercih etmemiştir. Ona göre belirleyici etken yeni kullanım biçimleridir.¹⁹⁸

31. Basralılara göre masdarın amel etmesinin şartı zahir bir isim olmasıdır.

Eğer masdar zamir olursa Basralılara göre amel edemez. Kûfelilere göre ise masdar zamir olsa bile amel edebilir. İbn Cinnî (ö. 392/1002)¹⁹⁹ *el-Hasâis* adlı eserinde bu fikirde olduğunu belirtmiştir.²⁰⁰ Delilleri şair Züheyr'in (ö. 609 [?])²⁰¹ şiirinde geçen takdiri الحديث olan هو lafzıdır.²⁰²

وَمَا الْحَرْبُ إِلَّا مَا عَلِمْتُمْ وَذُقْتُمْ ... وَمَا هُوَ عَنْهَا بِالْحَدِيثِ الْمُرْجَمِ²⁰³

İbn Hişâm *Şerhu Katri'n-Nedâ*'sında kûfelilerin delillerinin yoruma açık olduğunu, genel kaide oluşturacak kadar çok örneğin olmadığını belirterek Basra ekolünü tercih etmiştir.²⁰⁴

İbn Âbidîn; *Tenviru'l-Ebsâr* metninde geçen cer-mecrûrun²⁰⁵ zamire müteallık olma durumunun bazılarının (Kûfelilere işaret etmekte) görüşüne uygun olarak kaleme alındığını ve onların delil olarak sundukları şairin

وما هو عنها بالحديث المرجم

şiirine benzediğini belirtmiş, ardından gerek şiirin gerek metnin takdirini zikretmiştir.²⁰⁶

32. Basralılara göre ism-i masdarın amel etmesi caiz değildir. Kûfe ve Bağdat ekolüne göre caizdir.²⁰⁷ Delilleri şair Kutâmî'nin (ö. 101/719)²⁰⁸ şiirinde geçen عطانك lafzının amel etmesidir.

¹⁹⁸ İbn Âbidîn, c.3, s.724

¹⁹⁹ Ebû'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsilî el-Bağdâdî (ö. 392/1002) Arap dili ve edebiyatı âlimi.

²⁰⁰ el-Eşmûnî, c.2, s.202

²⁰¹ Ebû Sülmâ (Ebû Büceyr) Züheyr b. Ebî Sülmâ (Rebia) b. Riyâh el-Müzenî (ö. 609 [?]) Muallaka şairi.

²⁰² es-Suyûtî, Hem'ul-Hevâmi', c.3, s.54

²⁰³ Anlamı: Harbin ne olduğunu tecrübeyle tadıp anladınız. (Böylesi harplere girmenizden sizi sakındırırım). Harp hakkındaki konuşmalar zanla hükmedilen bilmeden konuşmalara benzemez (kesindir).

²⁰⁴ İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-nedâ*, c.1, s.262

²⁰⁵ Mezkûr cümle: ادعاها بعد العدة فيها بأن قال كنت راجعتك في عدتك فصدقته صح. İbn Âbidîn cer-mecrûrun lafzının ادعى بعد العدة الرجعة في العدة... Diğer cümle: له في حق المبيع. Harfi cer في lafzının müteallakı الخليلط lafzına dönen ۞ lafzıdır. Takdir: ثم للخليط في حقه

²⁰⁶ İbn Âbidîn, c.3, s.401; c.6, s.220

²⁰⁷ el-Eşmûnî, c.2, s.205

أَكْفَرَا بَعْدَ رَدِّ الْمَوْتِ عَنِّي وَبَعْدَ عَطَائِكَ الْمَائَةِ الرَّتَاعَا²⁰⁹

İbn Âbidîn bu şiiri “*nahivcilerin şahit olarak getirdiği şiir*” diye nitelemesi Kûfelilerin görüşünü benimsediğine işaret etmektedir.²¹⁰

²⁰⁸ Ebû Saîd Umeyr b. Şüeyym b. Amr (Âmir) b. Bekr et-Tağlibî (ö. 101/719-20 [?]) Emevîler devri Arap şairi.

²⁰⁹ el-Eşmûnî, c.2, s.205; Şiirin anlamı: Ölümü benden çevirdikten (beni esaretten kurtardıktan) ve bana yüz otlayan (semiz) deve bağışlamandan sonra senin nimetini (iyiliğini) nasıl inkar ederim!

²¹⁰ İbn Âbidîn, c.1, s.22

İKİNCİ BÖLÜM

REDDU'L MUHTÂR'DA NAHİV UYGULAMALARI

Kadîm dilciler nahvi geniş mânasıyla gramer karşılığı olarak anlamışlardır. Günümüze ulaşan en eski nahiv çalışması olan Sîbeveyhi'nin el-Kitâb'ı bunun örneğini teşkil eder. Bu anlayış sonraki yüzyıllarda el-Müberred'in *el-Muktedab*'ı, ez-Zemahşerî'nin *el-Mufasssal*'ı ve İbn Mâlik'in *el-Elfiyye*'si gibi eserlerde devam ettirilmiştir. Bugün nahiv; söz dizimi, cümle bilimi, sentaks terimleriyle karşılaşılır ve dil bilgisinin söz dizimi kurallarıyla i'rab olgusuna ilişkin kısmını içerir. Bu bakımdan nahvin konusu terkip ve cümlelerin kuruluşu, öğeleri, çeşitleri, i'rab olgusu, âmiller, mâmuller, i'rab alâmetleri, mu'reb ve mebnîler gibi meseleleri kapsar. Nahiv konusunda üzerinde durulması gereken en önemli kavramlardan biri i'rabdır. Zira i'rab bu ilmin özünü teşkil eder.²¹¹ İrabı anlama âmil ve ma'mul durumlarını anlamaya, bu durumda kelime ve cümle kuruluşunun ne olduğunu bilmeye bağlıdır. Bu nedenle bazı nahiv eserleri kelime ve kelamın tanımı ile başlar. Zira kelime kısımları olan isim, fiil ve harf ile ilgili kuralların bilinmesi, bizzat kelimenin tanınması ile alakalıdır.²¹² Nahiv kitaplarında kelime farklı biçimlerde tanımlanır: İbn Hişâm *Katru'n-nedâ*'da, es-Suyûtî *Hem'ul-hevâmi*' de kelimeyi مفرد قول الكلمة “tekil anlamlı sözdür” diye tanımlarken,²¹³ ez-Zemahşerî *el-Mufasssal*'da اللفظة الدالة على معنى مفرد بالوضع “yapısı ile tekil anlamı gösteren bir lafızdır” şeklinde tanımlamıştır.²¹⁴ İbn Hâcib *el-Kâfiye*'sinde kelimeyi ez-Zemahşerî'nin getirdiği tanıma yakın bir tarif getirerek şöyle der: الكلمة لفظ وضع لمعنى مفرد

²¹¹ Durmuş, *Nahiv*, DİA, 2006 c.32, s.300-306.

²¹² Nureddin **Molla Câmi**, *el-Fevaidu'Ziyâiyye fi Şerhi'l-Kâfiye*, Mektebetu'l-Hâşimî, 1. Baskı, İstanbul, 2017, s.69-70.

²¹³ es-Suyûtî, *Hem'ul-Hevâmi*' c.1 s.22,

²¹⁴ Mahmud b. Ömer **ez-Zemahşerî**, *el-Mufasssal fi San'ati'l-I'rab*, Mektebetu'l-Hilal, 1. Baskı, Beyrut 1993, c.1, s.23.

“ Kelime, tekil anlam için dilde konulan lafızdır”.²¹⁵ Lugatçılara göre: “ ما ينطق به الانسان ” müfred veya mürekkeb söz olsun insanın konuştuğu her şeye kelime” denir.

Reddu'l-Muhtâr'da nahiv uygulamalarına başlamadan önce eserdeki kelime, isim, fiil ve harfin hangi anlamlar yüklenerek kullanıldığını inceleyeceğiz.

I.Reddu'l-Muhtâr'da Kelime

Kelime, کلم لügatta “yara-yaralamak” anlamında kullanılır. ²¹⁶ Cemisi کوم dur. Örneğin: Uhud şehitleri hakkında Resûlullah (as.)’ın şu buyruğu gibi:

زملوهم بكلومهم ودمائهم²¹⁷

Reddu'l-Muhtâr'da كلمة lafzı kullanıldığında dilcilerin yüklediği anlam anlaşılır. Kelime-i şehadet ve kelime-i tevhit gibi. Kelimenin zıttı harftir. Fakat bazen حرف lafzı zikredilip kelime anlamının kastedildiği de olur. Örneğin: *Munyetu'l-musallî* eserinde geçen: “Kadın adet halinde iken harf harf (kelime kelime) Kur'an öğretebilir” ibaresindeki حرفا حرفا lafzının كلمة anlamında olması gibi.²¹⁸

Namazda kıraat bahsinde ayrıntılı olarak kelime konusuna değinilir. Kıraatte kelime tekrarı, harf eksikliği, kelimeyi kesik kesik okuma, kelimedede vasıl ve fasıl vb. meseleler gibi.²¹⁹ Özellikle talak, yemin ve köle azadı konularının tamamında kelime ve kullanım biçimlerinin büyük rolü vardır.

A.İsim

Nahivde isim (الاسم) : Geçmiş, gelecek ve şimdiki zamanı içermeyen müstakil bir anlam ifade eden kelimeye denir.²²⁰ Bu, genel anlamda ismin tanımıdır. Dar anlamıyla isim (الاسم): Sıfat olmayan câmid kelimeye denir.²²¹ Özel anlamıyla isim (الاسم)

²¹⁵ Molla Câmi, s.24.

²¹⁶ İbn Âbidîn, c.2, s.250.

²¹⁷ Anlamı: Onları yaralarıyla ve kanlarıyla birlikte defnedin.

²¹⁸ İbn Âbidîn, c.1, s.173, 293, 493.

²¹⁹ İbn Âbidîn, c.1, s.631, 632, 633.

²²⁰ Molla Câmi, s.80.

²²¹ Molla Câmi, s.439-440.

) ise: Künye ve lakabın mukabilinde olan özel addır. Örneğin, besmelede {بِسْمِ اللَّهِ} “Allah’ın ismi ile” ifadesindeki isim, sıfatın karşısında kullanıldığı manada değil, künye ve lakabın mukabilinde olan manadadır. Böylece “Allah’ın ismi ile” sözü, onun isimlerini kapsadığı gibi hakikî, izafî ve selbî sıfatlarını da kapsamış olur.²²²

Özel isimlere *alem* denir. Alemler, isim, künye ve lakab olmak üzere üç kısımdır. Fakat şu bilinmelidir ki Fıkıh usûlü kavramı olarak kullanılan “Mefhumu’l-lakab” câmid isimler anlamındadır. Nahiv ilminde kullanıldığı: övgü ve yergi bildiren, özel kişi veya nesnelere takılan söz anlamında değildir.²²³ Alemler ayrıca şahıs alemleri ve cins alemleri diye iki başlığa ayrılır.²²⁴ İlim adlarının şahıs alemleri, kitap isimlerinin ise cins alemleri olması gibi. İbn Âbidîn, İbn Hacer’in (ö. 974/1567) tahakküm (delilsiz bir iddia) ve tercih bilâ mureccih (gerekçesiz bir tercih olduğunu) söyleyerek ilim adlarının alem-i şahıs, kitap isimlerinin de alem-i cins ayırımına karşı çıktığını nakleder. İbn Hacer’e göre alem cins ile şahıs arasındaki fark itibaridir. Meseleye mahallin çoğalması ile eşyanın çoğalması prensibi ile yaklaşırsa ilim ve kitap isimleri alem-i cinstir. Örfen tek bir şeye kullanımı açısından bakılırsa her ikisi alem-i şahıstır.²²⁵

Alemler; ayrıca mürtecel, menkul ve galebe olmak üzere 3 kısma ayrılır. Dilde sadece özel isim olarak kullanılan alemlere mürtecel; mastar, sıfat, fiil ve emir vb. anlamlarda kullanıldıktan sonra özel isme geçen alemlere menkul; bir nitelikte fazla kullanılma nedeni ile özel isme dönen alemlere de galebe denir.²²⁶ Örneğin: İmam Ebû Hanîfe (ö. 150/767), İmam Muhammed (ö. 189/805), İmam Şâfiî (ö. 204/820) ve Halil b. Ahmed’in (ö. 175/791) içlerinde olduğu cumhurun görüşüne göre Allah (الله) ismi Arapça alem-i mürtecel bir isimdir. Menkul olmadığı için herhangi bir kökenden türetilmesi ile alakalı görüşler dikkate alınmaz.²²⁷ Yeri gelmişken şunu da belirtelim, ehl-i sünnete göre isimle müsemma aynı şeydir. Dolayısıyla Allah’ın isimlerinden biriyle yemin eden onun zatına yemin etmiş olur.²²⁸

²²² Molla Câmi, s.412; İbn Âbidîn, c.1, s.6.

²²³ İbn Âbidîn, c.4, s.433

²²⁴ es-Suyûtî, *el-Behcetü'l-Merdiyye alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, Muessesetu İsmâiliyyân, 11. Baskı, 1420 h. C.1, s.57.

²²⁵ İbn Âbidîn, c.1,s.17.

²²⁶ es-Suyûtî, *el-Behcetü'l-merdiyye*, c1, s.55.

²²⁷ Bu mesele Allah isminin kökeni ile alakalı şu ihtilafla ilgilidir: Bu isim Süryanice mi yoksa Arapça mı, isim mi müştak bir sıfat mı, alem mi değil mi? İbn Âbidîn, c.1,s.7.

²²⁸ İbn Âbidîn, c.3, s.710.

İsimler ya zahir ya da zamirdir. Zamirler de mütekellim, muhatap ve gaip zamiri olmak üzere üç kısımdır. Mevsul veya mevsuf olsun zahir isimlerin tamamı gaip hükmündedir. Bu sebeple kendilerine âit olan zamir de gaip olur. Kur'an'dan örnek:

وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَآئِيلَ لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ²²⁹

Ayette *بَنِي إِسْرَآئِيلَ* lafzı zahir bir isim, ardından gelen *لَا تَعْبُدُونَ* fiilinin zamiri ise muhataptır. Hâlbuki nahvî kurala göre sonrasında gelen fiil ve zamirin gaip bir lafız olması gerekirdi, problemine el-Ukberî'nin (ö. 616/1219) getirdiği çözümlerinden biri de şudur: Cümle de hal hazfedilmiş *قَاتِلِينَ* lafzıdır Takdir: *أَخَذْنَا مِيثَاقَهُمْ قَاتِلِينَ كَذَا وَكَذَا* şeklindedir.²³⁰ Böylece ism-i zahire, gaip bir zamir dönmüş olur. Haskefi'nin *Durru'l-Muhtâr*'da geçen ibaresinden örnek:

لَكَ يَا مَنْ شَرَحْتَ صَدُورَنَا بِأَنْوَاعِ الْهَدَايَةِ سَابِقًا حَمْدًا لَكَ

İbn Âbidîn, ibarede geçen *شَرَحْتَ* yerine, gaip sîga ile *شرح* denmesinin daha isabetli olacağını şu gerekçelerle açıklar: *من* mevsul zahir bir isimdir. Zahir isimler mevsul da mevsuf da olsalar gaiptirler. Gaip olana hitap zamiri dönmesi nahivciler tarafından çirkin görülür. Fakat zikrolunan ibare hitap anlamı içeren nida-münâdâ cümlesidir. Belki de bu yüzden Haskefi anlamı gözeterek gaip *شرح* yerine muhatap *شَرَحْتَ* yı getirmiş olabilir. Ayrıca İbn Hişâm *Muğni'l-Lebib*'de bağlaca gereksinim duyan kelimeler konusunda *أَنْتَ الَّذِي فَعَلْتَ* gibi örneklerin Arap dilinde az olsa bile kurala aykırı olmadığını belirtmiştir.²³¹ Bu açıdan bakıldığında hem Haskefi'nin hem de Hz. Ali'ye (ra.) nispet edilen *أَمِي حَيْدَرِهِ*²³² *أَنَا الَّذِي* sözü dil kuralları açısından hatalı olmaz.²³³

²²⁹ Bakara sûresi, 83; meali: Bir zamanlar biz İsrâiloğulları'ndan, "Yalnız Allah'a kulluk edeceksiniz: ana babaya, yakın akrabaya, yetimlere, yoksullara iyilik edeceksiniz. İnsanlara güzel söz söyleyin, namazı kılın, zekâtı verin" diyerek söz almıştık. Sonra, içinizden küçük bir kesim dışında, sözünüzden döndünüz: hâlâ da sırt çevirmektesiniz.

²³⁰ el-Ukberî Ebû'l-Bekâ, *et-Tibyan fî I'rabi'l-Kur'ân*, Nâşir İsâ el-Bâbi'l-Halebî, ty. c.1 s.83.

²³¹ İbn Hişâm, c.1, s.655.

²³² Anlamı: Annem beni haydar (aslan) ismiyle adlandırdı.

²³³ İbn Âbidîn, c.1, s.10.

B.Fiil

Nahivde fiil (الفعل) : Geçmiş, gelecek ve şimdiki zamanı içinde barındıran müstakil bir anlam ifade eden kelimeye denir.^{234 235}

Reddu'l-Muhtâr'da: Sülâsî mezîd fiillerin mastarları kıyâsî oldukları için direkt vezinleri olan تفاعل – افتعال – انفعال – مفاعلة – تفعيل – إفعال sîgaları ile bahsedilirken, sülâsî mücerred fiiller ise mastarlarının farklı biçimlerde kullanılması nedeniyle fiilin vezin ve mastarlarını işaret etmek için vezinle uyumlu örnekler üzerinden ayrı ayrı bahsedilir.²³⁶ Örneğin aşağıda zikrolunan fiil babları ve örnekleri gibi:

- باب نصر - باب فتح - باب تعب - باب مد - فر - باب رمى - باب سار - باب طلب - باب عدا
- باب قال باب قتل - باب قرب - باب قعد - باب كرم - منع - نفع
- كنصر - كفرح - كعلم - كضرب - ككرم
- سمع

Reddu'l-Muhtâr'da fiilin “أقسام السبعة” diye ifade edilen kavramlarından, fiilin kök harflerinde hemze olduğunu belirten “mehmûz” ile ayne'l-fiil diye tabir edilen köken orta harfin illetli olduğunu gösteren “ecvef” gibi kavramlar zikredilir. Cümlede öznenin mevcut olduğunu gösteren malum fiiller المبنى للفاعل , البناء للفاعل veya المبنى للمجهول , البناء للمجهول kavramı ile öznesi gösterilmeyen meçhul fiiller ise المبنى للمفعول , البناء للمفعول veya المبنى للمفعول ile belirtilir.

Reddu'l-Muhtâr'da açıklanan bu kavramların bilinmesi, gerek fikhî ibarenin gerekse anlamın doğru ve anlaşılır olması için önem arz eder.

C.Harf

İbn Âbidîn, anlam ifade etsin veya etmesin yazılı tüm harflerin saygınlığının bulunduğu, hatta bazı nakillere göre hece harflerinin Hz. Hud'a (as.) nazil olan ayetler olduğunu bu nedenle hürmet edilmesi gerektiğinden bahseder.²³⁷

²³⁴ Molla Câmi, s.478.

²³⁵ İbn Âbidîn, her ilmin konusunu, zatına arız hallerinden bahsedildiği şeydir, diye tanımladıktan sonra fikhî ilminin mevzûun mükelleften sâdır olması açısından fiil olduğunu nakleder. Çünkü fikhî, fiile arız olan helal, haram, vücut, mendub vb. halleri açıklayan şeydir. İbn Âbidîn, c.1, s.38.

²³⁶ İbn Âbidîn, c.2, s.487; c.3, s.530; c.5, s.376.

²³⁷ İbn Âbidîn, c.1, s.340; c.6, s.364, 386.

Harfler, hece harfleri anlamında çokça kullanılır. Nahivcilere göre mahreci dilden çıkan on sekiz hece harfî vardır.²³⁸ Bu hece harfleri şunlardır:

والقاف والكاف و التاء والتاء والجيم والذال والذال والراء والزاي والسين والشين والصاد والصاد²³⁹
والطاء والظاء واللام والنون والياء

İştikakta harflerin etkisi yadsınamaz. İştikak: Sîgada farklı, anlam ve bileşim açısından ise uyumlu olmasının koşuluyla bir lafzın diğerinden çıkarılmasına denir. İştikak: sağîr (küçük), kebîr (büyük) ve ekber (en büyük) olmak üzere üçe ayrılır.

a) Sağîr: İki lafzın anlam, harfler ve tertip açısından uyumuna denir.

Örneğin: ضرب fiilinin ضرب masterından türetilmesi gibi.

b) Kebîr: İki lafzın anlam ve harfler açısından uyumlu, tertip açısından farklı olmasına denir. Örneğin: جذب fiilinin جذب masterından türetilmesi gibi.

c) Ekber: İki lafzın harflerinin sadece mahreç açısından bir olmasına denir.

Örneğin: نطق fiilinin نطق kökünden türetilmesi gibi.²⁴⁰

Nahivde harf (الحرف) dâhil olduğu kelimeye anlam katan fakat hüküm bildirmeyen edatlara denir.²⁴¹ İbn Âbidîn, harfın gerçek ve zihin dünyasında anlaşılabilmesinin ilgili olduğu mutlak anlama bağlı olduğunu belirtir.²⁴²

Tek harf olup anlam ifade eden ق ve ع gibi tek heceli harflere fıkıhta ve nahivde *kelam* denir. Çünkü fıkha göre kelam, mahrece dayalı en az iki harf olarak duyulan şeye denir. Yukarıda açıklanan örnekler her ne kadar i'lal kuralından ötürü telaffuzda tek harfli olsalar bile takdirde birden çok harften oluşmuştur. Nahve göre kelam ise sözlerin birbirine yüklenmesiyle oluşan iki isim veya fiil ve isimden meydana gelen şeydir.²⁴³ Mezkûr örnekler fiil ve failin isnadından oluşmuştur. Öyleyse gerek nahivciler gerekse fakihlere göre ق ve ع kelam olduğu için namazda ağızdan çıkması

²³⁸ Reddu'l-Muhtar bu konuya, dili kesilen birinin ağzından çıkmayan harfler oranında diyeti hak etmesiyle alakalı olarak zikreder.

²³⁹ İbn Âbidîn, c.6, s.576.

²⁴⁰ İbn Âbidîn, c.1, s.96, Muhammed b. Ali **et-Tehânevî**, *Keşşâfu İstilâhâtî'l-Funûn ve'l-Ulûm*, Mektebetu Lübnan, 1. Baskı, Beyrut 1992, c.1, s.207. Ayrıca bkz. Bayam, Arap dilinde iştikak, s.18-93

²⁴¹ Molla Câmi, s.547.

²⁴² İbn Âbidîn, c.1, s.6.

²⁴³ Molla Câmi, s.77.

durumunda, namazı bozarlar. Fakat ağızdan çıkan tek hece harfler, nahivciler ve fakihlere göre kelimeler olmadığından namazı bozmazlar.²⁴⁴

Nahiv, fıkıh ilişkisinde harfler önemli bir yer tutar. Mesela الواء - الفاء-حتى-لكن- الواء gibi atıf harfleri, الباء-من-إلى-على-ل- gibi cer harfleri, gerek fakihler ve gerekse nahivciler tarafından değerlendirilmiş ortak konulardır.²⁴⁵

II.Reddu'l-Muhtâr'da Mânuller

A.Merfûât

Merfûât, merfû' lafzının cemisidir.²⁴⁶ İsmi fail oluşunu gösteren الضمة “damme”, الواء “vav”, ve الألف “elif”i lafzen veya takdiren veyahut mahallen içeren isme merfû' isim denir.²⁴⁷ Tespitimize göre İbn Âbidîn *Reddu'l-Muhtâr*'ında merfû' isimlerden mübtedâ, haber, fail, nâib-i fail, fiile benzeyen harflerin haberi; nakıs fiillerin ismi ve cinsi olumsuzlaştıran لا nın haberinden bahseder.

1.Mübtedâ ve Haber

Sîbeveyhi ve İbn Mâlik gibi bazı nahivcilere göre mübtedâ ve haber merfu' ma'mullerin en güçlüsü ve asıl olanıdır. Bu nedenle eserlerinde ilk mübtedâ ile başlarlar.²⁴⁸ Mübtedâ, lafzi âmillerden soyutlanmış, hüküm alan isme denir. Mübtedâ âmil-i manevî ile merfu' olur. Bu durum الابتداء kavramıyla ifade edilir. Mübtedânın kelamın önünde marife olarak gelmesi esastır. Bu nedenle nekre olarak gelmesi birtakım şartlara bağlıdır.²⁴⁹ Hüküm bildiren, isnadın kendisi ile gerçekleştiği, lafzi âmillerden soyutlanmış isme de haber denir. Haberde esas olan durum te'hir olup mübtedâdan

²⁴⁴ İbn Âbidîn, c.1, s.614.

²⁴⁵ Muhammed Alâeddin **el-Haskefi**, *İfâdetu'l-Envâr alâ Usuli'l-Menâr*, Mektebetu'l-Evzâi, 2. Baskı 2008, s.135-158.

²⁴⁶ İbn Âbidîn, merfu' lafzı gayri âkıl kısmından olduğu için çoğul halin cem-i müennes olarak kılındığını beyan eder. c.1, s.17.

²⁴⁷ Molla Câmi, s.133.

²⁴⁸ es-Suyûtî, *el-Behcetü'l-Merdiyye*, c.1 s.79.

²⁴⁹ es-Suyûtî, *el-Behcetü'l-Merdiyye*, c.1. s.80, 90.

sonra gelmesidir. Fakat bazı durumlarda takdimi, cümlenin başında gelmesi vacip olur.²⁵⁰

Reddu'l-Muhtâr'da açıklanan mübtedâ ve haber ile alakalı kurallar ve uygulamalar:

1. Mübtedâ'da esas olan marife, haberde ise nekredir. Bu durumda mübtedâ ve haberin takdim-te'hiri caiz olur.

Örnek: صاحب عذر من به سلس البول²⁵¹

Öne geçen mukaddem haber, سلس البول sona kalan muahhar mübtedâdır. İbn Âbidîn bu terkiibi, mübtedânın marife olması, haberin ise nekre olması durumu ile izah eder. Bu nedenle açıklanan irabın tam aksi caiz değildir.²⁵²

2. Mübtedâ ve haberin her ikisi marife olduğunda karineye²⁵³ göre irap belirlenir. Karine yoksa iltibas²⁵⁴ olacağından önde olan kelimenin mübtedâ olması vacip olur.

Örnek: وأهله أهل الشهادة²⁵⁵

İlk أهل kelimesi haber-i mukaddem, ikincisi ise mübtedâ-yı muahhardır. İbn Âbidîn, metinde geçen ibarenin irabını izah ettikten sonra nedenini şöyle açıklar: İnsanlar nezdinde şehadette olması gereken nitelikler kadılığa göre daha çok bilinmektedir. Arap dilinde ihbarî cümlesi²⁵⁶ bilinmez ile bilinene hüküm verildiği cümledir. Yukarıda cümlede ihbarî bir olup nispeten bilinmez olan ilk أهل lafzı hüküm bildiren haber kılınırken bilinen ve meşhur olan ikinci أهل lafzı hüküm alan mübtedâ kılınmıştır. İrabın tam tersinin yapılmamasının gerekçesi bilgi karinesidir. Bu durum şu örneğe benzer: القائم زيد ile القائم زيد terkiplerinde, Zeyd'in kim olduğu biliniyor ama

²⁵⁰ Molla Câmi, s.157, 161

²⁵¹ İdrar akıntısı olanlar özür sahibidir (dinen mazur kabul edilir, abdest ve temizliğini ona göre alır).

²⁵² İbn Âbidîn, c.1. s.305; es-Suyûtî, *el-Behcetü'l-Merdiyye*, c.1. s.91; es-Suyûtî, *Hemu'l-Hevâmi' fî Şerhi Cemi'l-Cevâmî*, DKİ. 2012, c.1, s.333, 334; Muhammed b. Ali Sabbân, *Haşiyetü Sabbân alâ Şerhi-l-Eşmûnî*, DKİ., 2008, cilt.1, s. 306; Ali b. Muhammed el- El-Eşmûnî, *Şerhu'l-Eşmûnî ala Elfiyyeti İbn Malik*, DKİ, 2010, 2. Baskı, c.1 s.199.

²⁵³ Karışık bir iş veya sorunun anlaşılmasına, çözümlenmesine yarayan durum, ipucu, belirti.

²⁵⁴ Anlaman başka tarafa yorulmaya elverişli olmasından ileri gelen karışıklık.

²⁵⁵ Şehadet ehli, kadılığa ehildir. (yani; akıl, bâliğ, Müslüman ve hür olma, kör ve iftira cezası almamış olma şekliyle tanımlanan şehadet şartları, kadılık yetkisinin ve hükmünün geçerlilik şartlarıdır. Bu koşullara sahip olamayanlar kadılık yapamazlar. İbn Âbidîn, c.5, s.354.

²⁵⁶ Olmuş veya olacak bir hâdiseyi bildiren öğelerle kurulmuş cümle.

ayakta olma hali bilinmiyorsa زيد القائم denir. Ayakta olan bir kişinin var olduğu biliniyor ama onun Zeyd olduğu bilinmiyorsa زيد القائم denir.²⁵⁷

3. Mübtedânın nekre olması belirli birkaç madde dışında caiz değildir. Nekrenin tahsis edildiği ve fayda verdiği yerlerde ise mübtedânın nekre olarak gelmesi caizdir.²⁵⁸ Bu maddelerin Reddu'l-Muhtâr'daki uygulamaları:

a. Mübtedâ soru anlamı içerdiğinde, örneğin:

وما على من إعراض الحاسدين عنه حال حياتي فسيئلقونه بالقبول إن شاء الله تعالى بعد وفاتي²⁵⁹

ما istifham/soru edatı mübtedâ, علي haberdir.²⁶⁰

b. Mübtedâ şart edatı olduğunda, örneğin:

...من كفر بالله²⁶¹

İbn Âbidîn, el-Keşşaf tefsirinde ayetin irabının şöyle verildiğini açıklar:

من şart edatı mübtedâ, şartın cevabı hazfedilen غضب فعلهم cümlesi...²⁶²

c. Mübtedâ cümlede sona bırakılıp haber öne alındığında, örneğin:

واجبات الإسلام سبعة: الفطرة، ونفقة ذي رحم، ووتر وأضحية، وعمرة وخدمة أبويه، والمرأة

لزوجها²⁶³

te'hir edilen mübtedâ, واجبات الإسلام öne alınan haberdir. İbn Âbidîn'i bu i'raba sürükleyen gerekçe, ibareyi doğru anlama ve Haskefî aleyhine sürülen itirazlara cevap vermedir. Çünkü cümlelerin irabı, واجبات الإسلام mübtedâ, ardından gelen سبعة haberdir; terkibine göre yapılırsa sanki dinde yedi şeyden başka vacip yoktur anlamı

²⁵⁷ İbn Âbidîn, c.5, s.354; *İbn Hişâm, Evdahu'l-Mesalik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, Dâru'l-Fikr, ty, c.1. s. 205; el-Eşmûnî, c.1. s.199; İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiyyeti's-Şâfiye*, DKİ., 2010, c.1. s. 157.

²⁵⁸ Molla Câmi, s.156; es-Suyûtî, *Hemu'l-Hevâmi*, c.1. s.326-328; Halid b. Abdullah **el-Ezherî**, *Şerhu't-Tasrih ala't-Tavdih*, DKİ. 2011, c.1. s.209; Muhammed b. Abdulgani **el-Erdibîlî**, *Şerhu'l-Enmuzec fi'n- Nahv*, DKİ., 2015, s.79; *el-Eşmûnî*, c.1. s.192.

²⁵⁹ İmam Haskefî'nin eseri ile alakalı der ki: Kıskananlar ve çekemeyenlerin ondan (ed-Durru'l-Muhtar'dan) yüz çevirmesi bana ne yapabilir! İnşallah onlar, vefatımdan sonra bu kitabı kabulle karşılayacaklar.

²⁶⁰ İbn Âbidîn, c.1, s.31; İbn Âbidîn aynı örnekte şu terkihi de açıklar: ما lafzını nefy-olumsuzluk edatı علي haber بأس hazfedilen mübtedâ

²⁶¹ Nahl sûresi, 106; meali: Kim iman ettikten sonra Allah'ı inkâra saparsa -kalbi imanla dolu olduğu halde baskı altında kalanın durumu müstesna olmak üzere- kim kalbini inkâra açarsa işte Allah'ın gazabı bunlardır: bunlar için çok büyük bir azap vardır.

²⁶² İbn Âbidîn, c.6, s.135.

²⁶³ Anlamı: Şu yedi şey islam dininin vaciplerindendir: Fıtır sadakası, yakın akrabaların nafakalarını karşılama, vitir namazı, kurban kesme, umre, anne ve babaya hizmet ve kadının kocasına hizmeti.

çıkacaktı. i'râb takdim-te'hir formunda yapılarak Haskefi'nin kastettiği doğru anlam olan “ *Yedi şey islam dininin bir kısım vaciplerindendir*” manası ortaya çıkmış oldu.²⁶⁴

d. Mübtedânın genel anlam ifade eden كل lafzı gibi bir lafız olduğunda.

Örneğin:²⁶⁵ أنت طالق كلما كان كذا وكذا

Bu kuralla ilgili *Reddu'l-Muhtâr*'da tespit edebildiğimiz tek örnek budur. Açıklandığına göre İbn Uşfur el-Hadramî el-İşbîlî en-Nahvî (ö. 669/1270) örnekteki كل lafzını mübtedâ, ما kelimesini nekre mevsuf kılmış; kendisine dönecek olan zamirin hafzedildiğini belirtmiştir. Ona göre haber, كل 'den sonra gelen tüm cümledir. Bu görüş nahiv âlimleri tarafından benimsenmemiştir. es-Suyûtî'nin konuyla ilgili verdiği كل يموت örneği hem tartışmasız hem de net ve açıktır.²⁶⁶

e. Mübtedâ bir sıfatla nitelendirildiğinde, örneğin:

وكافر في الوقت صلى باقتدا متمما صلاته لا مفسدا
وأذن أيضا معلنا أو زكى سوائها كأن سجدا، تزكى
فمسلم لا بالصلاة منفرد ولا الزكاة والصيام الحج زد²⁶⁷

كافر lafzı nekre mübtedâ, فمسلم ise haberidir. Mübtedânın nekre olarak gelmesini caiz kılan neden, sonrasında gelen fiille nitelendirilmesidir. İbn Âbidîn, mübtedânın ardından gelen sıfatla genel anlam kazanıp şarta benzediğini, bu nedenle nahiv kitaplarında zikrolunan رجل يسألني فله درهم misali gibi haberine ziyade edatının dâhil olduğunu belirtir. Bu durum nahiv kitaplarında, ”Mübtedâ, genel mana ifade ettiğinde şarta benzer. Bu nedenle haberine الفاء edatı dâhil olur.” şeklinde kurallaştırılmıştır.

4. Mübtedâ ve haberin hafzedilmesi caiz de vacip de olabilir.

a. Kasem anlamında kullanımı açık olanların haberlerinin hafzedilmesi vaciptir. Bunun nedeni kelimada zikredilmeyen haberin anlam olarak bilinirliği ve kasemin cevabının haberinin yerine geçmesidir.²⁶⁸ Örnek:

أيم الله²⁷¹ – لعمرك²⁷⁰ – لعمر الله²⁶⁹

²⁶⁴ İbn Âbidîn, c.2, s.369.

²⁶⁵ Anlamı: Her ne zaman şöyle ve şöyle olursa sen boşsun.

²⁶⁶ İbn Âbidîn, c.3, s.351.

²⁶⁷ Anlamı: Vakit namazını tek değil imama uyarak, namazını bozmadan tamamlayan, ezanı açıktan okuyan, her zekât değil, otlak hayvanlarının zekâtını veren, tilavet secdesi yapan, oruç tutup, hacca giden böylece kalbi şirkin-küfrün günahlarından temizlenen her kâfir Müslüman olur.

²⁶⁸ es-Sabbân, c.1, s.318; el-Eşmûnî, c.1, s.205; es-Suyûtî, *Hemu'l-Hevâmi*, c.1, s.334-336; İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ*, Mektebetu Seyda, 2015, 2.Baskı c.1, s.161-165.

²⁶⁹ Anlamı: Allah'ın bakiliğine yemin olsun ki...

Yukarıdaki örneklerde لعمر lafzı, önündeki اللام ile birlikte ve أيم lafzı hemzenin vasl-ı veya kat-i okunuşlarıyla birlikte mübtedâdır. Haber vacibi olarak hazfedilen قسمي ve يميني lafızlarıdır.²⁷²

b. Mübtedâ ve haber sözün siyak ve sibakından anlaşıldığında hazfedilmesi caizdir. Bu durumda tercihe göre ikisinden biri hazfedilir.²⁷³

- Birinci örnek: كتاب الطهارة

Terkipte hazfedilen هذا lafzı mübtedâ olabileceği gibi haber de olabilir. Bazı nahivcilere göre, cümle içinde mübtedâyâ duyulan gereksinim, habere nazaran daha çok olması, mübtedânın kelamın en büyük rüknü olması ve cümle sonunda işlem yapmanın daha kolay olması gerekçesi ile haberin hazfedilmesi daha uygundur. Kimi nahivciler ise haber kelamda faydanın beklendiği söz olması nedeniyle faydalı olan haberin kelamda zikrolunmasını daha uygun görüp mübtedâyı hazfederler. Her iki durumda takdir şu şekildedir:

كتاب الطهارة هذا، أو هذا كتاب الطهارة²⁷⁴

- İkinci örnek: الله لأفعلن

Kasem edatının hazfedildiği الله lafzının üç hareke ile okunması caizdir. Ref ile okunmasının iki ihtimali var: Haberdir, mübtedası gizlidir; Mübtedâdır, haberi gizlidir. Son seçenek nahvî kurallar açısından daha iyidir. Zira الله ismi أعرف المعارف “marifelerin en marifelisidir.” Bu nedenle lafzatullahın, hisse ve payı marife olan mübtedâ kılınması daha daha uygundur. Her iki durumda takdir şöyledir:

الله قسمي أو قسمي الله²⁷⁵

- Üçüncü örnek: إن الحمد والنعمة لك

Cümledeki لك lafzı إن nin haberi olması النعمة lafzının haberi olmasından evladır.²⁷⁶ Bu durumda النعمة lafzının haberi hazfedilmiş olur. İbn Âbidîn belirtilen açıklamaları bazı nahivcilerin aşağıdaki ayet hakkındaki açıklamalarına benzetir.²⁷⁷

²⁷⁰ Anlamı: Ömrüne yemin ederim ki... Fakihler bu anlamda yemin olarak kullanılmasının caiz olmadığını, belki yemin kastetmeden salt sözü desteklemek için kullanılabileceğini söylerler.

²⁷¹ Anlamı: Allah'ın (cc.) yemin ettiği güneşe, kuşluk vaktine yemin olsun ki... Veya anlam şöyledir: Allah'ın (cc.) isimleriyle yemin olsun ki...

²⁷² İbn Âbidîn, c.1, s.17; c.3, s.715, 716.

²⁷³ es-Suyûtî, *el-Behcetü'l-Merdiyye* c.1, s.94; *el-Eşmûnî*, c.1, s.205; Bahâuddîn Abdullah b. Akîl, *Şerhu İbn Akîl alâ Elfiyyeti ibn Malik*, DKİ., 2010, c.1, s.126-127; ibn Hişâm, *Şerhu Katri'n-Nedâ*, Mektebetu Seyda, s.161.

²⁷⁴ İbn Âbidîn, c.1, s.81.

²⁷⁵ İbn Âbidîn, c.3, s.722.

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِقُونَ وَالنَّصَارَىٰ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ²⁷⁸

- Dördüncü örnek:²⁷⁹ فقد اشتبه على كثير من القاصرين حتى الشرنبلالي في كل كتبه²⁸⁰ İbtidâ edatı²⁸⁰ حتى
اشتبه عليه ذلك أيضا : Takdir

İbn Âbidîn burada terkibi mübteda-haber formuna çevirerek, Şârih Haskefî'ye karşı doğabilecek yanlış düşüncelerin önüne geçer. Zira atıf edatı الشرنبلالي ma'tuf olsaydı, cümlelerin anlamı “eş-Şurunbulâlî ilmen kusurlu ve eksik olduğu” ifadesine dönecekti. Haskefî gibi ulemaya karşı saygı ve edep timsali bir zatın bu anlamda bir cümle kurması beklenemez.²⁸¹

5. Mübtedânın haberi cümle olarak da gelir. Bu durumda cümle, mübtedâ anlamı içermelidir. Bu anlama râbıt (الرابط) denir. Râbıt; zamir, ismi işaret, mübtedânın lafzen tekrarı ve haberin genel anlam içermesi ile gerçekleşir.²⁸²

- a. Haber isim cümlesi olur. Örnek:

ومعتق عبد عن أبيه ولاؤه له وأبوه بالمشيئة يؤجر²⁸³

İbn Âbidîn i'rabı şöyle açıklar: ولاؤه ikinci mübteda, له ise haberidir. Cümlesi birinci mübteda olan معتق lafzının haberidir.²⁸⁴

- b. Haber fiil cümlesi olur. Örnek:

والقيام والنية فيه أي الوقوف ليست بشرط²⁸⁵

²⁷⁶ Ref ile okunduğunda mübteda olabilir. Eğer النعمة nasb ile okunursa إِنَّ nin ismi üzerine atfedilmiş olur.

²⁷⁷ İbn Âbidîn, c.2, s.484; İbn Akîl, c.1 s.376; es-Sabbân, c.1, s.422.

²⁷⁸ Mâide sûresi,69; meali: İman edenler, yahudiler, Sâbiîler ve hıristiyanlar, (bunlardan) Allah'a ve âhiret gününe inanıp dünyaya ve âhirete yararlı işler yapanlara korku yoktur ve onlar üzülecek de değildir.

²⁷⁹ Anlamı: Bu konuyu ilimde eksik, kusurlu olan pek çok kimse karıştırdı, eş-Şurunbulâlî bile tüm eserlerinde...

²⁸⁰ İbtida edatından sonrası başlangıç cümledir.

²⁸¹ İbn Âbidîn, c.1, s.485.

²⁸² İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-Nedâ s.154-155; es-Suyûtî, el-Behcetü'l-Merdiyye, c.1,s.84; İbn Akîl, c.1, s.111; el-Erdibîlî, c.1, s.80; İbn Malik, Şerhu'l-Kâfiye, c.1, s.143.

²⁸³ Anlamı: Vefat eden babasının kölesini azat eden kimse velâya (hükmi akrabalık bağına) sahip olur. Allah'ın izniyle baba da (oğlu gibi) sevapla mükâfatlandırılır.

²⁸⁴ İbn Âbidîn, c.6, s.128.

²⁸⁵ Anlamı: Arafat vakfesinde ayakta beklemek ve niyet etmek şart değildir (fakat müstehaptır).

Altı çizili ibare fiil cümlesi olup mübtedânın haberidir. İbn Âbidîn'e göre metinde müennes ليست yerine müzekkerin müennese tağlib edildiği²⁸⁶ ليسا nın zikredilmesi daha evladır. Çünkü fiil cümlesi القيام ve النية lafızlarıyla alakalıdır.²⁸⁷

c. Haber şart cümlesi olur. Örnek:

لا يجوز الوضوء من الحياض المعدة للشرب في الصحيح ويمنع من الوضوء منه وفيه
وحمله لأهله إن مأذونا به جاز وإلا لا²⁸⁸

حملة mübtedâ, şart cümlesi olan جاز ise haberdur.²⁸⁹

d. Haber şibh-i cümle olur. Örnek:

وابتداء المدة من وقت الحدث²⁹⁰

من ibtida anlamında harfî cer, cer-mecrûr haber, mübtedâ ise Haskefî'nin takdir ettiği ابتداء المدة lafzıdır.²⁹¹

e. Râbıtı olmayan haber cümlesi Arap dili açısından problemli görülür.

Örnek:

ووطؤه بعد أربعة ذبح ولم يفسد²⁹²

Haber cümlesinde mübtedaya dönen rabıt olmadığı için bu ibare problemlidir. İbn Âbidîn ibare sorunu nedeniyle Timurtâşî'nin metinde takdim-te'hir yaparak لم يفسد ذبح demesinin, gerek mübtedâdan haber vermenin geçerliliği gerekse râbıtı takdir etmenin tekellüfüne²⁹³ girmeme açısından münasip olacağını belirtir.²⁹⁴

6. Mübteda ile haberin arası müterize (ara) cümlesiyle ve atıf-mâtufıla ayrılabilir.

²⁸⁶ Anlamı: Aralarındaki ilgiden dolayı bir kelimeyi diğer bir kelimenin anlamını da içine alacak şekilde kullanma.

²⁸⁷ İbn Âbidîn, c.2. s.506.

²⁸⁸ Anlamı: Sadece su içmek için belirlenmiş havuzlardan ve su içmek için kurulmuş sarnıçların içinde abdest almak caiz değildir. Haneye su taşımak ise izni verilmişse caizdir, izin verilmemişse caiz değildir.

²⁸⁹ İbn Âbidîn, c.6 s.427; İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, s.142.

²⁹⁰ Anlamı: Mestlere meshetme sûresinin başlangıcı abdest bozulduğu zamandır.

²⁹¹ İbn Âbidîn, c.1 s.271; İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-Nedâ, c.1, s. 156; İbn Hişâm, Evdahu-l Mesâlik ala Elfıyyeti ibn Mâlik, DKİ., 2007, c.1, s.112; İbn Akil c.1, s.111; İbn Malik, Şerhu'l-Kâfiye, c.1, s.146; es-Suyûtî, Hemu'l-Hevâmi', c.1, s. 320-322.

²⁹² Anlamı: Umre tavafinın dört şavtını (turunu) bitirdikten sonraki cinsel ilişki umreyi ifsat etmez. Fakat bir koyunu kurban olarak keser.

²⁹³ Tekellüf: Güçlüğe, zahmetli bir işe katlanmaya denir.

²⁹⁴ İbn Âbidîn, c.2 s.560; es-Suyûtî, Hemu'l-Hevâmi', c.2, s.254.

a. Mu‘teriza cümlesiyle ayrılır.²⁹⁵ Örnek:

وإني أصفه وهو يقينا فوق ما وصفته²⁹⁶

Mübteda ile haberin arasına Mu‘teriza fiil cümlesi girmiştir. Çünkü يقينا lafzı, hazfedilmiş olan أيقنه fiilinin mefûl-i mutlakıdır.²⁹⁷

b. Atıf-ma’tuf la ayrılır. Örnek:

وطين شارع وبخار نجس، وغبار سرقين، ومحل كلاب، وانتضاح غسالة لا تظهر مواقع قطرها في الإناء عفو²⁹⁸

Mübtedâ وطين ile haberi عفو arasına birden çok atıf-ma’tuf girmiştir.²⁹⁹

7. Harf, i'râbta mübteda ve haber olursa teville isme çevrilir.³⁰⁰

- Birinci örnek:

وما في المجتبى الاقتداء بالمماثل صحيح إلا ثلاثة: الخنثى المشكل والضالة والمستحاضة: أي لاحتمال الحيض³⁰¹

ما lafzı mübteda, haberi مفسر بكذا tevilindeki tefsir harfi olan أي dir.³⁰²

- İkinci örnek:

الدراهم والدنانير جنس واحد في ثمان مسائل منها هنا³⁰³

هنا nın muahhar mübteda, cer-mecrûrun ise mukaddem haber olması caiz değildir. Çünkü gayri mutasarrıf (devamlı) zarf olduğu için هنا lafzının mübteda olması mümkün değildir. Bu nedenle doğru terkip şöyle olmalıdır: بعض من kelimesi anlamında isim olup muzaf mübtedâdır. ها zamiri muzafun ileyhtir. هنا gayri mutasarrıf zarf olup haberdir.³⁰⁴

²⁹⁵ İbn Hişâm, Muğni'l-lebîb, c.1, s.507.

²⁹⁶ Anlamı: ben o zatı (Şeyh Muhyiddin İbn Arabî'yi) güzel vasıflarla anıyorum, hâlbuki yakinen bilmekteyim ki nitelendirdiğim özelliklerin çok daha üstündedir.

²⁹⁷ İbn Âbidîn, c.4, s.239.

²⁹⁸ Anlamı: Yoldaki çamur, pislikten gelen buhar, tezeğin tozu, köpek mahalli ve kapta damla yeri belli olmayan ölüden sıçrayan gusûl suyunun necaseti affedilmiştir.

²⁹⁹ İbn Âbidîn, c.1, s.325.

³⁰⁰ el-Eşmûnî, c.1, s.35.

³⁰¹ Anlamı: Mücteba adlı eserde geçen : “benzerlerin namazda birbirlerine uymaları hünsa müşkil, âdetini karıştıran ve istihazeli kadın hariç geçerlidir.” İfadesi “hayız olma ihtimalinden dolayı” sözüyle gerekçelendirilir.

³⁰² İbn Âbidîn, c.1 s.579.

³⁰³ Anlamı: Dirhem ve dinarlar sekiz konuda bir cins kabul edilir. Biri de bu konudur.

³⁰⁴ İbn Âbidîn'nin konuyla ilgili Halebi'ye yönelttiği itiraz için bkz. İbn Âbidîn, c.5, s.75.

- Üçüncü örnek:

ولو قال له البائع أتبيعه قال نعم لزم؛ ولو قال لا لا؛ لأن نعم عرض على البيع ولا تقرير لملكه³⁰⁵
 لا ise anlamı değil telaffuzu kelimesi لا lafzından haberdır. Takdir: لا لفظ لا³⁰⁶ kastedildiğinden dolayı isim tevilinde mübtedâdır.

8. Arap dilinde “el-İhbâru ani’ş-şey’i bi nefsihî “ yani “bir şeyi aynı şeyden haber yapmak” caiz değildir.³⁰⁷ Örneğin:

ومهر مثلها مهر مثلها من قوم أبيها³⁰⁸

Timurtâşî’nin mezkûr ibaresi ilk bakışta Arap dili açısından hatalı gözükmemektedir. Zira مهر مثلها kelimesinin mübteda ve haberde aynı oluşu, bir şeyden kendisi ile haber verme problemine götürür. İbn Âbidîn, sorunun iki türlü çözümü olduğunu belirtir. İlk çözüm: Mübtedadan şer’î mehir, haberden ise lügavî mehir anlamı kastederek aynı şeyin tekrarı sorunundan kurtulma. İkinci çözüm: Haberin sıfatlanmasını, mübtedânın ise vasıfsız gelmesini göz önüne alarak aynı şeyden haber verme sorunundan kurtulma.³⁰⁹

9. Haberin mâmulü mübtedânın önüne geçebilir. Örnek:

من عجائبه ثمرات التحقيق تختار³¹⁰

haber mübteda ثمرات من عجائبه habere müteallik olan mefûl.³¹¹

10. Mübtedâ olan kelime, yazılıştta fiille karışabilir. İbn Âbidîn, birkaç yerde muhtemel karışıklığı önlemek için kelimenin mübteda oluşunu vurgular. Örneğin: كذا

كتب رسول الله - صلى الله عليه وسلم - وأبي بكر - رضي الله عنه³¹²

³⁰⁵ Anlamı: İlk satıcı, muhayyerlik hakkı olan müşteriye “malı satacak mısın?” diye sorsa müşteri “evet” derse önceki satış gerçekleşir. Çünkü evet kelimesi satışa arz etme anlamı içerir. Eğer müşteri “hayır” dese satış gerçekleşmez. Zira hayır lafzı müşterinin malın satıcıya ait olduğunun itirafıdır.

³⁰⁶ İbn Âbidîn, c.5, s.35.

³⁰⁷ İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebib*, c.1, s.863; es-Sabbân, c.1, s.226.

³⁰⁸ Anlamı: Kadının dinen mehri misli, baba tarafında ki (yaşta, dindarlıkta, güzellikte...) benzeri olan kız ve kadınların aldığı mehirdir.

³⁰⁹ İbn Âbidîn, c.3, s.137.

³¹⁰ Anlamı: Tahkikin meyveleri (olan şer’î meseleler), Tenviru’l-Ebsar isimli eserin hayret edilecek konularından devşirilir.

³¹¹ İbn Âbidîn, c.1, s.18; Molla Câmi, s.161; İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebib*, Daru-l Fikir, 1989, 6. Baskı, c.1, s. 795.

³¹² Anlamı: (Hayvanların zekâtı konusunda) Peygamber efendimiz (as.) ve Ebu Bekir’in (ra.) mektupları fıkıhta geçtiği gibidir.

أبي mübtedâdır. Eğer fiil olsaydı, cümlemin devamında gelen ma'tuf أبي lafzı cer ile değil, ref' ile أبو şeklinde yazılırdı.³¹³

a.Nevâsıh (النواسخ) (Mübteda ve Haberin Hükümünü Kaldıran Âmiller)

Mübteda ve haberin üzerine dâhil olup i'râblarını değiştirip yeni i'râb getiren âmiller üçtür. a) كان ve kardeşleri. Bunlar mübtedâyı isimleri olarak alır merfu' kılar, haberlerini ise nasb ederler b) إِنَّ ve kardeşleri. Bunlar ise mübtedâyı isimleri olarak alır mansûb kılar, haberlerini ise ref' ederler c) ظَنَّ ve kardeşleri. Bunlar da mübteda ve haberi mansûb kılıp mefûle çevirirler. Mübteda birinci mefûl, haber ise ikinci mefûl olur.³¹⁴

1) Nakıs fiil كان ve Grubu (كان وأخواتها)

كان nin kardeşleri on üç fiil olup üç kısımda değerlendirilir.

1. Koşulsuz amel edenler, bunlar:

كَانَ وَأَمْسَى وَأَصْبَحَ وَأَضْحَى وَظَلَّ وَبَاتَ وَصَارَ وَلَيْسَ

2. Olumsuzluk anlamı taşıyan edatının önde olması şartıyla amel edenler, bunlar:

زَالَ وَبَرِحَ وَفَتَى وَانْفَكَ

3. Önünde masdariye-zarfiye manasında olan ما edatının olması ile amel eden:

دَامَ³¹⁵

Reddu'l-Muhtâr'da konuyla ilgili uygulamalar:

1. كان Arap dilinde üç şekilde gelir: nakıs, tam ve ziyade. Nakıs olduğunda yukarıda belirtilen ameli işler, tam olduğunda sadece merfu bir faile gereksinim duyar, onu ref' eder. Ziyade olduğunda ise amelden düşer.³¹⁶ Örnek:

وكذا كل ما يشغل باله عن أفعالها ويخل بخشوعها كائنا ما كان³¹⁷

³¹³ İbn Âbidîn, c.1, s.278; benzer örnek için bkz. İbn Âbidîn, 1/484.

³¹⁴ İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-Nedâ*, s.226; *Evdahu'l-Mesâlik*, c.1, s. 125.

³¹⁵ İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-Nedâ*, s.169.

³¹⁶ er-Râcihi, s.129; el-Eşmûnî, c.1, s. 241; **Mustafa el-Ğalâyînî**, *Câmîu'd-Durûsi'l-Arabiyye*, DKİ., 2009, 9. Baskı, c.1, s.199.

كان nakıs fiil, sonrasında gelen كان tam fiildir. كانا lafzı ırapta hal olduğu için mansûbtur. İçinde الشاغل lafzına dönen هو ismi, ما ise haberidir. ما lafzı mevsuf nekre kelime olup sonrasında gelen كان ile vasıflanmıştır. كان tam fiil, müstetir هو ise onun failidir.

2. كان sîgasına şart edatı إِنْ dahil olsa bile deki mazi anlam genelde devam eder. Örneğin: إِنْ كُنْتَ تَزُوجُكَ

İbn Âbidîn Şeyh Radî'ye dayanarak كان sîgasından genelde geçmiş zamanın anlaşıldığını, bu nedenle إِنْ şartıye dâhil olsa bile mazi zamanın devam edeceğini söyler ve {إِنْ كُنْتَ قُلْتَهُ فَقَدْ عَلِمْتَهُ} {إِنْ كَانَ قَمِيصُهُ قَدْ...} ayetleriyle görüşünü³¹⁸ delillendirir.³¹⁹

3. كان bazen صار anlamında olur.³²⁰ Örnek:

فَكَانَتْ هِبَاءً³²¹

4. Nakıs fiiller, sîgasının amel etme açısından üç bölüme ayrılır. Mazi, muzari, emir, masdar, ismi fail vb sıfat kipleri ile amel eden. Bunlar: كَانَ وَأَمْسَى وَأَصْبَحَ. Mazi, muzari ve sıfat kipi ile amel eden. Bunlar: مَا زَالَ وَمَا بَرِحَ وَمَا. Sadece mazi sîga ile amel eden. Bunlar: مَا دَامَ وَلَيْسَ.³²²

- Birinci örnek: ³²³وَكُنْهِنَّ سِرًا

كون lafzının haberidir. كون lafzı nasb ile masdar sîgasında olan

- İkinci örnek: ³²⁴لَهُ عَبْدٌ لِلْخِدْمَةِ لَمْ يَجْزِ الصَّوْمَ إِلَّا أَنْ يَكُونَ زَمَنًا

يكون nakıs muzari fiil, ismi müstetir, زَمَنًا lafzı ise haberidir.³²⁵

5. Cümlede كان edatı, ismi ve haberi hazfedilebilir.

a. إِنْ'den sonra كان hazfedilir. Örnek:

³¹⁷ Anlamı: Kalbini namaz kılmaktan alıkoyan ve namazı huşû ile kılmayı ihlal eden meşguliyetler ne olursa olsun, tüm bu durumlarda namaz kılmak mekruhtur.

³¹⁸Yusuf sûresi,26; mealı: Eğer gömleği önden yırtılmışsa, (kadın doğru söylemiştir: bu ise yalancılardandır... Maide sûresi, 116; mealı: Hem ben söyleseydim şüphesiz sen onu bilirdin...

³¹⁹ İbn Âbidîn, c.3, s.823.

³²⁰ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, s.175; İbn Âbidîn, c.3, s.823; el-Eşmûnî, c.1, s. 225.

³²¹ Vakıa sûresi,6; mealı: (Dağlar parçalanıp) toz duman haline geldiği...

³²² es-Suyûtî, el-Behcetü'l-Merdiyye s.99.

³²³ Anlamı: Namazda Sübhaneke duası okumak, euзу-besmele çekmek ve âmin demek ve bunları kendi duyacağı kadar sessiz söylemek sünnettir.

³²⁴ Anlamı: Zihar yapan kimse şahsına hizmet eden bir kölesi olsa (keffaret için) oruç tutması geçerli olmaz. Meğerki kölesi kötürüm olsun.

³²⁵ İbn Âbidîn, c.3, s.475.

وجارية لزید قال بكر وكلني زيد ببيعها حل لعمر و شراؤها ووطؤها لقبول قول بكر إن أكبر رأيہ

صدقه³²⁶

³²⁷ hazfedilen كان fiilinin ismi, صدقه lafzı da nasbe ile haberidir.

b. لو'den sonra كان ismiyle birlikte hazfedilir.

- Birinci örnek:

(...³²⁸ و) تجب (لخادمها المملوك) لها (لو) حرة لا أمة جوهره لعدم ملكها (موسرا)

İbn Âbidîn altı çizili موسرا kelimesinin Timurtâşî'nin metninine göre ayrı, Haskefi'nin eklemeli şerhine göre ayrı i'rabı olduğunu belirtir. Metne göre موسرا lafzı لو edatından sonra takdir edilen كان'nin haberidir. Şerhe göre ise الزوج lafzından haldir.³²⁹

- İkinci örnek:

وإذا رفع إليه حكم قاض آخرنفذه) لو مجتهدا فيه³³⁰

Nasb ile okunan مجتهد lafzı, لو edatından sonra takdir edilen كان fiilinin haberidir. Hazfedilen كان'nin ismi ise zamir olup mercii الحكم lafzıdır.³³¹

- Üçüncü örnek, كان lafzı ismiyle birlikte mahzûf, haberi ise mezkûr cümledir.

ولو بعضه ملك وبعضه وقف³³²

كان'nin edatından sonra gelen isim cümlesi, ismi ile birlikte hazfedilen كان haberidir. İsmi المكان المستعمل المحدث عنه dir. İbn Âbidîn cümlelerinin zikrolunan terkiibini anlattıktan sonra, sözünü şu veciz ifade ile bitirir:

والولوع بالاعتراض يمنع الاهتداء إلى طريق الصواب

³³³“İtiraza dalmak, doğru yolu bulmaktan alıkoyar”

- Dördüncü örnek لو'den sonra كان'nin hazfedilip isim ve haberinin zikredilmesi hakkındadır:

³²⁶ Anlamı: Amr” Cariyesini satmam hususunda Zeyd bana vekâlet verdi” diyen Bekir’in sözünün doğruluğuna kanaat ederse, cariye satın alıp ilişkiye girmesi helal olur.

³²⁷ İbn Âbidîn, c.6, s.420; el-Eşmûnî, c.1,s. 246; es-Suyûtî, Hemu'l-Hevâmi', c.1, s. 382; Mustafa el-Ğalâyînî, c.1, s.199.

³²⁸ Anlamı: Koca zengin ise, karısının kölesinin nafakasını karşılaması vacip olur.

³²⁹ İbn Âbidîn, c.3, s.589; el-Eşmûnî, c.1, s. 146; es-Suyûtî, Hemu'l-Hevâmi', c.1, s. 383; c.1, s. 201; İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-Nedâ, s.183-185

³³⁰ Anlamı: Hâkime, diğer hâkimin hükmü ulaştırıldığında hüküm içtihadı dayanıyorsa hükmü infaz ettirir.

³³¹ İbn Âbidîn, c.5, s.394.

³³² Anlamı: Oturulan hanenin bir bölümü özel mülk, diğer bölümü vakıf olsa bile...

³³³ İbn Âbidîn, c.4, s.455

ولو ورثته مسلمون ثمة³³⁴

لو'den sonra kan hazfedildiği için Haskeff'nin مسلمين demesi gerekirdi. Çünkü cem-i müzekker-in salimlerin nasb hali ي harfiyle olur.³³⁵

c. Mübtedânın haberi hazfedilen يكون olur. Örnek:

فالإرث أثلاثا

Mübtedâ الإرث lafzı, haberi ise hazfedilen يكون fiilidir. Bu durum Arapların şu sözüne benzer: ³³⁶حكمك مسطاً

d. كان edatı, ismiyle ve سواء kelimesi ile birlikte hazfedilir. Örneği:

(وحرّم عليه) أي على المعتكف اعتكافاً واجبا (الخروج إلا لحاجة الإنسان) طبيعية قبول وغائط

وغسل (أو) شرعية كعب³³⁷

İbn Âbidîn altı çizili kelimenin hal veya haber olduğu için mansûb olduğunu belirtir. Her iki durumda âmil mukadder كانت fiilidir. Fark ilk durumda كانت fiilinin tam olması, ikinci durumda ise nakıs olmasıdır. Takdiri şöyle olur:

سواء كانت طبيعية أو شرعية

6. كان ismi şan ضمير olduğunda, haberi isim cümlesi olur. Örnek:

³³⁸يكره ما كان ظاهراً قزراً أو خط منه خز وخط منه قز

كان'nin ismi şan anlamındaki müstetir zamir, haberi ise sonrasında gelen isim cümlesidir.³³⁹

7. كان nin haberi mansûb olur. Örneği:

قال بين أصحابه: من كانت امرأته عليه حراماً فليفعل هذا الأمر ففعله واحد منهم فهو إقرار منه

بحرمته³⁴⁰

³³⁴ Anlamı: Orada varisleri Müslüman olsa bile...

³³⁵ İbn Âbidîn, c.4, s.168; İbn Âbidîn مسلمون kelimesinin sıfat, ثمة lafzının ise haber olabilmesinin ihtimal dairesinde olduğunu belirtir.

³³⁶ Araplar bu sözü atasözü olarak kullanır; anlamı: Hükmün geçerlidir, reddedilemez. el-Eşmûnî, c.1 s.266; İbn Âbidîn, c.3, s.453.

³³⁷ Anlamı: Vacip bir itikâfa giren kimsenin banyo, tuvalet gibi tabii, bayram namazları gibi şer'i gereksinimi olmadan itikâfa girdiği yerden çıkması haramdır.

³³⁸ Anlamı: Yüzeyi ipek olan elbise ile dikişinde bir ipi pamuk, diğer ipi ise ipek olan elbisenin giyilmesi mekruhtur.

³³⁹ İbn Âbidîn, c.6, s.357; Molla Câmi, s. 525.

³⁴⁰ Anlamı: Biri arkadaş ortamında “karısı kendisine haram olan bu işi yapsın” dese, içlerinden biri belirtilen eylemi yapması durumunda karısının kendisine haram olduğunu itiraf etmiş olur.

Bu kuraldan hareket eden İbn Âbidîn, *ed-Durru'l-Muhtâr*'ın nüshaları arasında, altı çizili kelimenin mansûb olarak yazıldığı nüshanın doğru olduğunu, merfu' nüshalarının ise kural gereği hatalı olduğunu belirtir.³⁴¹

- أن nin ismi aslında mübtedâdır, bu nedenle mübteda olamayan zarfı mekanlar onun ismi de olamazlar.
- Örnekte zikrolunan مكان kelimesinin, أن nin mansûb ismi olması, zarf anlamında olmadığını göstermektedir.
- داخل kelimesinin irabı ref ve nasb olabilir. Ref olursa أن nin haberi, nasbeli okunursa zarf olur. Bu durumda أن nin haberi zarfın müteallıkı olur.³⁴⁷
- c. إن ve kardeşlerinin isimlerine atfedilen kelime, merfu ve mansûb olmak üzere iki türlü okunur.
- Örnek: ³⁴⁸ لأن التعليق والشرط إما في الصحة أو المرض أو أحدهما
- أحد kelimesi أن nin ismine atfedilerek ref ve nasb ile okunur.³⁴⁹
- d. أن nin ismi ile haberi arasını ara (mu'teriza) cümlesi girebilir.
- Örnek: ³⁵⁰ (وهو أي والحال أن الراد ولو صبيا أو عبدا لكن الجعل لمولاه ممن يستحق الجعل)
- أن nin ismi الراد, haberi ise ممن يستحق الجعل lafzıdır. İsmi ile haberi arasına cümlesi girmiştir.³⁵¹
- e. أن nin ismi açıkça zikredilmediğinde, takdir edilen الشأن zamirinin de amel etmesi gerekir.
- Örnek: ³⁵² ثم هذا للمسافر؛ لأن للمقيم يشترط طهارة الساتر
- أن nin ismi hazfedilen الشأن zamiridir. Haberi ise يشترط cümlesidir.³⁵³
- 2. أن nin haberi ile alakalı hükümler.
- a. Haberi merfu olur.
- Örnek: ³⁵⁴ لأن بدل المستحق مملوكا ملكا فاسدا

³⁴⁶ Anlamı: Tavafların yeri zemzem kuyusunun arkasında olsa bile mescidin iç kısmıdır. Mescidin dışı tavafların yeri değildir.

³⁴⁷ İbn Âbidîn, c.2, s.497.

³⁴⁸ Anlamı: (Miras kaçırma meselesi on altı kısımda incelenir. Çünkü kocanın şartlı boşaması, ya vaktin gelmesi, ya bir yabancıya fiili, ya da kişinin fiilidir. Bunların da dört durumu vardır.) Zira sebebe bağlama ve şart koşma durumu şu hallerde gerçekleşir: a) her ikisi sıhhatli olduğunda b) ikisi hasta olduğunda c) biri sağlıklı diğeri hasta iken.

³⁴⁹ İbn Âbidîn, c.3, s.392.

³⁵⁰ Anlamı: Kaçan köleyi teslim eden kimse çocuk veya köle olsa bile ödüle hak kazanır. Fakat kölenin ödülünü efendisi alır.

³⁵¹ İbn Âbidîn, c.4, s.289.

³⁵² Anlamı: Mukim kişinin sahip olmasa da avret yerini örtecek elbisesinin temiz olması şart olduğu için, mazeret durumunda necis elbise ile namaz kılma konusundaki fetvalar yolcuya özeldir.

³⁵³ İbn Âbidîn, c.1, s.414.

- مملوكا kelimesinin ‘nin haberi merfu’ olması gerektiğinden dolayı bu nüsha hatalıdır. Doğru nüsha ref’ ile yazılanıdır.³⁵⁵

b. Haberi hazfedilebilir.

Örnek: إن الحمد والنعمة لك

- لافزı mübtedânın haberi kılınırsa ‘nin haberi hazfedilmiş olur.³⁵⁶

c. Haberleri isimlerinin önüne geçebilir.

Örnek:³⁵⁷ وطاف بالبيت وراء الحطم وجوبا لأن منه ستة أذرع من البيت

- لافزı ستة ‘nin ismi

- Haberi ise ya isminin önünde olan منه ya da من البيت kelimesidir. Eğer haber منه ise, من البيت لافزı ‘den sıfat olur. Haber من البيت منه ise mukaddem hal olur.³⁵⁸

d. Şart cümlesinin tamamı haberi olur.

Örnek: ومفاده أنه لو علق طلاقها بعدم وصول نفقتها أياما فادعى الوصول وأنكرت إن القول له³⁵⁹

- لافzı edatı, şart fiili ve cevabı ile birlikte ‘nin haberi.

- لافzının cevabında gelen ‘nin hemzesi kesra ile okunur.³⁶⁰

3. ‘nin kesra veya fetha ile okunacağı yerler:

a. Cer harfinden sonra fethalanır. لأن gibi

b. Mübteda konumunda fethalanır.

Örnek: (كما للوكيل الذي وكلته أن يزوجه على نفسه فإن له ذلك)³⁶¹

- لافzı sılası ile birlikte mastar tevilinde mübteda

- لافzı haber-i mukaddem³⁶²

c. Haber konumunda fethalanır.

³⁵⁴ Anlamı: (Bu husus şuna benzer, bir kimse haklı olduğunu sanarak bir başkasına, kendisine borçlu olduğunu söylese, o da borcu olduğu zannı ile ödeme yapsa, sonradan her ikisinin onayı ile borç olmadığı ortaya çıksa, aldığı paradan kazandığı kâr helaldir.) Çünkü haklı sanarak aldığı malı fasit bir mülkiyetle elde etmiştir...

³⁵⁵ İbn Âbidîn, c.5, s.97; Molla Câmi, s.169.

³⁵⁶ İbn Âbidîn, c.2, c.484; İbn Mâlik, Şerhu'l-Kâfiye, c.1, s.211.

³⁵⁷ Anlamı: Tavafi kabeyi (soluna alarak) hatim denilen bölgenin arkasından yapar. Çünkü hatim bölgesinin altı ziralık alanı kabenin içinden sayılır.

³⁵⁸ İbn Âbidîn, c.2, s.495; Necmü'l-Eimme Radiyyüddîn Muhammed b. el-Hasen el-Esterâbâdî, Şerhu Kafiyeti İbn Hâcib, DKİ., 2007, 2.Baskı, c.1, s. 256.

³⁵⁹ Anlamı: İfade ettiği anlam şudur: koca, karısına “nafakan birkaç gün eline ulaşmazsa boşsun,” dese karısı ulaşmadığını söylerken, kocası ulaştığını iddia etse, kocanın sözü kabul edilir.

³⁶⁰ İbn Âbidîn, c.3, s.356.

³⁶¹ Anlamı: Kadının evlendirmesi için vekil tayin ettiği kişi, kadını kendisi ile evlendirebilir. (Bu durumda vekâlet verilen kişi, vekâlet ve asıl olma tarafını üstlenmiş olur.)

³⁶² İbn Âbidîn, c.3, s.99; el-Eşmûnî, c.1, s. 299.

- Telbiye cümlesinde geçen ان'nin hemzesi hem fethalı hem de kesralı olarak okunabilir. Kesranın sebebi istinaf, fethanın sebebi ise ta'lildir. Hemzenin kesra ile okunması yüce zatı mutlak telbiye etme ve ardından mutlak olarak övme ifade ettiğinden daha isabetli olur. Fethalı okunması durumunda yüce zat övgüye mazhar olduğu için telbiye getirilmiş olcağından telbiye ve hamd kayıtlanmış olur. Bir nakilde, İmam Ebu Hanife'nin fethalı, İmam Muhammed, el-Kisaî ve el-Ferrâ'nın ise kesralı okudukları belirtilse de ez-Zemahşeri *el-Keşşaf*'ında İmam Ebu Hanife'nin kesralı okuduğunu, fethalı okuyanın İmam Şafiî olduğunu zikreder.³⁷²

g. Hal anlamına gelen واو 'dan sonra ا kesra ile okunur.

Örnek:³⁷³ وبعد خروجه يضاف السبب إلى جملته ليثبت الواجب بصفة الكمال وإنه الأصل

- واو hal anlamındadır. Sonrasında gelen ا kesra ile dir.

-

3) Lâ-i Nâfiye li'l-Cins (لا النافية للجنس)

لا edatının ismi naspetmek, haberi ref' etmek hususunda ا edatı gibi olmasının üç şartı vardır.

1. Tüm cinsi nefyetmeli.

Eğer nehiy anlamında olursa sadece fiilde cezim ameli işler. Eğer tekili olumsuzlaştırırsa ليس gibi amel eder.

2. Ma'müllerü nekre olmalı.

3. İsmi önce, haberi ise sonra gelmeli.

2. ve 3. şıklarda belirtilen şartlardan biri olmazsa, لا'nın cümle içinde tekrar zikredilmesi ve amelden düşmesi vacip olur.³⁷⁴

Reddu'l-Muhtâr'da geçen konuyla ilgili uygulamalar:

1. لا'nın ismi muzaf ve şibh-i muzaf olduğunda nasb ile i'rablanır. Müfred olduğunda ise nasb hali üzerine mebni olur.³⁷⁵ Örneğin:

³⁷¹ Anlamı: Lebbeyk (emrine amadeyim, emret!) Gerçekten hamd ve nimet senindir.

³⁷² İbn Âbidîn, c.2, s.483; ez-Zemahşeri, *el-Keşşâf an Hakâik-i Ğavâmidü't-Tenzil*, Daru'l-Kitabi'l-Ârabi, 3. Baskı h.1407, c. 4, s.29.

³⁷³ Anlamı: (Namaz kılmadan vakit çıktığında) farziyet sebebi tüm vakit olur. Bu farz olan ibadetin tam olarak gerçekleşmesi içindir. Zaten aslolan da budur.

³⁷⁴ İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-Nedâ*, s.222; el-Eşmûnî, c.1, s. 329; es-Suyûtî, *Hemu'l-Hevâmi*, c.1, s. 398; Molla Câmi, s.285.

³⁷⁵ İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-Nedâ*, s.223; el-Eşmûnî, c.1, s. 232, İbn Akil, s. 200; Molla Câmi, s. 283

مستغلا lafzı, ilk لا edatının isminin mahalline atfedildiği için mansûbtur. Şayet atfedilmese ya ref ile iraplanacak ya da fetha üzerine mebni kılınacaktı.³⁸¹

4. لا edatının önüne isminin ma'mûlü geçebilir. Örnek:

حال ارتداد منه لا وقف أجدر³⁸²

وقف lafzı لا'nın ismi, أجدر haberidir. حال kelimesi zarf-ı mansûb olup لا'nın ismine mütealliktir.³⁸³

4) ظَنَّ وَأَخَوَاتُهَا ve Grubu

Mübteda ve haberi mansûb kılan kimi yerlerde ظَنَّ وَأَخَوَاتُهَا diye kimi yerlerde ise أفعال القلوب ve أفعال الشك واليقين diye isimlendirilen bu fiiller şunlardır:

ظَنَّ وَرَأَى وَحَسِبَ وَدَرَى وَخَالَ وَزَعَمَ وَوَجَدَ وَعَلِمَ³⁸⁴

Reddu'l-Muhtâr'da kalbi fiiller ifadesi sözlük anlamında kullanılmış, örnek olarak أردت ve أحببت fiileri zikredilmiştir. Bu iki fiilin ıstılahi anlamda olmamasının kanıtı ise iki mefûlde amel etmemeleridir.

Reddu'l-Muhtâr'da konuyla ilgili geçen uygulamalar:

1. رأى fiili ile alakalı örnek:

... ترى الفتى ينكر فضل الفتى³⁸⁵

- رأى fiili علم anlamında olursa iki mefûl alır. Bu durumda birinci mefûl الفتى lafzı, ikinci mefûl ise ينكر cümlesidir.

- رأى fiili بصر anlamında olursa tek mefûl alır. Bu durumda ينكر cümlesi hal olur.³⁸⁶

2. ظَنَّ fiili ile alakalı örnek:

دع الجهول يظن الجهل عدواناً³⁸⁷

³⁸¹ İbn Âbidîn, c.5, s.418.

³⁸² Anlamı: (Bir kimse mürted olduğunda tüm vakıfları bozulur). Mürted olma durumundaki vakfın iptal olması, irtidat öncesinde vakfın iptal olmasından daha müstehak değildir.

³⁸³ İbn Âbidîn, c.4, s.400.

³⁸⁴ İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-Nedâ*, s.227; el-Eşmûnî, c.1, s.349.

³⁸⁵ Anlamı: Delikanlının, yiğidin üstünlüğünü inkâr ettiğini bilirsin/görürsün...

³⁸⁶ İbn Âbidîn, c.1, s.31; es-Suyûtî, *el-Behcetü'l-Merdiyye* c.1 s.135,142.

³⁸⁷ Anlamı: Düşmalığından dolayı cehalati başkasında gören cahili terket!

- ذا عدوان lafzı ise المجهول anlamında birinci mefûl, الجهل lafzı ise عدوان anlamında ikinci mefûldür.

İbn Âbidîn'e göre; aşağıdaki şu terkipler, anlam açısından daha uygundur:

- الجهل birinci mefûl, mahzuf في غيره ikinci mefûldür. Bu durumda عدوان lafzı mefûl leh veya hal olur.

- Bir diğer terkip ihtimaline göre ise الجهل mefûl-i mutlaklıdır. Takdir: يظن الظن الجهل.

Bu üç ihtimali özetleyecek olursak: Birinci ihtimale göre; ظن'nin iki mefûlü zikredilmiştir. İkinci ihtimale göre; ظن'nin birinci mefûlü zikredilmiş, ikincisi ise hazfedilmiştir. Üçüncü ihtimale göre ise ظن'nin iki mefûlü de zikredilmemiştir.

2.Fâil (الفاعل)

Fail, öncül fiilin vuku bularak veya kaim olarak isnat edildiği³⁸⁸ isme denir.³⁸⁹ Daha yalın bir ifadeyle: Öncesinde fiil olan merfu' isme fail denir. Fail sarîh ve müevvel olmak üzere iki kısımdır. Fail, daima âmilinden sonra gelir; failin âmiline tesniye ve cemi alametleri dâhil olmaz. Fail müennes olduğunda âmil mazi fiilse sakin "ta", "ta", "ta" dâhil olur. Failin, âmilinin hemen sonrasında gelmesi asıldır. Bazen mefûlün sonrasında gelir.³⁹⁰

Reddu'l-Muhtâr'da açıklanan fail ile alakalı kurallar ve uygulamalar:

1. الاصطلاح كالعلم بأن الفاعل مرفوع

İbn Âbidîn yukarıdaki ifadesiyle failin merfu olmasını bir ıstılah olarak vurgular.³⁹¹ Bir başka yerde ise taaccub-i sâni kipi olan أفعل به sîgasında her zaman, كفى fiilinde ise çoğunlukla, fail ziyade الباء harfiyle mecrûr olduğunu zikreder.³⁹² Bu

³⁸⁸ Fiilin isnadı hakiki olabileceği gibi mecazi de olabilir. İbn Âbidîn يمشي فرسخا örneğinde zamir الجورب lafzına dönerse, isnadın mecazi olduğunu, اللابس lafzına dönerse isnadın hakiki olduğunu ve bu durumda به lafzının cümleden hazfedildiğini belirtir. İbn Âbidîn, c.1, s.269.

³⁸⁹ İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-Nedâ*, s.240-241; el-Eşmûnî, c.1, s. 386; Molla Câmi, s. 134; es-Suyûtî, *Hemu'l-Hevâmi*, c.1, s. 510; es-Suyûtî, *el-Behcetü'l-Merdiyye*, c.1, s.150.

³⁹⁰ İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-nedâ*, s.246-249; Molla Câmi, s. 137-138; es-Suyûtî, *el-Behcetü'l-Merdiyye*, c.1 s.158, 159; es-Suyûtî, *Hemu'l-Hevâmi*, c.1, s.515

³⁹¹ İbn Âbidîn, c.1, s.37.

³⁹² İbn Âbidîn, c.1, s.23; Molla Câmi, s. 541; es-Suyûtî, *el-Behcetü'l-Merdiyye*, c.1, s.150, c.2, s.28.

durumda İbn Âbidîn'in ifadelerinin çeliştiği söylenemez. Çünkü fail her ne kadar telaffuzda mecrûr olsa bile takdirde merfu' olur.

2. Failde hazfedilme

a. Malum fiilin failinin hazfedilmesi caiz değildir. Örneğin:

³⁹³ ولا يفرق بين صغير وذئب محرم منه

en-Nehr adlı fıkıh eseri, Timurtâşî'nin metinde geçen لا يفرق kelimesini malum olduğunu لا يفرق المالك takdiri ile gösterir. İbn Âbidîn böylesi takdirin, malum fiilin failinin hazfedilmesinin caiz olmadığı için uygun olmadığını belirtir. Ona göre metinde geçen kelimeyi Haskefî'nin yaptığı gibi herhangi bir takdirde bulunmayarak meçhul göstermek daha evladır. Görüldüğü üzere İbn Âbidîn *en-Nehr*'ide geçen ibareyi hatalı olarak nitelendirmeyerek hassas bir dil kullanır. Çünkü bir şeye hata demek için tüm çıkış yollarının kapalı olması gerekir. Burada *en-Nehr* isimli eseri hatalı görmekten uzak tutacak bir tevîl ihtimali vardır. O da لا يفرق kelimesinin faili sözün siyakından anlaşılan المالك lafzına âit zamirdir. Takdirde zikrolunan المالك ise bu âit zamiri tefsir etmektedir.³⁹⁴ Ayrıca İbn Âbidîn *Reddu'l-Muhtâr*'ın bir başka yerinde fail bilindiği zaman hazfedilmesi hususunda kolay davranıldığını belirtmesi buradaki açıklamalarını desteklemektedir.³⁹⁵

b. Failin fiili tefsir edildiğinde fiilin hazfı vacip olur. Örneğin:

³⁹⁶ فالوارث إن أداه لم ... يرجع به من قبل ما التأجيل تم

Cümlede geçen ما masdar edatı; التأجيل ise fail, âmili hazfedilen تم fiilidir. Cümlede zikrolunan تم fiili ise hazfedilen âmili açıklar.³⁹⁷ Tefsir-müfesser (açıklayan ile açıklanan) cümlede bir araya gelmemesi için âmilin hazfı vaciptir.

c. Masdar, mefûlüne izafe edildiğinde fail hazfedilir. Örnekler:

غسل الوجه

Yüzü yıkamak anlamında olup fail الم تو ضئى lafzı hazfedilmiştir.³⁹⁸

(و) يفسدها (تشميت عاظم) لغيره (ببرحمك الله)

³⁹³ Anlamı: (Müstesnalar haricinde) Ergen olmayan köle çocukla yakın akrabaları birbirinden (satış vb. durumlarla) ayırmazlar.

³⁹⁴ İbn Âbidîn, c.5, s.103.

³⁹⁵ İbn Âbidîn, c.1, s. 111.

³⁹⁶ Anlamı: (Vadesi gelmeden önce kefil öldüğünde borç peşine döner) Varisleri borcu ödediğinde, borçludan kefalet ücretini vadesi dolmadan önce isteyemezler.

³⁹⁷ İbn Âbidîn, c.5, s.336; diğer örnekler için bkz. c.5, s.338; c.6, s.610; Molla Câmi, s.141.

³⁹⁸ İbn Âbidîn, c.1, s.95; es-Suyûtî, *Hemu'l-Hevâmi*, c.1 s. 512.

Anlamı: Aksırana الله يرحمك demek namazı bozar. Bu misalde fail المصلي kelimesi hazfedilmiş, masdar تسميت lafzı mefûlû عاطس kelimesine izafe edilmiştir. لغيره lafzı ise عاطس kelimesinden bedeldir.³⁹⁹

وصح اشتراك ستة في بدنة شريت لأضحية

Anlamı: Kurban bayramında kurbanlık için satın alınan büyükbaş bir hayvana altı kişiyi ortak etmek geçerlidir. Cümlede اشتراك masdarı mefûlûne izafe edilmiş, fail الشاري lafzı hazfedilmiştir.⁴⁰⁰

3. Fail şu dört seçenekten biri olursa fiile te'nis ta'sının dâhil olması caizdir.

Bunlar:

1. Fail, ismi zahir, mecâzî müennes bir kelime olduğunda.
2. Fail hakikî müennes olup âmili ile arası إلا haricindeki bir lafızla ayrıldığında.
3. Failin âmili نعم veya بنس fiillerinden biri olduğunda.
4. Fail cem-i müennes-müzekker salim dışında bir cemi olduğunda.

İki durumda fiile te'nis ta'sının dâhil olması vacip olur. Bunlar: Fail hakikî müennes olup fasıla ve övgü-yergi âmilleri bulunmadığında, müennes fail, zamir muttasıl olduğunda⁴⁰¹

Şimdi *Reddu'l-Muhtâr*'da belirtilen bazı müennes fail örneklerini inceleyelim:

Birinci örnek:

- وفي ... قوله طلقي نفسك فقالت أنا طالق أو أنا أطلق نفسي لم يقع ما لم يُتعارف أو تنو

الإشياء⁴⁰²

تنو fiili, cezmeden edatlardan لم kelimesinin dahil olduğu lafız üzerine atfedilmesi sebebiyle cezmedilmiş, sonundaki ي harfı bu nedenle hazfedilmiştir. Faili gizli olup المرأة lafzına râcidir.⁴⁰³ Müennes zamir faili olduğu için fiilin kural gereği “ta” harfiyle gelmesi vacip olur.

İkinci örnek:

³⁹⁹ İbn Âbidîn, c.1, s.620.

⁴⁰⁰ İbn Âbidîn, c.6, s.317.

⁴⁰¹ İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-Nedâ*, s.242-244; es-Suyûtî, *el-Behcetü'l-Merdiyye*, c.1 s.154.

⁴⁰² Anlamı: Kocası karısına “ Kendini (nefsini) boşa” dese, kadında... “kendimi boşuyorum” dese bu söz adet haline gelmemiş veya kadın muzari sığayla inşâ anlamını niyet etmemişse talak gerçekleşmez.

⁴⁰³ İbn Âbidîn, c.3, s.320.

وتعتدان أي معتدة طلاق وموت في بيت وجبت فيه ولا يخرج منه⁴⁰⁴

malum sîga ile okunur. Mezkûr kelimenin faili müennes gaip zamir olduğu için Haskefi'nin te'nis ta'sı ile لا تخرجان demesi münasip olurdu.⁴⁰⁵ (çünkü aksi halde nahvîkural ihlal edilmiş olur)

4. Fail müstetir (gizli) ve bariz (açık) olmak üzere iki türlü gelir. Örneğin:

(وإذا طلب) الشفيع (سأل القاضي الخصم عن مالكية الشفيع لما يشفع به، فإن أقر بها) أي بملكية ما يشفع به (أو نكل عن الحلف على العلم أو برهن الشفيع) أنها ملكه (سأله عن الشراء) هل اشتريت أم لا...)

1. Şüf'a (ön alım hakkı) davasının kabulünde hâkimin sırayla izleyeceği üç aşama vardır:

1. Hasmin (ilk alıcının) itirafı¹.
2. Şüf'a hakkı sahibi olan kişinin mülkiyet kanıtı.
3. Hasmin (ilk alıcının) yemin etmekten kaçınması.

Timurtâşî'nin bu sıralamada üçüncü aşama olan نكل fiilini (yemin etmekten kaçınmak) ikinci aşamada getirmesi, İbn Âbidîn'e göre metnin özelliği olan kısa-öz ifade üslubunu koruma nedeniyledir. Zira Timurtâşî, metni bilenen sıralamaya göre yazıp نكل fiilini sona bıraksa içinde müstetir failin (karışma ihtimalinden dolayı) bariz bir isim olarak gelmesi gerekirdi. Bu açıklamalardan özlü sözü koruma hedefi, birden fazla faillerin karışma ihtimali gibi faktörlerin failin zamir veya bariz bir isim olarak gelmesini belirlediği anlaşılmaktadır.⁴⁰⁶

Failin zamir ve zahir bir isim olarak gelmesinin irabı etkileyen ve değiştiren tarafı vardır. Örneğin: ⁴⁰⁷ وإن زاد وقت صلاة سادسة لا

Fail zahir olduğunda وقت kelimesi merfu olarak okunur, fail جنون lafzına dönen zamir olduğunda ise وقت kelimesi mansûb bir zarf olarak okunur.⁴⁰⁸

5. Fail zilhal olarak gelir.⁴⁰⁹ Nakıs fiil olan كان tam olduğunda fail alır. İsim ve haber almaz.⁴¹⁰

⁴⁰⁴ Anlamı: Boşanma veya ölüm iddeti olan kadın, (mazaretler haricinde) çıkmayacağı, iddet beklemesinin vacip bir evde, iddetini tamamlar.

⁴⁰⁵ İbn Âbidîn, c.3, s.536.

⁴⁰⁶ İbn Âbidîn, c.6, s.227; İbn Akil, s.238.

⁴⁰⁷ Anlamı: Altı namaz vakti deli veya baygın olarak geçiren kimseler, bu süre zarfındaki namazlarını kaza etmezler.

⁴⁰⁸ İbn Âbidîn, c.2, s.102.

⁴⁰⁹ İbn Âbidîn, c.1 s.22.

⁴¹⁰ Nakıs fiiler konusunda gelecek.

6. Masdar ve sıfat-ı müşebbehe failine izafe edilebilir. Bazen muzafun ileyh hazfedilen failin yerini alır.⁴¹¹

3.Nâib-İ Fâil (نائب الفاعل)

Faili zikrolunmayan, mefûlün failin yerine geçip hükümlerini aldığı merfu' isme "naib-i fail" denir.⁴¹² Failin bilinmezliği, kafiye uyumu, cümlelerin temel vurgunun fail olmaması gibi nedenlerden dolayı fail hazfedilebilir.⁴¹³

Reddu'l-Muhtâr'da açıklanan naib-i fail ile alakalı kurallar ve uygulamalar:

1. Mefûl, failin yerini aldığı mansûb halinden merfu' haline döner. Mefûlün fiilin önüne geçmesi caiz iken naib-i fail olduktan sonra te'hiri vaciptir.⁴¹⁴ Reddu'l-Muhtâr'da zikredilen diğer hükümler:

- Kelime mefûl olduğunda müzekker ve müenneslik hususunda fiille uyuşması gerekmez iken naib-i fail olduğunda bu konularda uyuşması vacip olur.

Örneğin:

(ونذب لراجيه) رجاء قويا (آخر الوقت) المستحب⁴¹⁵

آخر lafzı failin hazfiden önce mansûb bir zarf idi. Failin hazfî ile birlikte merfu naib-i fail oldu. Naib-i failin hazfedilen الصلاة lafzının olması anlam açısından mümkün olsa bile nahiv açısından caiz değildir. Çünkü eğer naib-i fail olsaydı, fiil ile naib-i failin uyuşmasının vacip olmasından dolayı fiilin müennes olarak نذب denmesi gerekirdi. Zira naib-i failin müennes zamir olduğu halde meçhul fiilin müzekker olarak gelmesi şiirde caizdir.⁴¹⁶

- Kelamda hazfedilmesi caiz olan mefûl naib-i fail olduğunda hazfedilmesi caiz olmayan temel rukun olur. Örneğin:

⁴¹¹ İbn Âbidîn, c.1 s.63; c.2, s.231, 566.

⁴¹² İbn Akil, c.2, s.111; el-Eşmûnî, c. 1, s.414; İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, c. 1, s.252.

⁴¹³ İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-Nedâ*, s.244, 245; el-Eşmûnî, c.1, s. 414.

⁴¹⁴ İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-Nedâ*, s.254.

⁴¹⁵ Anlamı: Su bulacağını galip zanla (kanaat edip) uman kimsenin, namazını müstehab vaktin sonuna bırakması menduptur.

⁴¹⁶ İbn Âbidîn, c.1, s.249.

المفقود هولة المعدوم. وشرعا (غائب لم يدر أحي هو فيتوقع) قدومه أم ميت أودع اللحد البلقع أي القفر⁴¹⁷

هو müstetir fail olan naib-i fail ise قدومه gelen şerhte fiil, sonrasında meçhul fiil, den bedel-i iştimaldır. Metinden naib-i failin hazfedilmesine yol açtığı için قدومه lafzının meçhul fiilden naib-i fail olması caiz değildir.⁴¹⁸

2. Kelamda mefûl bih yoksa zarf, cer-mecrûr ve masdarlar naib-i fail olurlar.

a. Cer-mecrûr naib-i fail olabilir. Örneğin:

وأما إذا بيع بجواره أو كان بعض المبيع ملكا وبعضه وقفا وبيع الملك فلا شفعة للوقف⁴¹⁹

lafzı başındaki الباء ziyade olursa kelime naib-i fail olur. Eğer الباء harfi, zarf anlamında olan في manasında olursa, kelime mahzûf naib-i failin sıfatına müteallık olur. Takdir: بيع عقار كائن في جواره

İbn Âbidîn açıklamalarından sonra تأمل “düşün” vurgusuyla sözünü bitirir. Kanaatimize göre İbn Âbidîn “düşün” ifadesiyle naib-i failin hazfedilmesinin dil kuralları açısından problemlili olacağını dile getirmek ister. Çünkü naib-i fail hüküm açısından failin yerini aldığını belirtmiştik. Fail hazfedilemeyeceğine göre naib-i fail de hazfedilmemelidir. Bir diğer ihtimal kelamın akışında fail belli olduğu yerlerde tesahül olarak hazfedilmesine naib-i failin kıyas edilerek hazfedilmesi veya asıl hali olan mefûl durumuna kıyas edilerek naib-i failin hazfedilme durumu olabilir.⁴²⁰

b. Zarflar naib-i fail olur. Örneğin:

(وعفي دون ربع) جميع بدن و (ثوب)⁴²¹

meçhul fiil, don ise naib-i faildir. İbn Âbidîn’in özel olarak naib-i fail irabını belirtmesi el-Ahfeş’in görüşüne dikkat çekmek içindir. Zira gayr-i mutasarrıf (nasb harekesinden başka hareke kabul etmeyen) zarflar sadece el-Ahfeş’in görüşüne

⁴¹⁷ Anlamı: Mefkûd, sözlük anlamı kaybolan şeydir. Şer’i anlamı ise, yaşadığı ve öldüğü bilinmeyen kimseye denir. Yaşadığı bilinmediği için sürekli gelmesi beklenir, öldüğü bilinmediği için de kendine bir mezar kazılamaz olur.

⁴¹⁸ İbn Âbidîn, c.4, s.292, 293.

⁴¹⁹ Anlamı: Vakıf malının civarında taşınmaz bir mal satılsa veya malın bir kısmı mülk diğer kısmı ise vakıf olup mülk bölümü satılsa vakıf için şuf’a talebinde bulunulmaz.

⁴²⁰ İbn Âbidîn, c.6, s.223; diğer örnek için bkz. İbn Âbidîn c.3, s.213; es-Suyûtî, *el-Behcetü l-Merdiyye*, c.1 s.16; es-Suyûtî, *Hemu l-Hevâmi*, c.1, s.522.

⁴²¹ Anlamı: Tüm bedeninin ve elbisenin dört birinden az olan necaseti affedilir.

göre naib-i fail olurlar. Cumhura göre, zarfların naib-i fail olabilmesi için mutasarıf (nasba dışındaki hareketleri kabul edebilir) olması şarttır.⁴²²

3. Naib-i failin âmili meçhul fiil olabileceği gibi ismi mefûl de olur.

Örneğin:

ولعمري لقد أضحت روضة هذا العلم به مفتحة الأزهار⁴²³

İbare de ismi mefûl sîgasında gelen مفتحة kelimesinin, sonrasında gelen, mana yönünden naib-i faili olan الأزهار lafzını izafe ile mecrûr kılması, ismi mefûl kipinin sıfat-ı müşebbehe kalıbına benzetilmesi sebebiyledir. Şöyle ki مفتحة kelimesinin isnadı, mevsufa dönen zamire çevrilir. İçindeki zamir naib-i fail kılınır, sonrasında izafe edilir.⁴²⁴

4. Bazen anlam bütünlüğüne bakılarak en doğru terkip belirlenir.⁴²⁵

Örneğin:

وكره تحريما صلاة ولو على جنازة وسجدة تلاوة وسهو

Altı çizili kelimenin iki farklı irabı yapılır. Birincisi mukadder كان fiilinin haberi olan على جنازة üzerine atfedilerek mansûb olması, ikincisi naib-i fail olan صلاة üzerine atfedilerek merfu' kılınması. İbn Âbidîn anlam yönüne bakarak naib-i fail üzerine atfedilmesinin daha uygun olduğunu belirtir. Böylece şu güzel anlam ortaya çıkar: “Kerahet vakitlerinde tilavet secdesi, sehiv secdesi yapmak, cenaze namazı bile olsa namaz kılmak tahrimen mekruhtur.” Eğer irapta haber üzerine atfedilerek mansûb kılınsa mana şöyle olacaktı: “Kerahet vakitlerinde cenaze namazı, tilavet secdesi ve sehiv secdesi olsa bile namaz kılmak tahrimen mekruhtur.”

5. Âmil ile naib-i fail arasına uzun bir cümle girebilir. Örneğin:

وشرط في أدائها ... الاختيار⁴²⁶

Metin-şerhin iç içe olduğu, haşiyelerle birlikte yazıldığı eserlerde konunun bütünlüğünü koruma ve doğru anlama açısından metni metne bağlamak son derece mühimdir. Aksi halde cümleler birbirinden kopuk olduğu için konu anlaşılmayacak, yanlış değerlendirme ile mesele yorumlanacaktır. Yukarıda belirtilen örnekte elimizdeki

⁴²² İbn Âbidîn, c.1, s.321; Sabbân, c.2, s.94; es-Suyûtî, *Hemu'l-Hevâmi*, c.1, s.522; es-Suyûtî, *el-Behcetü'l-Merdiyye*, c.1, s.166.

⁴²³ Anlamı: Bana yaşam veren yaratıcı yemin ederim ki: onunla (Tenviru'l-Ebsar) eseriyle fıkıh ilminin bahçeleri çiçekler açtı.

⁴²⁴ İbn Abdin, c.1, s.18; es-Suyûtî, *el-Behcetü'l-Merdiyye*, c.1, s.170.

⁴²⁵ İbn Âbidîn, c.1, s.371.

⁴²⁶ Anlamı: Namazın edasında uyanık halde olmak şart koşulur.

mevcut nüshayı esas aldığımızda âmil شرط fiili sayfa 451’de, naib-i fail ise sayfa 455’de gelmektedir. İbn Âbidîn, *Reddu’l-Muhtâr* eserinde الاختيار naib-i faildir diye özel olarak açıklaması buna dikkat çekmektedir.⁴²⁷

6. Naib-i fail cümle olarak gelmez. Örnek:

كُتِبَ شهادته في صك كُتِبَ فيه باع ملكه⁴²⁸

Naib-i fail cümle olarak gelmesinin vehmedildiği yerlerde lafız kastedilerek müfrede çevrilir. Verilen misalde كُتِبَ meçhul fiil باع cümlesi اللفظ tevlinde naib-i faildir. Fiil failden oluşan fiil cümlesi de صك lafzının sıfatıdır.

B.Mansûbât (المنصوبات)

Mefûl alameti nasbeyi içeren kelimeye “mansûb” denir. Nasbe; fetha, kesra harekesi; elif ve yâ harfleriyle gerçekleşir.⁴²⁹ *Reddu’l-Muhtâr*’da zikrolunan mansûb ma’müller, mefûl bih, mefûl-i mutlak, mefûl fih, mefûl leh, mefûl maah, hal, temyiz ve müstesnadır.

1. Mefûl Bih (المفعول به)

Failin (öznenin) eyleminin alakalandığı, failin yaptığı fiilden etkilenen isme “mefûl bih” denir.⁴³⁰ Türkçede neyi-kimi vb. soruların cevabında bulunan nesneye denir. Fiilin-âmilin mefûl bihin önünde olması gramarda asıl olandır. Karine olduğunda fiil-âmil hazfedilebilir. Fiilin hazfı dört yerde vaciptir:

1. Semâî (Bir kurala bağlı kalmadan, Arap toplumundan duymaya bağlı olan) yerlerde

2. Mûnada’da

3. Tefsir edilme şartıyla âmil takdir edildiğinde.

4. Tahzir (uyarı) ve iğra (teşvik)’da⁴³¹

Reddu’l-Muhtâr’da geçen konuyla ilgili uygulamalar:

⁴²⁷ İbn Âbidîn, c.1, s.455

⁴²⁸ Anlamı: mülkünü sattı yazılan belgeye tanıklığını yazması gibi...

⁴²⁹ Molla Câmi, s.176

⁴³⁰ Molla Câmi, s.186; el-Eşmûnî, s. 480; *Şerhu Katri’n-Nedâ*, Mektebetu Seyda, s. 273; İbn Akil, s. 294

⁴³¹ Molla Câmi, s.188-226; es-Suyûtî, *Hemu’l-Hevâmi*’ c.1, s. 514-515; Mustafa el-Ğalâyînî s.13-17.

1. Mefûlün âmili fiil, masdar, ism-i fail ve ism-i mefûl olabilir. Örnekler:

a. Âmili fiil olabilir. Örnek:

ولو أبرأ الشريك المدينون

أبرأ fiili المدينون lafzını nasb etmiştir.

b. Âmili masdar olabilir. Örnek:

وجاز شرط الاستبدال به أرضاً أخرى

أرضاً masdarı ile أرضاً kelimesi mansûb kılınmıştır.

c. Âmili ism-i fail olabilir. Örnek:

وبالغا ما بلغ⁴³²

İsmi fail بالغا lafzı, ismi mevsul ve mevsuf nekre ihtimali olan ما kelimesini mansûb mefûlû kılar.⁴³³

d. Âmili ism-i mefûl olabilir. Örnek:

وفي المعتاد حمى

İsmi mefûl المعتاد ile حمى lafzı mansûb mefûl kılınmıştır.

2. Mefûl, âmilinin ve failinin önüne geçebilir.

Birinci örnek: ⁴³⁴الحجَّ زد

İkinci örnek: ⁴³⁵يحبس سيدا مكاتبه

İlk örnekte mefûlün fiilinin önüne geçmesi caiz, ikinci örnekte ise failinin önüne geçmesi vaciptir.

3. Cer harfi ile mefûl olan öğelere ğayri sarîh mefûller denir. Örnek:

⁴³⁶والإدام ما يصطبغ به الخبز إذا اختلط به كخل وزيت وملح

اصطبغ lazimî (etkisiz) fiil olduğu için cer harfî aracılığı olmadan mefûl sarîh alamaz. Bu nedenle meçhul olduğunda naib-i faili de harfî cerle gelir. اصطبغ به misali gibi. Açıklanan kuraldan dolayı İbn Âbidîn, Haskefî'nin به lafzının naib-i fail kılması gerektiğini ve الخبز kelimesini ise ibarede olmamasının lazım olduğunu söyler.⁴³⁷

⁴³² Anlamı: (Tarla da ekim akdi olan müzaraat bozulduğunda, çıkan ürün tohum sahibinin olur. Diğer çalışan işçi ise işçilik ücretini, arazi sahibi ise yer kirasını alır. Fakat bu miktar akitte ki ücretten daha fazla olmaz. İmam Muhammed'e göre ise) ulaştığı miktar her ne ise onu alır.

⁴³³ İbn Âbidîn, c.6, s.279; Anlamı: Mukatep kölenin borcundan dolayı sahibi hapsedilir. Ancak borç kitabet akdinden olursa hapsedilmez.

⁴³⁴ İbn Âbidîn, c.1, s.355; diğer örnek için bkz. c.3, s.818; Mustafa el-Ğalâyînî, c. 3, s.10

⁴³⁵ İbn Âbidîn, c.5, s.427; er-Radî, Şerhu Kaşfiyetü İbn Hacib, c. 1, s. 302.

⁴³⁶ Anlamı, Katık banıldığında ekmeğe yapışan sirke, zeytin yağ ve tuz benzeri şeylere denir.

⁴³⁷ İbn Âbidîn, c.3, s.778; Mustafa el-Ğalâyînî c.3 s.6.

4. Mefûlün âmili hazfedilebilir.

Birinci örnek: مقدمة

- Bu kelime ya hazfedilen mübtedânın haberidir. Takdir: هذه مقدمة.

- Veya hazfedilen âmilin mefûlüdür. Takdir: ⁴³⁸خذ مقدمة

İkinci örnek: ⁴³⁹ووقت الظهر من زواله إلى بلوغ الظل مثليه وعنه مثله

- ⁴⁴⁰lafzı öncesinde takdir edilen masdarı ile mansûbtur.

5. Kelam'da mefûl bih takdir edilebilir. Örnek:

⁴⁴¹أن ناقض التيمم يمنع ويرفع كنجاسة وانكشاف حتى انعقادها

atıf harfi, الصلاة lafzı ma'tufun aleyh, mukadder mefûl bih , انقاع kelimesi de mefûl üzerine atfedilen mansûb ma'tuftur. ⁴⁴²

6. ال takısı ile gelen masdarın mefûlde amel etmesi azdır. Örnek:

⁴⁴³وجاز شرط الاستبدال به أرضاً أخرى

استبدال lafzı ال takısı ile gelen masdarı tarafından nasbedilen mefûldür.

Böylesi masdarın amel etmesi Arap dilinde azdır. ⁴⁴⁴

7. Mefûl ile iraplanan ögenin farklı terkipleri olabilir. Birinci örnek:

واختلف فيما لو مرض بجرح نفسه أو سافر به مكروها والمعتمد لزومها وفي المعتاد حي وحيضا

والمتيقن قتال عدو لو أفطر، ولم يحصل العذر والمعتمد سقوطها ⁴⁴⁵

İbn Âbidîn, sonunda müenneslik alameti elif-i maksur olan, tenvinsiz okunan حي lafzının üç farklı hareke ile i'râblanma olasılığından bahseder:

⁴³⁸ İbn Âbidîn, c.1, s.35.

⁴³⁹ Anlamı: Öğle namazının vakti güneşin tepe noktasından batıya doğru meyiletmesinden başlar, eşyanın gölgesi iki misline ulaştığı vakte kadar devam eder. İmam Ebu Hanife'den nakledilen fetva da: Eşyanın gölgesi bir katına ulaştığı vakte kadar devam eder.

⁴⁴⁰ İbn Âbidîn, c.1, s.359; İbn Hişâm, *Evdahu-l mesâlik*, s.272; er-Radî, *Şerhu Kâfiyeti İbn Hâcib*, s. 271, 301; Mustafa el-Galâyînî, c.2, s.7.

⁴⁴¹ Anlamı: Teyemmümü bozan şey, şimdi veya gelecek zaman da abdestin gerçekleşmesini engelleyen, gerçekleşen abdestin hükmünü ise ortadan kaldıran şeydir. (Namaz ibadetinin tahrimesinin bile gerçekleşmesine engel olan, başlanmış namazı ise bozan) bu durum necasete ve mestlerde ki yırtıklara benzer.

⁴⁴² İbn Âbidîn, c.1, s.274.

⁴⁴³ Anlamı: Kişinin vakfettiği bir araziye, başka bir arazi ile değiştirilmesini şart koşması caizdir.

⁴⁴⁴ İbn Âbidîn, c.4, s.385.

⁴⁴⁵ Anlamı: Kendini yaralayan veya zorla yolculuğa çıkartılan birine ramazan orucunu bozması durumunda keffaret gerekmesi hususunda ihtilaf edilmiştir. İtimad edilen görüş keffaretin gerekli olmasıdır. Belli zamanlar da sıtma hastalığı nükseden, belirli günlerde adet olan ve düşmanla savaşacağı kesin olan biri ramazan da bu haller henüz vuku bulmamış iken orucunu bozsa, keffaretin gerekmesi hususunda ihtilaf edilmiştir. İtimad edilen mezkûr haller gün içinde gerçekleştiğinde keffaretin düşmesi, gerekmemesidir.

1. Mansûb: İbn Âbidîn'e göre en doğru i'râb mukadder fetha harekesi ile mansûb olmasıdır. Bu durumda onu nasbeden âmil ismi mefûl olan المعتاد lafzıdır. Naib-i faili, mercii الشخص kelimesine dönen هو zamiridir. Atıf و harfi أو anlamındadır. Takdir: واختلف في الشخص الذي اعتاد حمى وحیضا

2. Merfu: Merfu: وحیض nüshasına göre, حمى lafzı ismi mefûl المعتاد lafzının isnadı ile merfu naib-i failidir. Takdir: الذي اعتاده حمى وحیض

3. Mecerûr: "المؤفرد vasfin" إضافة الوصف المفرد إلى معموله المجرد من أل لا تجوز "müfred vasfin takısı olmayan mâmulüne izafesi caiz değildir," nahvî kuralından dolayı حمى lafzının mecerûr okunması caiz değildir.⁴⁴⁶

İkinci örnek: ويسبح فيه وأقله ثلاثا. Bu örnekte üç i'râb ihtimali bulunur:

1. ثلاثا lafzı يسبح fiilinin mefûlüdür. أقله kelimesi haber, mübteda hazfedilen هو lafzıdır. Mübteda haberi ile birlikte hal cümlesidir. Zilhal nekre ثلاثا lafzıdır. Öne geçtiği için zilhalin nekre olarak gelmesi caizdir. İbn Âbidîn, bu terkinin hocası tarafından ifade edildiğini belirtmiştir.

Takdir: ويسبح فيه ثلاثا وهو أقله: أي والحال أن الثلاث أقله

2. ثلاثا lafzı mahzûf يكون fiilinin haberidir.

3. ثلاثا lafzının semaî olarak hazfedilen في harfî ceri nedeniyle mansûbtur.

İbn Âbidîn'e göre bu terkin, görüşler arasında en uzak olanıdır. Kanaatimizce uzak görülmesinin iki nedeni vardır. Birincisi: Bir cümlede aynı anlamda olan iki zarfın tek âmîle müteallak olma problemi. İkincisi: Anlam bozukluğu problemi.⁴⁴⁷

8. Mefûl bih, i'râbın diğer öğeleriyle karışma ihtimali olabilir.

- Birinci örnek, sıfatla karışabilir:

ولو أبرأ الشريك المديون عن البعض قسم الباقي على سهامه⁴⁴⁸

Kanaatimize göre İbn Âbidîn'in المديون lafzının أبرأ fiilinin mansûb mefûlü oluşunu belirtmeye gereksinim duyması sıfat-mevsuf i'râb'ından ayırt etmek içindir. Çünkü المديون ve الشريك lafızları her ikisinin müfred, müzekker ve marife olması, sıfat-mevsuf algısı oluşturmaktadır.⁴⁴⁹

⁴⁴⁶ İbn Âbidîn, c.2, s.413

⁴⁴⁷ İbn Âbidîn, c.1, s.494; Anlamı: Rûkü da üç kere tesbih eder. Üç sayısı tesbih miktarının en azıdır.

⁴⁴⁸ Anlamı: Ortaklardan biri, şirkete borcu olan kişiden alacağının bir kısmını ibrâ etse, borcun kalanı ortakların alacak hissesine göre bölüşürülür.

⁴⁴⁹ İbn Âbidîn, c.5, s.641.

- İkinci örnek, faille karışabilir:

ولو دفع غراسا في أرض لم تبلغ الثمرة على أن يصلحها فما خرج كان بينهما⁴⁵⁰

الثمرة lafzı nasbe ile تبلغ fiilinin mefûlûdûr. İlk bakışta her ikisinin müennes olması nedeni ile الثمرة lafzının fail olduğu vehmedilir. Belki de bu durumun önüne geçmek için İbn Âbidîn kelimenin mefûl oluşunu belirtme gereksinimi duymuştur.

2. Mefûl Mutlak (المفعول المطلق)

Anlamını taşıyan mezkûr fiilin öznesinin yaptığı eylemin adına mefûl mutlak denir. Mefûl mutlak te'kîdî, nev'î ve adedî olmak üzere üç kısımdır.⁴⁵¹

Reddu'l-Muhtâr'da geçen konuyla ilgili uygulamalar:

1. Mefûl mutlak نصرت نصرة gibi te'kîdî, نصرت نصرة gibi adedî ve Reddu'l-Muhtâr'da zikredilen aşağıdaki örnek gibi nev'î olabilir:

ورمى جمرة العقبة من بطن الوادي سبعا حذفاً⁴⁵²

حذفاً mefûl mutlak nev'îdir. Çünkü حذفاً lafzı parmak uçları ile çakıl taşı atma anlamında olup رمى (atmak) fiilinin türünü açıklamaktadır.⁴⁵³

2. Mefûl mutlak جلست جلوسا örneğinde görüldüğü üzere, fiilin lafzı ile gelebildiği gibi yapısı veya sîgası farklı bir lafızla da gelebilir. Örneğin:

فصالح الذي ادعاه ... صلحا على شيء⁴⁵⁴

صلحا lafzı صالح fiili ile sîga olarak farklı olsa da anlam olarak bir olduğu için mefûl mutlaktır.⁴⁵⁵

3. Mefûl mutlakın âmîlinin hazfedilmesi caiz veya vacip olabilir. Vacip olan hazif semâî veya kıyâsîdir.⁴⁵⁶ *Reddu'l-Muhtâr*'da belirtilen örnekler:

⁴⁵⁰ Anlamı: Meyve verecek zamana ulaşmamış fidan arazini, bakımı karşılığında çıkacak mahsûlün eşit bölüşülmesi şartı ile akit yapıp birine verse, (yıllar belli olmadığında) bu akit fasit olur.

⁴⁵¹ Molla Câmi, s.177, 178; er-Radî, *Şerhu Kâfiyeti İbn Hâcib*, s.265; Abbas Hasan, s.204; Mustafa el-Ğalâyîni, c.3, s.26.

⁴⁵² Anlamı: Vadinin (üst tarafından değil) iç tarafından akabe cemresine parmak ucu ile tutarak yedi taş atar.

⁴⁵³ İbn Âbidîn, c.2, s.513; benzeri örnek için bkz. İbn Âbidîn, 4/40.

⁴⁵⁴ Anlamı: (Satılan eşya da başka birinin hakkı çıkar, sonrasın da hâkim müşteri aleyhine hüküm verse ve) müşteri hak sahibi ile bir miktar bedel üzerinden sulh yapsa, (müşteri satıcıdan tüm parayı geri alabilir).

⁴⁵⁵ İbn Âbidîn, c.5, s.205; Molla Câmi, s.179; Mustafa el-Ğalâyîni, c.3, s.27; İbn Akil, s.282, 283.

حمدا لك⁴⁵⁷

أحمد mefûl mutlaktır. Âmili, semâi nedeniyle hazfedilen fiilidir⁴⁵⁸

İkinci örnek:

فَعَجِبَا لَكَ يَا أَخِي⁴⁵⁹

فأعجب منك عجا⁴⁶⁰ Âmili hazfedilen mefûl mutlaktır. Takdir:

4. Mefûl mutlak tekidî haricinde kalan diğer kısımları âmilinin önüne geçebilir. Örnek:

وكثيرا ما يعرفون به⁴⁶¹

ويعرفون بالحكم تعريفا كثيرا⁴⁶² mefûl-i mutlaktır. ما lafzı çokluğu arttırmak için gelen ziyade harftir. Takdiri:

5. Sıfat, hazfedilen mefûl mutlak yerine geçip mecâzî mefûl olur. Örnek:

وفدى لزوما عنه⁴⁶³, أن في بيعه للعقار وفاء⁴⁶⁴

Altı çizili kelimeler sıfat olup hazfedilen mefûlün yerine geçtiği için mecâzen mefûl mutlak ismiyle adlandırılırlar. Takdirleri: بيبعا وفاء, فداء لازما⁴⁶⁵

6. Mefûl mutlak olarak iraplanan ögenin farklı terkipleri olabilir.

Hal ve tekid olabilir. Örnek:

وتحشرنا جمعا مع المصطفى أحمد⁴⁶⁶

- جمعا lafzı تحشر anlamında olduğu için mefûl mutlak olabilir.

- Semaî olarak hal olabilir. Zira masdarın hal olması semaîdir. Takdir: حال

كوننا مجتمعين مع النبي

- جميعا anlamında, cemi zamiri نا lafzını tekid etmiş olabilir.⁴⁶⁷

⁴⁵⁶ Semâî: Araplardan duymaya dayalı olup genel kural içinde değerlendirilmeyene denir. Kıyâsî: Genel Kurala bağlı olarak gelene denir.

⁴⁵⁷ Anlamı: Sana hamd ediyorum.

⁴⁵⁸ İbn Âbidîn, c.1, s.7; Molla Câmi, s.179, 180; İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, s.283,284; Mustafa el-Ğalâyînî, c.3, s.29.

⁴⁵⁹ Anlamı: Sana şaşırdım...

⁴⁶⁰ İbn Âbidîn, c.1, s.60.

⁴⁶¹ Anlamı: Birçok kez (sünneti) hüküm diye tarif ederler.

⁴⁶² İbn Âbidîn, c.1, s.104; Mustafa el-Ğalâyînî, c.3, s.29.

⁴⁶³ Anlamı: (Özrü olup orucu kazaya kalan, mazereti geçtikten sonra orucu kaza etmeden ölürse) vasiyet edilen kişi, ölü adına miras malın 1/3 oranından fidye vermesi gerekir.

⁴⁶⁴ Anlamı: Vasinin taşınmaz bir malı bey'ul-vefa ile satması konusunda âlimlerin ihtilafı vardır.

⁴⁶⁵ İbn Âbidîn, c.2-6, s.424-713; İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, c.1, s.282; el-Eşmûnî, c.1, s.469.

⁴⁶⁶ Anlamı: peygamber efendimiz Ahmed mustafa ile birlikte bizi haşreyle, beraber eyle.

Mefûl leh olabilir. Örnek:

⁴⁶⁸(وَجَازَ لَخَوْفِ فُوتِ صَلَاةِ جَنَازَةِ أَوْفُوتِ عِيدِ (وَلَوْ) كَانَ بَيْنِي (بِنَاءِ

- لَفْظِ بِنَاءِ Haskefi'nin takdirine göre mefûl mutlaktır.
- Takdir olmasa mefûl leh ve hal de olabilir.⁴⁶⁹

Temyiz olabilir. Örnek:

⁴⁷⁰وَقَدْرَةُ مَاءٍ وَلَوْ إِبَاحَةً فِي صَلَاةٍ

- أَلْتِ قِزِيلِي إِبَاحَةً kelimesi mefûl mutlak olabilir. Takdir: وَلَوْ أَبَاحَهُ مَالِكُهُ لَهُ إِبَاحَةً

كَانَ قَادِرًا

- وَلَوْ وَجَدْتَ الْقُدْرَةَ مِنْ جِهَةِ الْإِبَاحَةِ Temyiz olabilir. Takdir:
- وَلَوْ وَجَدْتَ الْقُدْرَةَ فِي حَالِ الْإِبَاحَةِ⁴⁷¹ Hal olabilir. Takdir:

Mefûl bih olabilir. Örnek:

يُظَنُّ الْجَهْلُ

- الْجَهْلُ kelimesi mefûl bih olur.
- Hazfedilen mevsufun yerine geçen mecâzî mefûl mutlak da olabilir.

Takdir: ⁴⁷²يُظَنُّ الظَّنَّ الْجَهْلُ

Mübteda olabilir. Örnek:

⁴⁷³فَالْعِيَاذُ بِاللَّهِ

- الْعِيَاذُ kelimesi merfu mübteda olabilir, ilk akla gelen de budur.
- Hazfedilen fiilin mansûb mutlak mefûlü de olabilir. Takdir:

⁴⁷⁴نَعُوذُ بِاللَّهِ بِالْعِيَاذِ

7. Mefûl mutlak, mübteda ile haber arasına giren mu'teriza olabilir. Örnek:

وَإِنِّي أَصْفُهُ وَهُوَ يَقِينًا فَوْقَ مَا وَصَفْتُهُ

لَفْظِ يَقِينًا mübteda ile haber arasına giren, âmili hazfedilen ara cümledir.

Takdiri: ⁴⁷⁵أَيَقِينُهُ

⁴⁶⁷ İbn Âbidîn, c.6, s.814.

⁴⁶⁸ Anlamı: Namaza başlayıp abdesti bozulmuş olsa bile cenaze ve bayram namazlarını kaçırma korkusunda dolayı teyemmüm abdesti almak caizdir.

⁴⁶⁹ İbn Âbidîn, c.1, s.241.

⁴⁷⁰ Anlamı: Teyemmüm alan kimse suyu kullanma gücü olsa teyemmümü bozulur. (Suyun mülkünde olma koşulu aranmadığı için) su kullanımına izin verilen kimse de olsa teyemmümü bozulur. Bu hüküm namaz kılma halinde de geçerlidir.

⁴⁷¹ İbn Âbidîn, c.1, s.255.

⁴⁷² İbn Âbidîn, c.4, s.240.

⁴⁷³ Anlamı: Kötülüklerden Allah'a sığınırım veya Kötülüklerden sığınmak Allah'la olur.

⁴⁷⁴ İbn Âbidîn, c.4, s.255.

3. Mef'ûl Fîh (المفعول فيه)

Eylemin içinde gerçekleştiği zaman ve mekâna “mef'ûl fîh” denir. Tanımdan anlaşılacağı üzere mef'ûl fîh zaman ve mekân zarfı olmak üzere iki kısımdır. Zaman zarfları, mef'ûl olduklarında her zaman mansûb olarak gelirken mekân zarfları mübhem olduklarında mansûb olarak gelmektedir. Mübhem mekânlar; yön isimleri, alan-saha ölçüsünü gösteren isimler ve aynı anlamda olan âmilinden sonra gelen ismi mekânlardır.⁴⁷⁶

Reddu'l-Muhtâr'da konu ile alakalı uygulamalar:

1. Zarf, anlam gereği bir yere bağlanmak ister. Bağlandığı bu şeye müteallak denir. Zarfların mütellak olduğu şeyler ya fiil ya da fiil anlamında olan ism-i fail, ism-i mef'ûl, sıfat-ı müşebbehe, ism-i tafdil ve mastar olur. Zarf müştak olarak tevil edilmesi şartıyla câmîd bir kelimeye de teallük edebilir.

Birinci örnek, âmil fiil olabilir:⁴⁷⁷

فمن تيقن منهم مخالفة إمامه في الجهة أو تقدم عليه حالة الأداء⁴⁷⁸

lafzı تيقن fiilinin zarfıdır.

İkinci örnek, âmil ismi fail olabilir:⁴⁷⁹

وعدم استحاضة حكمه كر عاف دائم وقتا كاملا⁴⁸⁰

kelimesi mansûb mef'ûl fihtir. Âmili ismi fail olan دائم lafzıdır.

Üçüncü örnek, âmil ismi mef'ûl olabilir:⁴⁸¹

وكذا يطهر محل نجاسة مرثية بعد جفاف قدم بقلعها⁴⁸²

zaman zarfı mef'ûl fihtir. Nasbden âmili ismi mef'ûl مرثية lafzıdır.

⁴⁷⁵ İbn Âbidîn, c.4, s. 239.

⁴⁷⁶ İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-Nedâ*, s.312-316; el-Eşmûnî, c.1, s.485; Abduh Racihi, s.262; Mustafa el-Ğalâyînî, c.3, s.37

⁴⁷⁷ İbn Âbidîn, c.1, s.436; Abduh er-Râcihi, s.263; Mustafa el-Ğalâyînî, c.3, s.40; İbn Akil, c.1, s.294

⁴⁷⁸ Anlamı: (Kible karışıklığı esnasında, imamla beraber araştırarak namaz kılan cemaatin farklı yönlere kıldığı ortaya çıksa) Cemaat arasından namaz esnasında yön hususunda imamına kesin muhalif olduğunu bilen namazı caiz olmaz.

⁴⁷⁹ İbn Âbidîn, c.1, s.298; Mustafa el-Ğalâyînî, c.3, s.37; Abduh er-Râcihi, s.263.

⁴⁸⁰ Anlamı: İstihaze (hastalık) kanının hükmü, tüm vakit boyunca burnundan akan kanın hükmü gibidir.

⁴⁸¹ İbn Âbidîn, c.1, s.328; Abduh er-Râcihi s.264.

⁴⁸² Anlamı: Kan gibi, kuruduktan sonra görünen bir necasetin bulaştığı yer, pisliğin giderilmesi ile temiz olur.

Dördüncü örnek, masdar olabilir:⁴⁸³

وَأَتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ

İbn Âbidîn “*Mahsulün hasat günündeki hakkını verin.*” anlamına, zarfın masdara müteallık olması ile ulaşılabileceğini belirtir. Böylece: “Mahsül tartılmadan, taneler başaklardan ayıklanmadan hakkı nasıl verilecek” itirazı savuşturulmuş olur.

Masdara müteallık olduğu diğer örnek:

إِنْ ظَنُّوا قَوِيًّا (قَرِيبُهُ) دُونَ مِيلٍ بِأَمَارَةٍ أَوْ إِبْخَارٍ عَدْلٍ...⁴⁸⁴

lafzının zarfıdır. 485

2. Zarfın müteallık olduğu âmiller mezkûr olabileceği gibi karineden anlaşıldığı için hazfedilmiş de olabilir.⁴⁸⁶

- Hazfedilen âmil fiil olabilir. Örnek:

مَعَ نَجَسٍ وَمَعَهُ مَا تَزِيلُهُ⁴⁸⁷

fiilinin zarfıdır. (hazfedilmiş) gizli ifade tarzından anlaşılan kelamın ifadesi zarfıdır.

- Zarf mübtedâdan sonra geldiğinde âmili mukadder haber olur. Örnek:

وَالْعَبْرَةُ لَوْجُوبِهَا أَيُّ الْعِدَّةِ الْمَانِعَةِ مِنْ سَفَرِهَا وَقَدْ خَرَجَ أَهْلُ بَلَدِهَا⁴⁸⁸

ثَابِتَةٌ وَقَدْ خَرَجَ أَهْلُ بَلَدِهَا⁴⁸⁹ kelimesine müteallaktır. Takdir: ثابتة وقت خروج أهل

3. Müteallak olduğu âmil, zarfın öncesinde olduğu gibi sonrasında da olabilir.

Birinci örnek:

ثُمَّ بَعْدَ حَبْسِهِ بِمَا يَرَاهُ لَوْ حَالَهُ مُشْكَلًا عِنْدَ الْقَاضِي وَإِلَّا عَمِلَ بِمَا ظَهَرَ بَحْرًا، وَاعْتَمَدَهُ الْمُصَنِّفُ سَأَلَ عَنْهُ⁴⁹⁰

⁴⁸³ İbn Âbidîn, c.2, s.325; diğer örnek için bkz. İbn Âbidîn, 5/450; Abduh er-Râcihi, s.263; İbn Akil, s.295

⁴⁸⁴ Anlamı: Bir milden daha yakın bir mesafe de, güvenilir birinin haberi veya emârelerle suyun bulunduğu kanaat etse, ok atımı mesafesi kadar suyu araması gerekir.

⁴⁸⁵ İbn Âbidîn, c.1, s.247.

⁴⁸⁶ İbn Âbidîn, c.1, s.250.

⁴⁸⁷ Anlamı: Kişinin yanında necaseti giderecek bir şey bulunduğu halde, necis elbiseyle namaz kılması durumunda: kıldığı namazı icma ile iade eder.

⁴⁸⁸ Anlamı: Kadının hacca gitmesine engel olan iddetin vucubiyetine itibar, bölge halkının hacca gidiş zamanındadır.

⁴⁸⁹ İbn Âbidîn, c.2, s.465

Cümlelerin başında zikrolunan بعد lafzı, cümle sonunda ki سأل lafzına muteallaktır.⁴⁹¹

İkinci örnek: فحال ارتداد منه لا وقف أجدر

لا'nın kelimesi لا'nın ismine müteallık olup, âmilinin önüne geçmiştir. لا'nın haberi لا يكون الوقف حال الردة أحق بالبطلان من الوقف قبلها. Takdiri şöyledir: لا يكون الوقف حال الردة أحق بالبطلان من الوقف قبلها

4. Mefûl fih olarak iraplanan ögenin farklı terkipleri olabilir.

a. Hal ve sıfat olabilir, örnek:

يا من شرحت صدورنا بأنواع الهداية سابقا⁴⁹²

lafzının üç farklı şekilde irabı Reddu'l-Muhtâr'da zikrolunmuştur.

- İbn Âbidîn'e aid terkibe göre سابقا lafzı hazfedilen mevsuf zarfın yerine geçen mefûl fih'tir. Takdir: زمانا سابقا

- İmam Tahtavi'ye göre ise ya شرح fiilinin masdarından hal⁴⁹³ veya sıfattır.⁴⁹⁴

b. Fail olabilir, örnek:

ومن جن أو أغمي عليه يوما وليلة قضى الخمس وإن زاد وقت صلاة سادسة لا⁴⁹⁵

زاد fiilinin faili الجنون lafzına dönen zamir olursa, bu durumda وقت lafzı mansûb zarf olur. وقت lafzının merfu fail olarak okunmasında caizdir.⁴⁹⁶

c. Hazfedilen كان nin haberi olabilir, örnek:

وإذا رفع إليه حكم قاض آخر لم يجتهدا فيه عالما باختلاف الفقهاء فيه بعد دعوى صحيحة من خصم

على خصم حاضر⁴⁹⁷

- بعد lafzı mansûb mefûl fih olup müteallak cümle başında ki حكم kelimesidir.

⁴⁹⁰ Anlamı: (Borçlu fakir olduğunu iddia hâkim onu hapse atmaz. Fakat alacaklı borçlunun zengin olduğuna dair kanıt getirdiğinde, hâkim uygun gördüğü gün kadar onu hapseder). Sonra hâkim hapisteki kişinin fakir-zengin olduğu net bilemiyorsa durumuyla ilgili soruşturma açar. Fakir bir müflis olduğu net ortaya çıkarsa onu serbest bırakır.

⁴⁹¹ İbn Âbidîn, c.5, s.385; diğer örnek için bkz. İbn Âbidîn, 5/202.

⁴⁹² Anlamı: Ey gönüllerimizi önceden hak yolun tüm çeşitleriyle genişletip açan.

⁴⁹³ Hal olduğunda takdir şu şekildedir: حال كون الشرح سابق

⁴⁹⁴ İbn Âbidîn, c. 1 s.10; Abduh er-Râcihi, s.265; İbn Akil, s.295.

⁴⁹⁵ Anlamı: Delilik ve baygın olma durumu bir gün bir gece sürerse beş vakit namazını kaza eder. Altıncı vaktide aşarsa: namazları kaza etmez.

⁴⁹⁶ İbn Âbidîn, c.2, s.102; Abduh er-Râcihi, s.263.

⁴⁹⁷ Anlamı: Hâkime, hükümleri ve ihtilafı bilen bir hâkimin geçerli bir davadan sonra ki, içtihadı dayanan hükmü ulaştırıldığında, hâkim hükmü infaz ettirir.

- Veya بعد lafzı לו edatından sonra mukadder olan كان fiilinin hazfedilen haberine müteallaktır. Bir başka ifade ile nakıs fiilin haberi yerine geçmiştir.⁴⁹⁸

5. Mefûl fih ile âmili arasına mu'teriza cümlesi girebilir. Örnek:

صح اقتداء منتفل بمنتفل، ومن يرى الوتر واجبا بمن يراه سنة ومن اقتدى في العصر وهو مقيم بعد

الغروب بمن أحرم قبله للاتحاد⁴⁹⁹

بعد zaman zarfı ile âmili اقتدى arasına hal cümlesi girmiştir.⁵⁰⁰

İkinci örnek: 501 فيهلك على المشتري بقيمته إذا قبضه بإذن البائع يوم قبضه

Araya إذا ile başlayan cümle girmiştir.⁵⁰² يوم lafzı قيمته kelimesine müteallıktır.

- Bazen ara (mu'teriza) kelime bizzat zarf olur. Örnek:

503 كناحت يوما صخرة بعسيل

Muzaf ناحت ile muzafun ileyh صخرة arası zarf يوما ile ayrılmıştır.

6. Masdarlar zaman zarflarının yerini aldıklarında mefûl fih olurlar.⁵⁰⁴

Örnek:

505 ويتنفل مع قدرته على القيام قاعدا ابتداء و كذا بناء بعد الشروع بلا كراهة

Altı çizili masdar kelimeler zarf الوقت yerine geçen mefûl fih lafızlarıdır.

Kelamın takdiri: وقت ابتداء ووقت بناء

7. Reddu'l-Muhtâr'da zikredilen bazı zarflar⁵⁰⁶

أول , حالة- حال, القبلة, فجر , بعد, قبل , وقت, يوما , مع , مدى , وسط, ما المصدرية الظرفية,

إذا, حيث, أين, كلما, دون

وبعد: فيقول فقير ذي اللطف الخفي

⁴⁹⁸ İbn Âbidîn, c.5, s.396.

⁴⁹⁹ Anlamı: Namazlar aynı olduğundan dolayı, nafile kılanın nafile kılana, vitir namazını vacip olarak görenin sünnet olarak görene uyması ve güneş batmadan önce güneş batmadan önce ikindi namazına durmuş olan kimseye güneş battıktan sonra mukim olarak uyması geçerlidir.

⁵⁰⁰ İbn Âbidîn, c. 1 s.590.

⁵⁰¹ Anlamı: Müşteri, satıcının izni ile malı alsa da (cayma hakkı bulunan bir mal helak olduğunda) müşteri alım günkü değerini satıcıya öder.

⁵⁰² İbn Âbidîn, c.4, s.572.

⁵⁰³ Anlamı: Günün birinde koku satıcının süpürgesi ile kayayı yontan kimse gibi (faydasız bir iş yapmış olur).

⁵⁰⁴ İbn Âbidîn, c.2 s.36.

⁵⁰⁵ Anlamı: Ayakta namaz kılmaya gücü olduğu halde, namazın başlangıcında veya (ayakta başladıktan sonra) devamında oturarak nafile namaz kılabilir.

⁵⁰⁶ İbn Âbidîn, c.1, s. 235,247, 250,298, 436, 590; c.2, s.189,322, 325; c.3, s.269, 270, 288,312, 338, 351, 401; c.4, s. 400; c.6, s. 316.

Bir anlatım biçiminden, alaka ve uyumunun olmadığı diğer anlatım biçimine geçmek için kullanılan **وبعد** kelimesi, zaman ve mekân zarflarından olup muzafun ileyhın anlamı niyet edildiğinde damme üzerine mebni, lafzı niyet edildiğinde tenvinsiz mansûb, lafız ve mana da niyet edilmediğinde tenvinli mansûb okunur. Bu genel kuraldır. Yukarıdaki hattın yazısı nasb harekesine uygun olmadığı için mansûb okunmaz. Ancak nasb haletinde tenvinden bedel edilen elifi yazmayanlara göre olabilir.

أما edatı **واو** başındaki **بعد** kelimesi zarf olmasından dolayı bir müteallak ister. Başındaki **واو** edatının yerine aldığı belirten meşhur görüşe göre, **بعد** lafzının müteallak şart veya ceza olur. Müteallakın ceza olma ihtimali, olguyu desteklediği için daha uygundur. Takdir şöyle olur: **مهما يكن من شيء فيقول بعد البسملة والحمدلة والتصلية**.

واو atıf harfi olursa kıssayı, kıssaya atfetmek için gelir. Eğer **واو** istinaf içirse başlangıç cümlesi olur. Her iki durumda **بعد** lafzının âmilî **فيقول** kelimesidir. Bu durumda başındaki **ف** ziyade olur. Takdiri: **ويقول بعد البسملة**.

Hasan Çelebi *Telviḥ haşiyesinde* naib olmanın uyumu gerektirdiğini, hâlbuki **أما** ile **واو** arasında uyumolmadığını belirterek, **أما** harfinin **واو** yerine geçmesine itiraz eder.

أما harfinden sonra **أما** edatının takdir edilmesi ise geçerli olmaz. Çünkü **أما** edatı; ceza, emir, nehiy sîgaları olduğunda veya makablini nasbettiği veyahut açıkladığında hazfedilebilir. Hâlbuki **واو** dan sonra hazfedilmesi ise bu sayılan yerlerden biri değildir.⁵⁰⁷

8. Zarflar hakikî ve mecâzî olmak üzere iki kısımdır. Hakikî zarfın örnekleri yukarıda geçti. Mecâzî zarfın örneği:

⁵⁰⁸ **ألم يكن لك أسوة حسنة في هؤلاء السادات الكبار**

- **الباء** harfi ya anlamında **أسوة** kelimesine müteallıktır

- **في** harfi gibi ⁵⁰⁹ **{لقد كان لكم في رسول الله أسوة حسنة}** ayetinde ki

mecâzî zarftır.⁵¹⁰

9. Birden fazla âmilin tek ma'mül istemesi anlamındaki tenazu, zarfta gerçekleşir. Örnek:

⁵¹¹ **أو أعتقه أو دبر أو استولد أو وقف قبل علمه بعيه**

⁵⁰⁷ İbn Âbidîn, c.1, s.14.

⁵⁰⁸ Anlamı: Sana şaşarım ey kardeşim, bu büyük sadatlarda senin için güzel örnek yok mu?

⁵⁰⁹ Ahzab sûresi, 21; mealen: İçinizden Allah'ın lutfuna ve âhiret gününe umut bağlayanlar, Allah'ı çokça ananlar için hiç şüphe yok ki, Resûlullah'ta güzel bir örneklik vardır.

⁵¹⁰ İbn Âbidîn, c.1, s.60.

قبل lafzı öncesinde ki أعتق ve sonrasında ki fiillerin zarfıdır.⁵¹²

10. Zarf olan şeyin, öncesinden farklı olmayı gerektirmesi meselesi ve cevabı üzerine bir örnek.⁵¹³ تنوير الأبصار وجامع البحار خزائن الأسرار، وبدائع الأفكار، في شرح

- Tahtavi'ye göre zikrolunan cümlelerin tamamı kitabın özel ismi kılındığında في شرح kelimesi özel ismin bir parçası olacağından, zarfiyet tartışmasından bahsedilemez.

- Cümlelerin tamamı özel isim kılınmadı ise, في harfinin silinmesi daha evla olur. Zira zarfiyet zıtlığı gerektirir. Hâlbuki شرح ile خزائن aynı kitaptır.

- İbn Âbidîn ise âlem olmasa bile في harfinin silinmesine gerek olmadığını, çünkü في edatının ziyade olarak gelebileceğini belirtir. Görüşünü⁵¹⁴ { وقال }⁵¹⁵ ayetinde zikrolunan في edatının ziyade oluşu ile destekler.

- { ولکم فی القصاص حیاة }⁵¹⁶ ayetinde geçen zarf gibi hal olup müteallakı mahzûf olabilir. Bu durumda zarfiyeti mecâzî olur. Böylece hazfa gerek kalmaz.

- Üçüncü cevap: Özel isim kılınmadan önceki asıl anlama bakarak في edatının müteallakı, kelimada zikredilen bir kelime de olabilir.⁵¹⁷

4.Mefûl Leh (المفعول له)

Eylemin gerekçesini gösteren isme “mefûl” leh denir. Mefûl leh olan ismin mansûb olmasının üç şartı vardır. Bunlar:

1. İsmi masdar olması.
2. İsimle eylem aynı zamanda olması.
3. İsimle eylem aynı özne tarafından işlenmiş olması.

⁵¹¹ Anlamı: Müşterinin haberi yok iken, satıcı köleyi azat etse, müdebber kılssa (azat olmasını ölümüne bağlasa) ümmü veledi olsa (cariyesinden çocuğu olsa) veya vakfetse kusur muhayyerliğine sahip olur.

⁵¹² İbn Âbidîn, c.5, s.21.

⁵¹³ Anlamı: Tenvir-ul ebsar ve Câmiu'l-Bihar'ı şerh ederken Hazâinu'l-Esrar ve Bedaiu'l-Efkâr'ın ilk cildini temize geçtiğimde, on büyük cilde varacağını gördüm ve bunu kısaltma yolunda gayrete girdim ve bu kitabı ed-Durru'l-Muhtar fî şerhi Tenvir-i'l-Ebsar olarak isimlendirdim.

⁵¹⁴ Hud sûresi, 41.

⁵¹⁵ İbn Âbidîn, c.1, s.16, 17.

⁵¹⁶ Bakara sûresi, 179.

⁵¹⁷ İbn Âbidîn, c.1, s.16.

Belirtilen şartlardan birinin olmaması durumunda mefûl leh illet anlamı ifade eden bir cer harfî ile mecrûr kılınır.⁵¹⁸

Reddu'l-Muhtâr'da geçen konu ile alakalı bazı uygulamalar:

1. Konu bilgisi ile kelimenin mefûl leh ögesi olduğu belirlenir. Örneğin:

⁵¹⁹ وهي فرض عَمَلًا بالأمر في شعبان ثاني الهجرة مرة واحدة اتفاقا في العمر

- “Kesin olan emir *sîgasının gereği ile ictihad ettiğimiz için ömürde bir defa salavat çekmenin (ilmi ve ameli) bir farz olduğunu söylüyoruz.*” anlamına ulaşmak İbn Âbidîn عَمَلًا lafzının mefûl leh olması gerektiği bildirir. ” عَمَلًا lafzının temyiz olması “Salavat çekme ameli farz olup ilmi farz değildir.” şeklinde yanlış anlama yol açacağından dolayı caiz değildir.⁵²⁰

2. Mefûl leh olan kelimedede tenazu olmaz.⁵²¹

3. Anlam bir olduğunda, mansûb mefûl lehin cer-mecrûr kelime üzerine atıf edilmesi mümkündür. Örnek:

⁵²² و تصح إجارة أرض للبناء والغرس وسائر الانتفاعات كطبخ آجر وخزف ومقيل ومُراحا

مُقِيلًا kelimeleri للبناء kelimesi üzerine atfedilmiş, mefûl lehtir. Mimli masdar anlamı kastedildiği için mansûb olma şartı gerçekleşmiştir. Mansûb olanın cer-mecrûr üzerine atfedilmesi durumunu İbn Âbidîn şu ayete benzetir: ⁵²³ {لَتَرْكَبُنَّهَا وَزِينَةً}

4. Mefûl leh olarak iraplanan ögenin farklı terkipleri olabilir. Örnek:

⁵²⁴ فَإِنْ لَهُ وَلَرَب الْمَالِ الْقَطْعَ لِأَن سَقُوطَ التَّقْوَمِ ضَرُورَةٌ الْقَطْعَ وَلَمْ تَوْجِدْ

- ضَرُورَةٌ lafzı merfu okunursa إِنْ'nin haberi olur.

- Mansûb okunursa mefûl leh olur. Bu durumda إِنْ'nin haberi hazfedilen ثابت kelimesi olur.⁵²⁵

⁵¹⁸ Abduh er-Râcihi, s.258.

⁵¹⁹ Anlamı: Hicretin ikinci yılının Şaban ayında, sübutu ve delalet-i kat'i emirle amel ederek peygamber efendimiz sallahu aleyhi ve selleme ömürde en az bir kere salavat getirmek farz kılınmıştır.

⁵²⁰ İbn Âbidîn, c.1, s.515.

⁵²¹ İbn Âbidîn, c.1, s.489.

⁵²² Anlamı: Bir yeri bina dikmek ya da ağaç ekmek için kiralamak sahihtir. Aynı şekilde tuğla ve çömlek yapmak veya hayvanları barındırmak için yer kiralamak geçerlidir.

⁵²³ Nahl sûresi, 8; meali: Binmeniz ve güzelliğini seyretmeniz için atları, katırları, eşekleri de yarattı. O, sizin bilmediğiniz başka şeyler de yaratır. İbn Âbidîn, c.6, s.30

⁵²⁴ Anlamı: İlk hırsızın eli kesilmeden, ikinci hırsız malı çalsa, gerek mal sahibinin gerekse ilk hırsızın dava etmesiyle, ikinci hırsızın eli kesilir. Çünkü malın kıymeti el kesilmesinin zorunlu sonucu olarak düşmektedir. Hâlbuki ilk hırsızın eli kesilmiş değildir. (Bu durumda eli kesilmeyen birinci hırsız gaspçı olur).

⁵²⁵ İbn Âbidîn, c.4, s.108.

5.Mefûl Maah (المفعول معه)

Fiil veya fiil anlamı taşıyan âmil ve beraberlik ifade eden واو harfinden sonra gelen fazla isme “mefûl meah” denir.⁵²⁶ Beraberlik anlamı içermesine rağmen, tanımdan çıktıkları için mefûl leh olmayan lafız şunlardır:

1. Cem-i anlamı taşıyan vav harfinden sonra gelen mansûb fiiller. Örnek: لَا تَأْكُلُ السَّمَكُ وَتَشْرَبُ اللَّبَنَ

2. Hal cümleleri. Örnek: جَاءَ زَيْدٌ وَالشَّمْسُ طَالِعَةٌ

3. Kelamın aslî unsuru olup fazla olmayan isimler. Örneğin: اشْتَرَكُ زَيْدٌ وَعَمْرُو

4. جَاءَنِي زَيْدٌ مَعَ عَمْرُو edatından sonra gelen isimler. Örnek: جَاءَنِي زَيْدٌ مَعَ عَمْرُو

Reddu'l-Muhtâr'da konu ile alakalı bazı uygulamalar:

Birinci örnek:⁵²⁷ لَأَنَا أَمَرْنَا بِتَرْكِهِمْ وَمَا يَعْتَقِدُونَ

Mezkûr örnekte واو beraberlik anlamındadır. Sonrasında gelen fiil, masdar edatı أمرنا بتركهم ومعتقدهم⁵²⁸ Takdir: أمرنا بتركهم ومعتقدهم

İkinci örnek:

إِلَّا فِي مَسْأَلَةٍ مَا لَوْ حَكَمَ أَحَدُ الشَّرِيكَيْنِ وغيرهما لَهُ رَجُلًا فَحَكَمَ بَيْنَهُمَا وَأَلْزَمَ الشَّرِيكَ تَعْدِي الشَّرِيكَ

الغائب⁵²⁹

mansûb mefûl meah lafzıdır.⁵³⁰ غريما

6.Hal (الحال)

Hal كيف'nin cevabında gelen durum bildiren niteliğe denir. Hal olan kelimeye üç şart toplanır.

1. Vasıf anlamı içermeli.
2. Fazla (cümle tamamlandıktan sonra) olmalı.
3. كيف'nin cevabında gelmeye elverişli olmalı.

⁵²⁶ Abduh er-Râcihi, s.280.

⁵²⁷ Anlamı: Çünkü biz onları inançları üzere bırakmakla emir olunduk.

⁵²⁸ İbn Âbidîn, c.3, s.526.

⁵²⁹ Anlamı: Ortaklardan biri, alacaklısı ile birlikte hakem tayin etseler, hakemin hükmünü ortak olan kişi kabul etse diğer ortak hüküm meclisinde olmasada, hakemin hükmü onun içinde geçerlidir.

⁵³⁰ İbn Âbidîn, c.5, s.429.

Kelimenin hal olmasının şartı nekre olmasıdır.⁵³¹ Marife olarak gelen hal kelimelerin, nekre teviline girdirilmesi vaciptir. Hal sahibi olan (ذُو الْحَالِ) ya marife olmalı veya sıfatla tahsis edilmeli veyahut genel bir anlam ifade etmelidir.⁵³² Bunlardan biri bulunmadığında hal sahibinin, hal olan kelimedenden sonra gelmesi vaciptir.⁵³³ İbn Âbidîn *Reddu'l-Muhtâr*'ın pek çok yerinde kelimenin hal ögesi olduğunu direkt ifade ettiği gibi dolaylı olarak da işaret etmiştir. Örneğin: Hal cümlelerin başında kullandığı والْحَالِ ifadesinin, ardından gelen cümlenin hal olduğunu göstermesi gibi.⁵³⁴

Reddu'l-Muhtâr'da konuyla ilgili uygulamalar:

1. Hal genelde müştak olarak gelir. Câmîd geldiği yerler semaî değilse müştak ile tevil edilir.

Örneği:⁵³⁵ وَهِيَ أَيُّ الْيَمِينِ بِاللَّهِ غَمُوسٌ إِنْ حَلَفَ عَلَى كَاذِبٍ عَمْدًا

عمدا lafzı حَلَفَ fiilinin failinden hal olup müştak ismi fail tevilindedir. Takdir:

عامدا

İbn Âbidîn konunun devamında masdarların hal olarak gelmesinin Arap dilinde çok olduğunu fakat bu durum için semaî şartının olduğunu belirtir.⁵³⁶

2. Zilhal (ذُو الْحَالِ) genelde fail ve mefûl olur. Zilhalin mübteda olması zayıftır.

- Zilhal fail olur. Örnek: مَنْ بِهِ وَجَعٌ رَأْسٌ لَا يَسْتَطِيعُ مَعَهُ مَسْحَهُ مُحَدَّثًا

محَدَّثًا lafzı يَسْتَطِيعُ fiilinin failinden haldir.⁵³⁷

- Zilhal mefûl olur. Örnek:

وَلَوْ قَالَ: إِنْ وَلَدَتْ فَأَنْتَ طَالِقٌ فَوَلَدَتْ فَطَلَّقْتَ فَاعْتَدْتُ ثُمَّ وَلَدَتْ آخَرَ بَيْطْنِينَ فَهُوَ رَجْعَةٌ⁵³⁸

بيطنين lafzı, bir ve ikinci وَلَدَتْ fiillerinin mefûllerinden haldir. Fiilere müteallak değildir.⁵³⁹

⁵³¹ Abduh er-Râcihi, s.290.

⁵³² Abduh er-Râcihi, s.284.

⁵³³ İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-nedâ*, s.321-326; Molla Câmî, s.243; Mustafa el-Ğalayînî, c.3, s.66.

⁵³⁴ İbn Âbidîn, c.1, s.374; Mustafa el-Ğalayînî, c.3, s.66.

⁵³⁵ Anlamı: Kişinin bilerek yalan sözle yemin etmesine, yemini ğamus denir.

⁵³⁶ İbn Âbidîn, c.3, s.705,706; benzeri örnekler için bkz. İbn Âbidîn, 4/544; 5/38; 3/5,101; Abduh er-Râcihi, s.287.

⁵³⁷ İbn Âbidîn, c.1, s.260: diğer örnek için bkz. İbn Âbidîn 1/78; Abduh er-Râcihi, s.284; İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, c.2, s.256

⁵³⁸ Anlamı: Koca, karısına doğurursan boşsun dese ve eşi doğursa: boşanır ve iddet bekler. Daha sonra tekrar doğursa ikinci çocuk (kocanın karısına) dönüşünü gösterir.

- Zilhal hazfedilmiş mefûl olabilir. Örnek:

⁵⁴⁰الإمام الأعظم أو نائبه وإلا صلوا وحدانا وشرط لصحة هذا الجمع

Haskefi'nin bu ibaresi anlam açısından probleme yol açmaması için İbn Âbidîn lafızda takdir olduğunu belirtir. Ona göre وحدانا tesniye anlamında olup hazfedilmiş zilhal olan صلاتين lafzından haldir. Failden hal değildir. Takdir:

صلوا صلاتين وحدانا⁵⁴¹

- Zilhal şartlar gerçekleştiğinde muzafun ileyh olur. Örnek:

أو أفسد غير صوم رمضان أداء⁵⁴²

⁵⁴³lafzı hal, muzafun ileyh صوم lafzı zilhaldir.

- Zilhal قال'nin mefûlü veya şartın cevabı olabilir. Örnek:

لو قال: إن تزوجتك فأنت علي كظهر أمي مائة مرة فعليه لكل مرة كفارة⁵⁴⁴

قال'nin lafzının terkiibinde iki ihtimal bulunur. İlk ihtimale göre قال'nin mefûlünden haldir. Takdiri: مائة مرة . İkinci ihtimale göre ise şartın cevabından haldir. Bu akla ilk gelen ve en yakın ihtimaldir.⁵⁴⁵

- Zilhal zayıf görüşe göre mübteda olabilir. Örnek:⁵⁴⁶ والاستصناع بأجل سلم

بأجل lafzı hal, mübteda الاستصناع lafzı zilhaldir. İmam Timurtâşî'nin dizimine göre olan bu terkip zayıf görüşe dayanır. Cümlede bir fayda sağlamayacağı için بأجل lafzının haber olması caiz değildir.⁵⁴⁷

3. Zilhalde esas olan marife olarak gelmesidir. Nekre olarak gelmesinin caiz olması için bir sıfatla vasıflanmalıdır. Örneği:

وإذا رفع إليه حكم قاض آخر نفذه لو مجتهدا فيه عالما باختلاف الفقهاء فيه⁵⁴⁸

⁵³⁹ İbn Âbidîn, c.3, s.407; diğer örnek için bkz. İbn Âbidîn, 1/637; 1/488.

⁵⁴⁰ Anlamı: Arafatta devlet başkanı veya vekili yokken, hacılar namazlarını vaktinde tek başına kırlarlar.

⁵⁴¹ İbn Âbidîn, c.2, s.505.

⁵⁴² Anlamı: Ramazan orucunun edasından başka bir orucu bozarsa sadece kaza eder.

⁵⁴³ İbn Âbidîn, c.2, s.404; diğer örnek için bkz. İbn Âbidîn, 3/231; Abduh er-Râcihi, s.285; el-Eşmûnî, c.2, s.19-20.

⁵⁴⁴ Anlamı: Adam bir kadına : “ Seninle evlenirsem sen bana yüz kere anamın sırtı gibisin.” derse her sefer için kefarete ödemesi gerekir.

⁵⁴⁵ İbn Âbidîn, c.3, s.467.

⁵⁴⁶ Anlamı: Bir ay ve daha fazla vadeli sipariş(istisna) akdi, selem akdine dönüşür.

⁵⁴⁷ İbn Âbidîn, c.5, s.223; Abduh er-Râcihi, s.285.

⁵⁴⁸ Anlamı: Bir hâkime, ulemanın ihtilafını bilen âlim bir hâkimin içtihadı hükmü sunulsa hükmü infaz ettirir.

آخر lafzı haldir. Zilhal ise muzafun ileyh nekre olan قاض lafzıdır. Zilhalin آخر kelimesi ile vasıflanması, nekre olarak gelişini caiz kılmıştır. عالما lafzının لو edatından sonra gizli olan كان'nin ikinci haberi olması mana açısından caiz değildir. Çünkü كان'nin zamirinin mercii الحكم lafzıdır. Konu ise القاضي lafzı ile alakalıdır.⁵⁴⁹

- Zilhalin marife olarak gelmesi şart olduğu için, hal ismi cins ile alem-i cins arasını ayıran temel öğelerden biri olmaktadır. Şöyle ki: أسامة gibi alem-i cins bir lafız zilhal, sonraki kelime ise hal olabilir iken, أسد lafzı gibi ismi cins olan kelime zilhal olamayacağı için ardından gelen halde olamaz.⁵⁵⁰

- Zilhal marife olarak gelmediğinde ve tahsis edilmediğinde hal zilhalin önüne geçer. Örneğin: لمية موحشا طلل.

Şiirde موحشا lafzı öne geçen hal, طلل lafzı ise nekre olduğu için vacibi olarak sona bırakılan zilhaldir.⁵⁵¹

4. Hal olarak i'râblanan ögenin farklı terkipleri olabilir.

a. Mefûl bih olabilir. Örnek:

وكفى للحاسد ذما آخر سورة الفلق في اضطرامه بالقلق⁵⁵²

اضطرامه lafzı müteallak mahzuf haldir, الحاسد ise zilhaldir. Veya اضطرامه lafzı fiiline müteallaktır. Cer harfî olan هرة حبستها كفى hadisinde⁵⁵³ "في" "إن امرأة دخلت النار في هرة حبستها" ayetinde ki في gibi ta'lil anlamında olabileceği gibi "دخلوا في أمم"⁵⁵⁴ ayetinde ki في gibi ta'lil anlamında da olabilir.⁵⁵⁵

b. Mefûl fih olabilir. Örnek:

لأن زيادة المهر المنفصلة تنتصف قبل القبض لا بعده⁵⁵⁶

Tahtavi'ye göre قبل القبض lafzı fiilinin zarfıdır.

⁵⁴⁹ İbn Âbidîn, c.5, s.395; Molla Câmi, s.241; el-Eşmûnî, c.2, s.10-11.

⁵⁵⁰ İbn Âbidîn, c.2, s.309.

⁵⁵¹ İbn Âbidîn, c.2, s.495; Molla Câmi, s.243; Mustafa el-Ğalâyînî, s.66.

⁵⁵² Anlamı: Endişeyle tutuşan hasetçiye felak suresinin sonu zem olarak yeter.

⁵⁵³ Anlamı: Bir kadın hapsettiği kediden dolayı cehenneme girdi

⁵⁵⁴ A'raf sûresi 38, Meali: Allah buyuracak ki: "Sizden önce geçmiş cin ve insan toplulukları arasında siz de ateşe girin!

⁵⁵⁵ İbn Âbidîn, c.1, s.22.

⁵⁵⁶ Anlamı: Kabzedilmeden önce mehirde ki (ağaçtaki meyveler gibi) meydana gelebilecek artışlar ikiye bölünür, diğer ziyadeler bölünmez.

en-Nehr adlı eserde geçen nakle göre زيادة lafzının zarfıdır. İbn Âbidîn'e göre ise زيادة lafzından hal yapılması zarf gibi geçerlidir. Bu durumda müteallak hazfedilmiş olur.⁵⁵⁷

c. Mefûl leh ve mefûl mutlak olabilir. Örnek:

ضربت جاريته غيره

غيره lafzının hal, temyiz ve masdar olma ihtimalinden bahseden İbn Âbidîn, sözünü تأمل (düşün) vurgusu ile bitirir. Kanaatimizce bu vurgu غيره kelimesinin yapısı ile alakalıdır. Eğer mezkûr kelime masdar olmasaydı mefûl mutlak ve mefûl leh olması caiz olmazdı. Çünkü kelimenin mefûl olup nasbedilmesi masdar olmasına bağlıdır.⁵⁵⁸

d. Kan ve kardeşlerinin haberi olabilir. Örnek:

وحرّم عليه أي على المعتكف اعتكافا واجبا الخروج إلا لحاجة الإنسان طبيعية أو شرعية

طبيعية lafzı hazfedilen Kan nin haberidir veya haldir.⁵⁵⁹

فصارت قيمته أي الولد وحده كما ذكرنا ألفا ونصفه⁵⁶⁰

İbn Âbidîn açıkladığı i'rabla nahiv sahasında uzmanlaştığını net ortaya koyar. Ona göre altı çizili kelimenin iki irabı var. Birincisi: Cer-mecrûr öne geçen hal, ألفا kelimesi muahhar zilhaldir. İkincisi: ك kelimesi مثل manasında isim olup صار fiilinin haberi, ألفا ise isminden bedelidir.⁵⁶¹

e. Sıfat olabilir. Örnek:

...لشيخ شيخنا شيخ الإسلام محمد بن عبد الله التمرتاشي الحنفي الغزي تنوير الأبصار

لشيخ lafzı hal veya sıfat olabilir. Sıfat olursa marife الكائن lafzına, hal olursa nekre كائنا lafzına tealluk eder.⁵⁶² Kanaatimizce İbn Âbidîn'in bu irabı belirtmesi sıfat-mevsuf, hal-zilhal arasındaki uzun fasıladan dolayıdır. Ayrıca İbn Âbidîn bu örnekte şu kurala dikkat çekmektedir: Salt olmayan marifeden sonra gelen kelime hal de sıfat da olabilir. Mezkûr örnek de لشيخ lafzının marifeliği izafe sebebi iledir. İzafe yoluyla

⁵⁵⁷ İbn Âbidîn, c.3, s.105.

⁵⁵⁸ İbn Âbidîn, c.4, s.77: Anlamı: Kadın kıskançlığından dolayı cariyesini dövse (kocası tarafından tazir edilebilir.)

⁵⁵⁹ İbn Âbidîn, c.1, s.445.

⁵⁶⁰ Anlamı: Zikrettiğimiz gibi çocuğun kıymeti artıp 1.500 dirhem olursa davası geçerli olur.

⁵⁶¹ İbn Âbidîn, c.5, s.652.

⁵⁶² İbn Âbidîn, c.1, s.18; diğer örnek için bkz. İbn Âbidîn, 2/616.

marifelik kazanan kelime, cins anlam ifade eden ٱ takısı ile marifelik kazanan kelime gibidir.⁵⁶³

f. Bedel olabilir. Örnek:

وقد اتبعه على مذهبه كثير من الأولياء الكرام، ممن اتصف بثبات المجاهدة⁵⁶⁴
⁵⁶⁵ kelimesi الأولياء lafzından bedel veya haldir. ممن اتصف

g. Temyiz olabilir, Örnek:

فالكتاب مصدر بمعنى الجمع لغة

Reddu'l-Muhtâr'da لغة lafzının irabını, harfî cerin düşmesi ile mefûl bih, temyiz ve hal olmak üzere üç şekilde belirten İbn Âbidîn, detaylı açıklama için okuyucuyu “*el-Fevâidu'l-Acibe fî I'rabi Kelimâti'l-Ğaribe*” isimli eserine yönlendirir.⁵⁶⁶ Eserde temyiz ve cer harfinin düşmesi ile mansûb olma ihtimali nahvî açıdan doğru olmadığı belirtilmiş, İbn Hacıb'in لغة lafzını mefûl mutlak kılması tenkit edilmiş, mefûl leh olmasının nedeni açıklanmıştır. Ayrıca eser en doğru ihtimalin موضوع أهل اللغة takdirinde hal olduğunu belirtir.⁵⁶⁷

5. Hal bir olduğunda, zilhalin birden fazla olması caizdir. Örnek:

ومحله على ظاهر خفيه أو جرموقيه أو جوربيه الثخينين والمنعلين والمجلدين مرة ولو امرأة ملبوسين
...على طهر

ملبوسين lafzı haldir. Zilhal ise خفيه ve üzerine atfedilen diğer kelimelerdir.⁵⁶⁸

6. Cümle, marifeden sonra gelse hal olur. Örnek:

جاءني زيد قبله أو بعده عمرو⁵⁶⁹

Örnekte **قبله عمرو** cümlesi ise marifeden sonra geldiği için **زيد** lafzından haldir.⁵⁷⁰

7. Hal ile zilhal arasına mu'teriza (ara cümle) girebilir. Örnek:

وهل يكفر بقوله الله يعلم أو يعلم الله أنه فعل كذا أو لم يفعل كذا ⁵⁷¹كاذبا

⁵⁶³ İbn Âbidîn, c.3, s.217.

⁵⁶⁴ Anlamı: Devamlı nefis mücadelesiyle vasıflanan, evliyanın büyüklerinden birçoğu, mezhebinde İmamı Azam'a tabi olmuştur.

⁵⁶⁵ İbn Âbidîn, c.1, s.58; diğer örnek için bkz. İbn Âbidîn, 1/181.

⁵⁶⁶ İbn Âbidîn, c.1 s.83; diğer örnek için bkz. İbn Âbidîn, 1/452.

⁵⁶⁷ Ibn Âbidîn, *el-Fevâidu 'l-Acîbe fi I'rabi kelimâti'l-Ğarîbe*, s.35, 36, 37.

⁵⁶⁸ İbn Âbidîn, c.1, s.270; diğer örnek için bkz. İbn Âbidîn, 1/489; es-Suyûtî, *Hemu'l-Hevâmi*, c.2, s.315

⁵⁶⁹ Anlamı: Bana Zeyd'den önce (veya sonra) Amr geldi.

⁵⁷⁰ İbn Âbidîn, c.3, s.288; Mustafa el-Ğalâyîni, s.74; el-Eşmûnî, c.2, s.29-30; *Şerhu Kâfiyeti İbn Hâcib*, c.2, s.76.

كاذبا lafzı hal, بقوله'deki zamir ise zilhaldir. Zilhal-hal arasına قال'nin mefûlû girdiği gözükmetedir.⁵⁷²

8. Hal mütedâhil ve müterâdif olmak üzere iki kısımdır. Örneği:

ثم أحرم أوعاد إليه حال كونه (محرمًا لم يشرع في نسك) صفة محرمًا⁵⁷³

Haskefi'nin لم يشرع fiilini sıfat olarak nitelendirmesi nahvî değil bilakis anlam açısından. Çünkü لم يشرع cümlesi nahiv açısından محرمًا lafzının failinden veya عاد fiilinin failinden haldir. Bu durumda hal öğeleri peşpeşe gelmiş olur.⁵⁷⁴

9. Hal cümlesi mazi fiil ile başladığında قد edatı başta mezkûr veya mukadder olarak gelir. Örneği:

يبين مشمرا سهر الليالي⁵⁷⁵

سهر mazi fiil, cümlesi mukadder قد edatı ile birlikte haldir. Bu durum şu ayete benzer: {أو جاءوكم حصرت صدورهم⁵⁷⁶

10. Hal, i'rabın diğer öğeleriyle ilk bakışta karışma ihtimali olabilir.

- كان'nin haberi ile karışabilir. Örneği yukarı da geçti.

- Mefûl bih ile karışabilir. Birinci örnek:

أو حاصر أهل البغي في دارنا في غير مصر مع نية الإقامة مدتها⁵⁷⁷

Öncesinde lafız ve anlam yönü aynı olan دارنا في lafzı fiiline müteallak olmuş iken غير مصر في lafzının aynı fiile müteallak olması caiz değildir. Çünkü lafız ve anlam açısından bir olan harfler, aynı âmile müteallak olamazlar. Cer-mecrûrun fiilin failinden hal olması ise caizdir.⁵⁷⁸

İkinci örnek.⁵⁷⁹ ولا يصليها وحده إن فاتت مع الإمام

⁵⁷¹ Anlamı: Yalan söyleyerek “Allah biliyor ki falanca şöyle yapmıştır yahut yapmamıştır” diyen kâfir olur mu?

⁵⁷² İbn Âbidîn, c.3, s.719; , er-Râcihi, s.298.

⁵⁷³ Anlamı: İhramsız olarak mikatı geçtikten sonra ihrama girse ve herhangi bir mikat yerine geri dönse veya hiçbir hac ibadetine başlamadan mikata geri dönse (ve telbiye getirse kurban cezası düşer).

⁵⁷⁴ İbn Âbidîn, c.2, s.580; diğer örnekler için bkz. İbn Âbidîn, 1/31; 6/479.

⁵⁷⁵ Anlamı: Canla başla çalışarak geceleri uykusuz geçirir.

⁵⁷⁶ Nisa sûresi 90, meali: (Ancak kendileriyle aranızda antlaşma bulunan bir toplumla ilişki içinde olanlar) yahut sizinle de kendi kavimleri ile de savaşmayı içlerine sindiremeyip size sığınanlar müstesna... İbn Âbidîn, c.1, s.62; el-Eşmûnî, c.2, s.41; İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, c.2, s.288; Abbas Hasan, c.2, s.399.

⁵⁷⁷ Anlamı: Yurdumuz(islam yurdun)'da, şehir dışında asileri kuşatma altına alan asker bu sürede ikamete niyet etse bile namazları kısaltır.

⁵⁷⁸ İbn Âbidîn, c.2, s.175.

⁵⁷⁹ Anlamı: İmamla birlikte kılınan bayram namazını kaçırarsa, tek başına kılamaz.

مع lafzı, anlam bozukluğuna sebep olacağından dolayı فانت fiiline müteallak değildir. Bilakis içindeki zamirden haldir.⁵⁸⁰

7.Temyiz (التمييز)

Kapalı kelime veya isnadı açıklayan câmid, nekre ve fazla olan isme temyiz denir. Hal, durumu beyan ederken temyiz zatı beyan eder. Hal, genelde müştak (türemiş) olurken temyiz câmid (türememiş) bir kelime olur. Tanımdan da anlaşılacağı üzere temyiz müfredi açıklayan ve cümledeki isnadı açıklayan olmak üzere ikiye ayrılır. Müfredi açıklayan temyiz çoğunlukla, tarla gibi alan-saha, kilo gibi tartı ve teneke gibi hacim ifade eden ölçüyü gösteren kelimelerden sonra gelir. Bunun dışında sayılardan sonra, adetten kinaye olarak kullanılan كم lafzından sonra, benzeşme ifade eden مثله – gibi lafızlardan sonra ve farklılık ve zıtlılığı gösteren غيره gibi kelimelerden sonra da gelir. Nisbeti açıklayan temyiz ise failden, mefûlden ve muzaftan temyize çevrilen olmak üzere üç kısımdır.⁵⁸¹

Reddu'l-Muhtâr'da konuyla ilgili uygulamalar:

1. Temyiz olan öge مَنْ harfi anlamını içerir.

Örnek: وهل يتوقف حده لقبا

من جهة كونه لقبا⁵⁸². Takdiri: مَنْ

Örnek:⁵⁸³ تحرير المملوك بدا أي من جهة اليد

İbn Âbidîn, Haskefi'nin tefsirinin بدا kelimesinin temyiz nedeniyle mansûb oluşuna işaret olduğunu belirtir.⁵⁸⁴

2. Temyiz müfredi açıklayan ve cümledeki nisbeti açıklayan temyiz olmak üzere iki kısımdır. Müfredin örneği zikri geçen misallerdir. Nisbeti açıklayan temyizler de muhavvel (i'rabın başka bir ögesinden temyize çevrilmiş) ya da gayr-i muhavveldir.

a) Gayr-i muhavvel temyizinin örneği:

وكفى للحاسد ذمّا آخر سورة الفلق

⁵⁸⁰ İbn Âbidîn, c.2, s.175; diğer örnek için bkz. İbn Âbidîn, 2/78.

⁵⁸¹ İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-Nedâ*, s.327-334; er-Râcihi, s.296; es-Suyûtî, *Hemu'l-Hevâmi*, c.2, s.344; Abbas Hasan, c.2, s.417; Mustafa el-Ğalâyîni, c.3, s.84-85.

⁵⁸² İbn Âbidîn, a.g.e, c.1, s.82.

⁵⁸³ Anlamı : (Mukatebe lafzının şer'î anlamı) Tasarruf hakkına sahip olduğu köleyi bedel karşılığında azat etmeye denir.

⁵⁸⁴ İbn Âbidîn, c.6, s.98; diğer örnek için bkz. İbn Âbidîn, 6/516.

ذما ismi كفى fiili ile başlayan cümlelerin gayri muhavvel temyizidir.⁵⁸⁵

b) Muhavvel olan temyiz örnekleri:

1. Fail ögesinden tahvil edilen temyiz örneği: ⁵⁸⁶ هو فرض عملا

يفترض عمله⁵⁸⁷ lafzı failden temyize çevrilmiştir. Takdiri:

İbn Âbidîn bu kısmı nahiv kitaplarında geçen ⁵⁸⁸ تصبب عرفا örneğine benzettir.⁵⁸⁹

2. Naib-i failden tahvil edilen temyiz örneği : ⁵⁹⁰ تجب النفقة بأنواعها لمملوكه منفعة

İbn Âbidîn منفعة kelimesinin naibi failden tahvil edilen bir temyiz olduğunu belirtir. Fakat herhangi bir takdirde bulunmaz.⁵⁹¹

3. Mübtedadan tahvil edilen temyiz örneği:

⁵⁹² وما غلب فضته وذهبه فضة وذهب حكما

حكم ما غلب فضته وذهبه حكم الفضة والذهب الخالصين⁵⁹³ lafzı mübtedâdan tahvil edilen temyiz kelimedir. Takdiri:

وسببه بقاء دخول الوقت⁵⁹⁴ örneği:

سببه بقاء دخول الوقت⁵⁹⁴ örneği:

سببه بقاء دخول الوقت⁵⁹⁴ örneği:

سبب بقائه واستمراره⁵⁹⁵

3. On bir ile doksan dokuz arasındaki sayıların temyizi müfred mansûb

olarak gelir. Üç ile on ve yüz ile bin sayılarının temyizi ise mecrûr olarak gelir.

Birinci Örnek:⁵⁹⁶ فيؤخذ من كل خمس منها إلى خمس وعشرين بخت أو عراب شاة

İbn Âbidîn kelimesi cer ile okunursa sayıdan bedel, nasb ile okunursa temyiz olur. İbn

Âbidîn'in nakline göre evla olan temyiz olmasıdır. Bu nüsha cer ile okunmayı

⁵⁸⁵ İbn Âbidîn, c.1, s.22: benzeri örnek için bkz. İbn Âbidîn, 2/67; Mustafa el-Ğalâyînî, c.3, s.85-86.

⁵⁸⁶ Anlamı: Vitir namazı ameli farzdır.

⁵⁸⁷ İbn Âbidîn, c.2, s.3.

⁵⁸⁸ Anlamı: Sırlıklam terledi.

⁵⁸⁹ İbn Âbidîn, c.5, s.184; benzeri örnek için bkz. İbn Âbidîn, 3/31.

⁵⁹⁰ Anlamı: Menfaatine sahip olunan kölenin nafakasının giderilmesi gerekir.

⁵⁹¹ İbn Âbidîn, c.3, s.636; İbn Hişâm, *Evdahu-l mesâlik*, c.2, s.303.

⁵⁹² Anlamı: Saf olmayan altın ve gümüşlerde, altın ve gümüşü baskın gelen saf altın ve gümüş hükmündedir.

⁵⁹³ İbn Âbidîn, c.5, s.266; es-Sabbân, c.2, s.290.

⁵⁹⁴ Anlamı: Ezanın her vakitte tekrarlanmasının sebebi: vaktin girmesidir.

⁵⁹⁵ İbn Âbidîn, c.1, s.385; benzeri örnek için bkz. İbn Âbidîn, 6/478.

⁵⁹⁶ Anlamı : (Develerin nisabı beşten başlar) 5 ile 25 arası acem ve arap develerinden 1 koyun alınır.

gerektirse de diğer el yazması nüshalarda nasb ile بختا yazılan da vardır. Uygun olan da bu nasb nüshasına göre okumaktır.⁵⁹⁷

İkinci örnek: ⁵⁹⁸أقله عشرة دراهم فضة وزن سبعة مثاقيل

Bu cümle; sayıları ve ölçüleri açıklayan temyizlerin bir arada görüldüğü bir örnektir. Şöyle ki; عشرة دراهم lafzı عشرة lafzının (mecnûr) temyizidir. فضة lafzıda tartı aleti anlamındaki درهم lafzının (mansûb-mecnûr) temyizidir. وزن lafzı ise ref' ile okunursa عشرة lafzının sıfatı, nasb ile okunursa ذات وزن tevlinde haldir.⁵⁹⁹

4. Temyiz olarak iraplanan ögenin farklı terkipleri olabilir.

a. Hal olabilir. Örnek: Hal konusunda açıklanan لغة kelimesidir.

b. Mefûl mutlak olabilir. Örnek: Mefûl mutlak konusunda geçen ولو إباحة lafzıdır.

c. Bedel olabilir. Örnek: Bir üstte anlatılan بخت lafzı gibi

d. Sıfat olabilir. Örnek: ⁶⁰⁰نصاب البقر والجاموس ثلاثون سائمة

سائمة lafzı ref' ile okunursa ثلاثون kelimesinin sıfatı, nasb ile okunursa temyizi olur.⁶⁰¹

e. كان في يد كل واحد 'nin haberi olabilir. Örnek: كان bahsinde zikri geçen كان في يد كل واحد cümlesinde altı çizili olan kelimedir. منهما نصفه رهنا

5. Temyiz olan kelimedede tenazu kuralı gerçekleşmez.⁶⁰²

6. Cem-i sayıdan sonra gelen müfred temyiz, cem-i hükmündedir. Örnek: ثلاثين يوما

Cem-i kelime olan ثلاثين den sonra gelen يوما lafzı hakikaten müfred olsa bile, hükmen cem-i olup cem-i kelimenin zatını açıklamaktadır.⁶⁰³

7. ال ile takılanmış ismi tafdil kelimesinden sonra gelen من harfi temyiz-tebyin anlamındadır. Örnek: ⁶⁰⁴أنت الأفضل من قريش

⁵⁹⁷ İbn Âbidîn, c.2, s.277; Abdullah b. el-Abbâs, *İlelu'n-Nahv*, Mektebetü'r-Rüşd, 1999, 1. Baskı, c.1, s.508.

⁵⁹⁸ Anlamı: Mehrin en azı yedi miskal ağırlığında on dirhem gümüşdür.

⁵⁹⁹ İbn Âbidîn, c.3, s.101.

⁶⁰⁰ Anlamı: Sığır ve camışların zekâtta ki nisap ölçüsü otuz sığır ve camıştır.

⁶⁰¹ İbn Âbidîn, c.2, s.280.

⁶⁰² İbn Âbidîn, c.1, s.489.

⁶⁰³ İbn Âbidîn, c.2, s.451.

⁶⁰⁴ Anlamı: Kureyşli olan sen, en üstün kimsesin! İbn Âbidîn, c.6, s.480.

8. Sayının müennes oluşu temyiz münnes oluşuna bir gösterge olur.

Örnek:

وأشهره شوال وذو القعدة وعشر ذي الحجة

Tenvîru'l-Ebsâr metninde عشر sayısının müennes olarak getirilmesinden zahir olan anlam, hazfedilen temyiz münnes ليل lafzı olmasıdır. Fakat hazfedilen temyiz müttekke oluşunun cevazı bu olguya ters düşer. Bu kurala göre عشرة lafzı müennes olsa da temyiz, أيام anlamında müttekke olabilir.⁶⁰⁵

8.Müstesna (المستثنى)

İstisna edatından sonra gelen, öncesindeki cümle hûkümünden çıkartılan isme “müstesna” denir. لا ve çıkartma anlamı taşıyan edatlara *istisna*, öncesindeki cümlede çıkartma işleminin gerçekleştiği isme *müstesna minh*, çıkartılan öğeye de *müstesna* denir. Müstesna; muttasıl ve munkatı olmak üzere ikiye ayrılır. Eğer müstesna, müstesna minhin cinsinden ve toplumundan ise muttasıl, eğer cinsinden ve toplumundan değilse munkatı olur. Müstesna nasb edilmesinin vacip olmasının şartları şunlardır:

1. İstisna edatı لا olmalı
2. Kelam tam-eksiksiz olmalı
3. Kelamın olumlu anlam içermeli.

Müstesna, müstesna minhin önüne geçmeden, kelamın olumlu olması şartı düşer ve müstesna muttasıl olursa müstesnanın mansûb olması caiz olur. Hicâz lehçesine göre, Müstesna munkatı kelimenin mansûb olması vacipken Benî Temîm lehçesine göre ise caizdir. Kelam tam olması şartı düştüğünde (yani cümle de müstesna minh zikrolunmadığında) müstesna cümledeki konumuna göre irablanır.⁶⁰⁶

Reddu'l-Muhtâr'da konuyla ilgili geçen uygulamalar:

1. İstisna iki kısımdır. a) İstisna örfi: إِنْ شاء ve benzeri cümlelere denir. b) İstisna vad'i: لا ve kardeşlerinden biri ile sonrasının, öncesinin hûkümü ile gelmediğini açıklamaya denir. Duraksamadan sonra söylenen istisnanın hûkümü geçersizdir.

⁶⁰⁵ İbn Âbidîn, c.2, s.471, diğer temyiz örnekleri için bkz. İbn Âbidîn, c.1, s.97; c.3, s.38, 66, 508; c.4, s.295, 546, 410; c.5, s.271, 689; c.6, s.95, 666.

⁶⁰⁶ İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-Nedâ*, s.335-340; er-Râcihi, s.305; es-Suyûtî, el-Behcetü'l-Merdiyye, c.1, s.212-213; Molla Câmi, s.264-269

Müstesna, müstesna minhe eşit ve fazla olduğunda da istisna geçersiz olur. Bu durum “*Küllî istisna batıldır şekliyle*” ifade edilir. İstisna dildeki yapısı gereği bir şeyleri geride bırakmak içindir. Bu nedenle أنت طالق ثلاثا إلا ثلاثا diyen birinin karısı üç talakla boş olur.⁶⁰⁷

2. Cümlede istisna birden fazla olduğunda; istisna dan sonra gelen her bir ismi diğerinden çıkartmak mümkün olmuyor ise tüm müstesnalar aynı hükmü alırlar. Örneğin: قاموا إلا زيدا إلا بكرا إلا عمروا misalinde ilk müstesna Zeyd için geçerli olan kalkmama hükmü, diğer müstesnalar olan Bekir ve Amr için de geçerlidir. Bu kural şu ayete dayanır:⁶⁰⁸ إلا آل لوط إنا لمنجهم أجمعين إلا امرأته

Eğer istisnalar fazla olduğunda istisnadan sonra gelen her bir ismi diğerinden çıkartmak mümkün ise her bir müstesna bir öncekinden düşürülür. Örnek: أنت طالق عشرة إلا تسعا إلا ثمانية إلا سبعا

Örnekte müstesna olan üç kelime bir öncekinden düşürülür, yani سبعا yedi sayısı, ثمانية sekiz sayısından düşürülür. Geriye bir kalır. Bir sayısı da bir önceki müstesna olan تسعا dokuz sayısından düşürülür, geriye sekiz kalır. Sekiz sayısı da müstesna minh olan عشرة on sayısından düşürülür. Böylece kadın iki talakla boş olmuş olur.

Eğer istisna edatları arasında وار harfi varsa istisna baştan sona doğru olur. Örneğin, أنت طالق عشرة إلا خمسا إلا ثلاثا وإلا واحدة misalinde kadın bir talakla boş olur.

له علي عشرة إلا (9) إلا (8) إلا (7) إلا (6) إلا (5) إلا (4) إلا (3) إلا (2) إلا واحدة -
örneğinde istisnadan istisna yapma işleminin diğer iki yöntemi şudur:

1. Önce tek sayılar sağ el ile toplanır. Örnekte ki tek sayılar olan 1,3,5,7,9 sayılarının toplamı 25’tir. Sonra sol el ile çift sayılar toplanır. Bunlar 2,4,6 ve 8 sayılarıdır. Toplamı 20’dir. Sonra da Sağda toplanan sayılar, solda toplanan sayılardan düşürülür, netice 5 kalır.

2. Tek sayıların çıkartılıp kalan sayı çift sayılara dâhil edilme yöntemidir. Bu yöntemde her tek sayı öncesindeki çift sayıdan çıkartılır. Mesela: Zikrolunan örnekte ki dokuz, on sayısından çıkartılır. Sonra da kalan sayı, sekize eklenir. Ardından yedi, kalan sayının toplamı ile dokuz olan sayıdan çıkartılır. Kalan sayı çift sayı altıya

⁶⁰⁷ İbn Âbidîn, c.3, s.374

⁶⁰⁸ Hicr sûresi 59, 60; meali: Lût’un ailesi başka (Onlar suçlu değillerdir). Lût’un karısı dışında onların hepsini kurtaracağız. Biz, onun geride kalanlardan olmasını takdir ettik.

eklenir. Sonra da toplamı olan sekizden beş çıkartılır, geriye üç kalır. Üç, dört sayısına katılır yedi olur. Yediden üç çıkarılır geriye dört kalır. Dörde, iki eklenir kendisinden bir çıkartılır netice aynı 5 kalır.⁶⁰⁹

3. İstisna olumlu olduğunda cümle de müstesna minhin hazfedilmesi problemlidir. Örnek: **وتكلم إلا بخير و يكره تحريما صمت**

Timurtâşî'nin bu ifadeleri, olumlu cümlede müstesna müferrağ yapıldığı için Arap dili açısından problemlili görülse de cümlemin anlamı olumsuzluk ifade ettiği için yanlış olmadığı dile getirilmiştir. Timurtâşî'nin sözünün anlam açısından olumsuz olup müstesna müferrağ kılınması şu ayetlere benzer:

وإنها لكبيرة إلا على الخاشعين⁶¹¹, ويأبى الله إلا أن يتم نوره⁶¹⁰

İlk ayet **لا يري** olumsuz anlamında, ikinci ayet de **لا** olumsuz anlamında olduğu için müstesna müferrağ olması caiz olduğu gibi, Timurtâşî'nin **كره** ifadesi de **لا** olumsuz anlamında olduğu için müferrağ olması caiz görülmüştür.

- Bu problemi gideren bir diğer cevap, cümledeki **إلا**'nın⁶¹² **لو كان فيهما آلهة إلا** ayetindeki **إلا** gibi anlamında olmasıdır. Bu durumda **إلا** isim olsa da şekil olarak harf olduğu için i'rab hakları bir sonraki kelimeye geçer.

- İbn Âbidîn'e göre **تكم إلا بخير** cümlesinde uygun olan i'rab, cer harfinin özel, has müteallakının karineden dolayı hazfedilmesi, istisnayı mezkûr **تكم** lafzından yapıp cümleyi müferrağ olmaktan çıkarmaktır. Bu durumda istisna olumlu kelimadan yapılmış olur. Takdir: **وكره تكلم إلا تكلماً بخير**⁶¹³

4. Bir isim hem müstesna hem de müstesna minh olabilir. Örneği:

فكما شرط إلا إذا جهل الأجل جهالة فاحشة فيجب حالا غاية، إلا التأجيل لطلاق أو موت فيصح للعرف⁶¹⁴

- فإن أجل كله أو عجل كله: Takdiri: **فكما** hazfedilen şartın cevabıdır.

- إذا lafzı hazfedilen **كل** lafzından istisna edilen müstesna müferrağ zarfdır. Takdiri: **كما شرطاً في كل وقت إلا في وقت جهل الأجل. إلا التأجيل**

⁶⁰⁹ İbn Âbidîn, c.3, s.375,376.

⁶¹⁰ Bakara sûresi, 45

⁶¹¹ Tevbe sûresi, 32

⁶¹² Enbiya sûresi, 22

⁶¹³ İbn Âbidîn, c.2, s.449, 450.

⁶¹⁴ Anlamı: Mehrin tamamını peşin veya vadeli yaparsa, anlaşmadaki gibi olur. Ancak mehrin vadesinin veriliş vaktini belirlediği zaman da (rüzgâr esmesi, yağmur yağması, zengin olması vb.) aşırı şekilde bilinmezlik varsa, vade geçersiz olup, mehrin peşin ödenmesi gerekir. Meğerki mehrin vade zamanı, ölüm ve boşanma vaktine bağlandığında fahiş ölçü de bilinmiyorsa da örften dolayı geçerlidir.

- ⁶¹⁵ إذا edatından istisnadır. *التأجيل* lafzıda, müstesna olan

5. *Reddu 'l-Muhtâr*' da geçen istisna munkatı örnekleri:

a. Örnek: إذا كان في الهداية مثلا هو الصحيح. وفي الكافي بمخالفه هو الصحيح فيخير فيختار الأقوى عنده

İbn Âbidîn altı çizili kelimenin makablinden farklı bir konu içermesi nedeniyle müstesna munkatı olduğunu belirtir. Çünkü *إلا* dan önceki konu “*Fikhî bir hüküm sahih ve fetvalık olarak nitelendirdiğinde muhalif hüküm ile fetva vermemesi iken*” *إلا* dan sonra ki konu ise “*iki farklı açıdan hüküm sahih kılındığında en kuvvetli olanla fetva verilmesidir.*”⁶¹⁶

b. Örnek: ⁶¹⁷ وكره تحريما صلاة ... مع شروق إلا العوام فلا يمنعون من فعلها

İbn Âbidîn, Haskefi'nin müstesnadan sonra eklediği *فلا يمنعون من فعلها* cümlesi ile müstesnanın munkatı oluşuna ifade etmek istediğini belirtir. Çünkü müstesna ile müstesna minhin cinsleri birbirinden farklıdır. Cümlede müstesna minh tahrimen mekruh hükümü iken müstesna ise avâmın sabah namazından engellenmemeleridir.⁶¹⁸

c. Örnek: لا يجب على الزوج تطليق الفاجرة ولا عليها تسريح الفاجر إلا إذا خافا أن لا يقيما
حدود الله فلا بأس أن يتفرقا⁶¹⁹

Altı çizili kelimedede istisna munkatıdır. Karinesi cümle sonunda gelen *لا بأس* ifadesidir. Zira bu kelime fıkhıta hükmün müstehap oluşunu gösterir. İbn Âbidîn, hükmün müstehap olma durumunun, ileride zikredilen vacip olma durumu ile çelişki arzedeceğinden dolayı *لا بأس* kelimesinin burada vacip anlamında olduğunu, boşanmanın günah olmadığını göstermek için zikredildiğini belirtir. Bu durumda müstesna vacip anlamı içermesi açısından muttasıl olurken günah yoktur anlamını içermesi açısından ise munkatı olur.⁶²⁰

⁶¹⁵ İbn Âbidîn, c.3, s.144.

⁶¹⁶ İbn Âbidîn, c.1, s.74.

⁶¹⁷ Anlamı: Güneş doğarken hiçbir namaz kılınmaz. Cenaze namazı, tivavet veya sehiv secdesi olsa bile tahrimen mekruhtur. Ancak avam kişi bu vakitte sabah namazını kılmaktan engellenmez(çünkü engellenirse tamamen terk eder).

⁶¹⁸ İbn Âbidîn, c.1, s.371.

⁶¹⁹ Anlamı: Kocanın, sürekli güneş işleyen karısını boşaması, karısının da devamlı günah işleyen kocasına kendisini boşayacak tavırlar sergilemesi vacip değildir. Meğerki Allah Teâla'nın emirlerini yerine getirememekten korktuklarında boşanmalarında bir beis yoktur (günah değildir).

⁶²⁰ İbn Âbidîn, c.3, s.50; diğer örnekler için bkz. İbn Âbidîn, c.2, s.457, 508.

- d. Örnek: شهدا بعثق أحد مملوكيه ولو أمتيه لغت لكونها على عتق مبهم إلا أن تكون شهادتهما في وصية⁶²¹

el-Bahru'r-Râik adlı eserde istisnanın munkatı olduğu görüşü, *en-Nehr* isimli eserde, “*istisna muttasıldır*” ifadesiyle reddedilmiştir. İbn Âbidîn, istisnanın كونها على cümlesi ile bağlantısı olmamasından dolayı müstesnayı muttasıl kılmada da problem olduğunu belirtir.⁶²²

6. *Reddu'l-Muhtâr*'da açıklanan müstesna muttasıl örneği:

فَلَوْلَا كَانَتْ قَرْيَةٌ أَمَنْتَ فَنَفَعَهَا إِيْمَانُهَا إِلَّا قَوْمَ يُونُسَ لَمَا أَمْنُوا كَشَفْنَا عَنْهُمْ عَذَابَ الْخِزْيِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَمَتَّعْنَاهُمْ إِلَى حِينٍ⁶²³

Yeis halindeki iman ehl-i sünnet'e göre geçerli değildir. Bu nedenle boğulmadan önceki imanı geçersiz olduğundan Firavun kâfir olarak ölmüştür. Ayette zikrolunan إلا قوم istisnası, muttasıl kabul edilirse Yunus (as.) kavminin yeis halinde iken imanları kabul edilmiş olduğu anlamına gelir. Bu durum Allah'ın (cc.) Yunus peygambere özel ikramıdır.⁶²⁴

7. *Reddu'l-Muhtâr*'da istisna müferrağ ve örnekleri:

- a. Hazfedilen müstesna minh جميع الأوقات lafzıdır. Örnek:

(وهو جائز بسنة مشهورة لمحدث) ظاهره عدم جوازه لمجدد الوضوء، إلا أن يقال لما حصل له القربة بذلك صار كأنه محدث⁶²⁵

إلا أن يقال lafzı masdar tevilinde olup, zarf anlamı taşıyan müstesna müferrağdır.

Müstesna minh جميع الأوقات lafzıdır. Takdiri:

ظاهره كما ذكر في جميع الأوقات إلا وقت قولنا لما حصل إلخ،⁶²⁶

- b. Hazfedilen müstesna minh الأحوال lafzıdır. Örnek:

⁶²¹ Anlamı: Bir kimsenin iki kölesinden birini-cariye bile olsa- azat ettiğine dair iki kişi şahitlik etse İmam A'zam'a göre kabul edilmez. Çünkü bu azat belirsizdir. Ancak bu şahitlik vasiyette olursa ittifakla kabul edilir.

⁶²² İbn Âbidîn, c.3, s.671.

⁶²³ Yunus sûresi 98; meali: Keşke (o helâk edilen beldelerden) bir belde halkı iman edip de imanı kendisine yarar sağlasaydı! Ama Yûnus'un kavmi hariç. Nitekim onlar iman edince dünya hayatındaki zillet azabını üstlerinden kaldırmış ve kendilerine belirli bir süreye kadar yaşama imkânı vermiştik.

⁶²⁴ İbn Âbidîn, c.1, s.384.

⁶²⁵ Anlamı: “*Abdesti olmayanın mestler üzerine mesh etmesi meşhur sünnetle caizdir.*” Timurtâşî'nin bu söyleminden, abdesti tazeleyen kimsenin mestlere mesh etmesinin caiz olmaması anlaşılmaktadır. Ancak Timurtâşî'nin ifadesi şu yorumla düzeltililebilir: “*Kişi abdest tazelemekle sevap kazandığında (yeni abdest alan) abdestsiz gibi olur.*”

⁶²⁶ İbn Âbidîn, c.1, s.266

أنه إذا أتم الإحرام بحج أو عمرة لا يخرج عنه إلا بعمل ما أحرم به وإن أفسده إلا في الفوات فبعمل العمرة وإلا الإحصار فيذبح الهدي⁶²⁷

Verilen örnekte iki istisna bulunmaktadır. İlk müstesna olan إلا بعمل lafzı, hazfedilen umumi zarf olan الأعمال من يعمل sözünden istisna edilirken, ikinci müstesna olan إلا في الفوات والإحصار ise hazfedilen umumi hal olan الأحوال من حالة sözünden istisna edilmiştir.

Takdiri: ⁶²⁸ إلا بعمل من الأعمال إلا بعمل الخ

8. İstisna lafızdan yapılabileceği gibi bir önceki lafzın içerdiği anlamdan da yapılabilir. Örnek:

فلو انتم به يظنه زيدا فإذا هو بكر صح إلا إذا عينه باسمه فبان غيره إلا إذا عرفه بمكان كالقائم في... المحراب⁶²⁹

عدم الصحة إلا إذا عينه kelimesinin içerdiği anlamından istisna edilmiştir.⁶³⁰

9. *Reddu'l-Muhtâr*'da إلا edatı haricinde istisna edatı olduğu vurgulanan خلا, ما عدا, سوى, ليس kelimeleri ve örnekleri:

a. ...وهي فرض على كل مسلم مات خلا أربعة بغاة، وقطاع طريق إذا قتلوا في الحرب

خلا ile mecrûrur.⁶³¹ lafzı istisna harfî olan أربعة

b. وكل عقد بعد عقد جددا ... فأبطل الثاني لأنه سدى

فالصلح بعد الصلح أضحى باطلا ... كذا النكاح ما عدا مسائل

إلا ise müstesna minhtir⁶³² فأبطل الثاني, müstesna fiili, ما عدا edatı istisna fiili,

c. ثم العصبات بترتيب الإرث، فيقدم الأب ثم الجد ثم الأخ الشقيق، ثم لأب ثم بنوه كذلك، ثم العم

ثم بنوه. وإذا اجتمعوا فالأورع ثم الأسن، اختيار، سوى فاسق ومعتوه وابن عم لمشتهة⁶³³

⁶²⁷ Anlamı: Hac veya umre ihramına giren kimse, ihrama girdiği ibadet ile ancak ihramından çıkabilir. İbadetini bozsa bile (durum aynıdır). Bu durumdan ihrama girdikten sonra haccı kaçıran ile hacca gitmekten engellenen kimseler müstesnadır. Haccı kaçıranlar umre ile hacdan engellenenler ise kurban keserek ihramdan çıkarlar.

⁶²⁸ İbn Âbidîn, c.2, s.480

⁶²⁹ Anlamı: (imamın zeyd olduğunu zannederek uysa, fakat imam bekir çıksa namaz geçerlidir. Ancak belirli kişinin ismini söyleyerek uyduğunda imam başkasıysa namaz geçerli olmaz.) Meğerki imamı 'mihrapta ayakta duran zeyd' diye mekânla açıklarsa geçerli olur.

⁶³⁰ İbn Âbidîn, c.1, s.425.

⁶³¹ İbn Âbidîn, c.2, s.210.

⁶³² İbn Âbidîn, c.4, s.509.

⁶³³ Anlamı: Çocuğa anne bakar, anneden sonra anneanneye verilir. Daha sonra babaanne, amca, amca çocuklarına verilir. Ancak bu sıralamadan fasık, bunak ve (müşteâ kız hakkında) güvenilmeyen amcaoğlu istisnadır.

⁶³⁴ إن كلمته إلا أن يقدم زيد أو إلا أن يأذن فكلمه قبل قدومه أو قبل إذنه حنث و لو بعدهما لا يحنث⁶³⁵

10. إلا أن ifadesi hakikî anlamda istisna olsa bile mecâzî olarak şart ve gaye anlamlarında kullanılabilir. Örnek:

إن كلمته إلا أن يقدم زيد أو إلا أن يأذن فكلمه قبل قدومه أو قبل إذنه حنث و لو بعدهما لا يحنث⁶³⁵

Haskefi'nin müstesnaları gaye olarak nitelendirmesi, İbn Âbidîn'e göre mecâzîdir. Zira gaye ve istisna edatları, sonrasında gelen kelimelerin öncesindeki cümlelerin hükmüne uyuşmamaları açısından birbirlerine benzerler. Cümlelerin anlamını bozması nedeniyle, istisna edatı öz anlamında gelemmez. Dolayısıyla benzediği şart ve gaye anlamında kullanılır.⁶³⁶

C.Mecrûrât (المجرورات)

1. Harf-i Cer ile Mecrûr (الجار والمجور)

Mecrûr isimler, harf ile mecrûr ve izafe ile mecrûr olmak üzere iki kısımdır. Harf ile ismin mecrûr olması esas olandır. Cer harfleri genelde mefûl ile fiil arasında bağlantıyı kuran harftir. İsmi cer eden harflerin sayısı 20'dir. Bunların üçü وحاشا خلا وعدا وحاشا ameli cer olan istisna harfleridir. لولا, كي, متى, لعل harflerinin cer etmesi ise şaz ve nadirdir. Zira لعل ile sadece Ukayl kabilesi, متى ile sadece Hüzeyl kabilesi cer eder. كي harfinin cer etmesi ise ardından istifham ما edatının gelmesine bağlıdır. لولا edatının cer etmesi ise sadece ardından muttasıl mecrûr zamir olduğundadır. Hâlbuki bu nadir bir durumdur. Sayılanlar dışında kalan cer harfleri tek harfli, iki harfli, üç harfli ve dört harfli olmak üzere dört kısımdır. Beşi, tek harflidir: التاء - الواو - الكاف - اللام - الباء. Dördü, iki harflidir: من - عن - في - مذ⁶³⁷. Üçü, üç harflidir: إلى - على - منذ. Biri, dört harflidir: حتى.

Reddu'l-Muhtâr'da konuyla ilgili uygulamalar:

1. Cer- mecrûr olarak iraplanan öge:

⁶³⁴ İbn Âbidîn, c.3, s.564.

⁶³⁵ Anlamı: “Zeyd gelmedikçe” yahut “Zeyd gelene kadar” veya “izin vermedikçe” yahut “izin verene kadar” , “ben Amr’la konuşursam ...” diye yemin eden bir kimse şart gerçekleşmeden konuşursa yemini bozulur.

⁶³⁶ İbn Âbidîn, c.3, s.795; diğer istisna örnekleri için bkz. İbn Âbidîn, 1/63,173,389,565,584; 2/30,222, 270, 300, 306, 312, 316, 378.

⁶³⁷ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-Nedâ, s.343-347.

a. Mefûl bih gayri sarîh olur.

b. Âmil meçhul olduğunda naib-i fail olur. Örnek:

ولو أرضعها أكثر أهل قرية ثم لم يدر من أرضعها فأراد أحدهم تزوجها، إن لم تظهر علامة ولم يشهد

بذلك جاز⁶³⁸

meçhul fiil, sonrasında gelen cer-mecrûr بذلك lafzı ise naib-i faildir.⁶³⁹

c. Haber olur. Örnek:

ويؤيده أن ابن كمال باشا في أحاديثه الأربعينية في الحديث الرابع والثلاثين: يا عائشة لا تكوني فاحشة

ما نصه: والحق أنه يقتل عندنا إذا أعلن بشتمه - عليه الصلاة والسلام⁶⁴⁰

ما نصه cer-mecrûr haber mukaddemdir. Mübteda muahhar ise ifadesinde ki ما anlamında mevsuf nekre olan ما lafzıdır. Cümlesi أن'nin haberidir. نصه lafzı anlamında mübteda, ardından gelen cümle ise haberidir. Mübteda- haber cümlesi de ما lafzının sıfatıdır.⁶⁴¹

d. Hal olur. Örnek: فلا بد من كون الحاكم في الدماء والفروج عالما دينا كالكبريت الأحمر

642

Altı çizili cer-mecrûr hal olup müteallak mahzuftur. Hazfedilen mübtedânın haberi olma ihtimali de vardır.⁶⁴³

2. Cer-mecrûrlar, zarflar gibi fiile, fiil anlamında olan ismi faile, ismi mefûle, sıfat-ı müşebbeheye, ismi tafdile ve masdara müteallak olurlar. Müteallakı mezkûr olabileceği gibi mukadder de olabilir. İbn Âbidîn cer-mecrûrun zamire de müteallak olabileceğini şu örnekle belirtir:

كل تصرف يقبل النقص إذا فعله المشتري قبل القبض، أو بعده بغير إذن البائع فللبائع إبطاله⁶⁴⁴

kelimesine raci olan « zamirine müteallaktır. Takdiri:

بعد القبض الواقع، بلا إذن⁶⁴⁵

⁶³⁸ Anlamı: köyün kadınlarının çoğunun emzirip, kimin emzirdiği bilinmeyen bir kızla, köyden biri evlenmek isteğinde; sütkardeşi olduğuna dair bir şahit veya delil bulunmadığında evlenmesi caizdir.

⁶³⁹ İbn Âbidîn, c.3, s.213.

⁶⁴⁰ Anlamı: İbn Kemal Paşa'nın kırk hadis kitabının otuz dördüncü hadisine yaptığı şu açıklama söven bir kâfirin öldüreleceğini destekler: "Bize göre hak görüş: bir zimmi peygamber efendimizi (as.) açıktan sövse öldürülür."

⁶⁴¹ İbn Âbidîn, c.4, s.216.

⁶⁴² Anlamı: kan davaları ve evlilikle alakalı meselelerde hüküm verecek kişinin dini meselelere hâkim olması gerekir ki bu durumdaki kişiler 'kibrit-i ahmer kadar değerlidir.

⁶⁴³ İbn Âbidîn, c.5, s.366.

⁶⁴⁴ Anlamı: (Taşınmaz malların kabzedilmeden önce satışı geçerlidir. Satıcının rızası yoksa veya para ödenmediyse satıcı akdi bozabilir.) Benzer şekilde, mal kabzedilmeden önce veya izinsiz kabzedildikten sonra müşterinin akdi bozan tüm tasarruflarını satıcı iptal edebilir.

3. Metinle-şerh bağlantısını doğru sağlamak için müteallak bilgisi önem arzeder. Örnek: وجوبه (على إمام مقيم) بمصر

İbn Âbidîn, Haskefi'nin mübteda وجوبه lafzını takdir etmesinin, cer-mecrûrun müteallakının önceden يجب lafzı ile zikredildiği için gerekli olmadığını, fakat cer-mecrûr ile önceki müteallak arası uzak olması nedeniyle, metin-şerh bağlantısını sağlamak için takdir ettiğini belirtir.⁶⁴⁶

4. Cer-mecrûr bir kelime üzerine atfedilen lafzın harfî cer ile gelmesi esastır. Dolayısıyla cer harfî olmadan mecrûr üzerine atfetmek müsamaha olarak değerlendirilir. Örnek:

للموصى الرجوع عنها بقول صريح... وتصرف⁶⁴⁷

تصرف lafzının cer-mecrûr olan بقول üzerine atfedilmesi bir müsamahadır. Asıl olan cer harfiyle birlikte بتصريف olarak atfedilmesidir.⁶⁴⁸

5. Harfî cerler hazfedildiğinde, dâhil olduğu kelimenin i'rabı, mecrûrdan mansûba döner. Buna Arap dilinde "نزع الخافض" denir.

Birinci örnek: الله

الله lafzı, cer harfî olan kasem و edatının hazfedilmesi ile mansûb okunur. Bu durumda lafzatullahı nasbden âmil اقسام fiili olur. Hazfedilen harfî cer ise nasb i'rabının sebebidir. Kûfeliler ise lafzatullahı mecrûr olarak okurlar. Cer harfinin hazfî nedeniyle mansûb olma Kur'an ayetlerinde bulunmaktadır. Mesela A'raf sûresi 150. Ayette⁶⁴⁹ {أمر} lafzı عن harfî cerinin hazfî nedeniyle mansûbtur. Tevbe sûresi 5. Ayette⁶⁵⁰ {كل} lafzı على harfî cerinin hazfedilmesiyle mansûbtur.⁶⁵¹

⁶⁴⁵ İbn Âbidîn, c.5, s.147.

⁶⁴⁶ İbn Âbidîn, c.2, s.179.

⁶⁴⁷ Anlamı: Vasiyet eden kişi sarîh bir sözle veya vasiyet edilen şeyde satış ve hibe gibi mülkiyeti ortadan kaldıracak bir tasarrufta bulunmasıyla vasiyetten dönebilir.

⁶⁴⁸ İbn Âbidîn, c.6, s.658.

⁶⁴⁹ Meali: Mûsâ kızgın ve üzgün olarak kavmine dönünce, "Benden sonra arkamdan ne kötü işler yapmışsınız! Rabbimizin emrini (beklemeyip) acele mi ettiniz?" dedi. (Tevrat levhalarını yere attı ve kardeşinin başını tutup kendine doğru çekmeye başladı. Hârûn, "Ey anam oğlu! Senin bu kavmin beni cidden zayıf gördüler; neredeyse beni öldüreceklerdi! Sen de şimdi düşmanları bana güldürme ve beni zalim kavimle bir tutma!" dedi.)

⁶⁵⁰ Meali: (Haram aylar çıkınca, müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün, esir alın, kuşatın) ve onları her geçit yerinde gözetleyin. (Şayet tövbe ederler, namazlarını kılarlar ve zekâtlarını verirlerse artık onları serbest bırakın. Allah yargılayıcıdır, bağışlayıcıdır.)

⁶⁵¹ İbn Âbidîn, c.3, s.722.

İkinci örnek: ⁶⁵² اشترى عبيد بن أي شينين ينتفع بأحدهما وحده صفقة واحدة

صافقا lafzının irabında iki ihtimal bulunmaktadır. Birincisi: Müştak صافقا tevilinde اشترى fiilinin failinden hal olmasıdır. İkincisi: صفقة takdirinde harfi cerin düşme nedeniyle mansûb olmasıdır. ⁶⁵³

2. İzafetle Mecerûr (الإضافة)

Türkçede isim tamlaması olarak adlandırılan izafet; manevi ve lafzi olmak üzere iki kısımdır. Manevi izafet anlama katkı sağlar, şöyle ki: Muzafun ileyh marife ise muzafı marife kılar, nekre ise muzafı tahsis eder. Manevi izafet üç türlü gerçekleşir:

- 1) Muzaf müştak (türemiş) bir kelime olmayıp câmîd ise, غلام زيد gibi
- 2) Muzafun ileyh, müştak muzafın ma'mulü değilse, كاتب القاضي gibi
- 3) Muzafun ileyh, câmîd muzafın ma'mulü ise, ضرب اللص gibi

Manevi izafet:

- 1) Muzafun ileyh, muzafın zarfıysa في anlamında,
- 2) Muzafun ileyh ile muzaftan haber vermek mümkün ise مِنْ anlamında,
- 3) Zikrolunanların dışında ise اللام anlamında olur.

Müştak (türemiş) olanın mâmulüne izafesine “lafzî izafe” denir. Bu izafenin üç şekli bulunur: İsmi failin izafesi, ismi mefûlün izafesi, sıfat-ı müşebbehenin izafesi. İzafe lafzî muzafa tenvinin düşmesi ile hafiflik kazandırır. ⁶⁵⁴

Reddu'l-Muhtâr'da geçen konuyla ilgili uygulamalar:

1. İzafe beyâniye, lâmiye ve zarfiye örnekleri:

فلو أتم مسافر إن قعد في القعدة الأولى تم فرضه و لكنه أساء لو عامدا لتأخير السلام وترك واجب

⁶⁵⁵ القصر

İbn Âbidîn altı çizili kelimenin هو القصر واجب takdirinde izafe beyaniye olduğunu belirtir. Belirtilen takdirde, beyan izafesinin şartı olan muzafun ileyh ile muzaftan haber verilmesi kuralının gerçekleştiği görülmektedir. Altı çizili isim

⁶⁵² Anlamı: Bir kimse yalnız başına birinden yararlanılabilen iki şeyi bir satışla alsa, onda veyahut diğerinde teslim aldıktan sonra bir kusur bulursa ya ikisini alır veya ikisini de iade eder...

⁶⁵³ İbn Âbidîn, c.5, s.37.

⁶⁵⁴ İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-Nedâ*, s.348-350.

⁶⁵⁵ Anlamı: yolcu olan kimse namazını dört rekât kılsa bakılır: ilk oturuşta oturmuş ise farzı tam olur, fakat selamı geciktirmesi, namazı iki rekât kılmanın vacib hükmümü kasten terkettiği için kötü bir şey (günah) işlemiş olur.

taamlamasının, Arap dilinde bilinen جرد قطيفة örneği gibi sıfatın mevsufuna izafe edilmesi kabilinden olması da mümkündür. Bu durumda takdir şöyle olur: ⁶⁵⁶ القصر الواجب

İkinci örnek: ⁶⁵⁷ أو ترك أقل سبع الفرض

الفرض lafzı المفروض anlamında hazfedilmiş mevsufun sıfatı veya hazfedilmiş muzafdan sonra gelen muzafun ileyhtir. Takdirleri: طواف الفرض, طواف الفرض

Hangi takdir olursa olsun سبع lafzının sonrasına izafesi lâmiyedir. سبع هي الفرض takdirinde beyâniye olması anlam bozukluğundan dolayı sahih değildir. Zira tavafın şavtlarında (dönüşlerinde) farz olan miktar yedi sayısının hepsi değil çoğunluğu olan dört şavttır. ⁶⁵⁸

Üçüncü örnek: وعليه عمل اليوم

Masdar عمل lafzının zaman ifade eden اليوم lafzına izafesi في anlamındadır. Bu durum صوم رمضان taamlamasının izafesine benzemektedir. ⁶⁵⁹

2. Eğer izafe, lam, min ve fi harfleri anlamlarında değilse bu izafeye “edna mülâbese” ve “edna münâsebe” isimleri verilir.

Birinci Örnek:

طهر بنكاة على المذهب لا يطهر لحمه ⁶⁶⁰ وما أي إهاب طهر به بدباغ

لحمه lafzındaki zamirin mercii إهاب anlamı taşıyan ما lafzıdır. Bu durumda izafe anlamı şöyle olur: “Deri eti...” İzafî anlamda düşüklük olduğu için buna “edna münasebe” izafesi denir. Eğer ذی lafzı muzaftan sonra takdir edilirse bu durumda izafe lamiye olur, böylece “derinin sahibi olan hayvanın eti” anlamında, edna münasebe izafesinin gerektirdiği anlam düşüklüğü telafi edilir. Takdiri: لحم ذی الإهاب ⁶⁶¹

İkinci örnek: ⁶⁶² ووقت الظهر من زواله إلى بلوغ الظل مثليه سوى فيء الزوال

Haskefi, muzaf فيء lafzından sonra getirdiği قبيل cümlesi ile et-Tenvir ve diğer Hanefî fıkıh kitaplarında geçen “فيء الزوال” kavramının “edna

⁶⁵⁶ İbn Âbidîn, c.2, s.128; benzer örnek için bkz. İbn Âbidîn, 1/21,31; 4/471.

⁶⁵⁷ Anlamı: Farz olan ziyaret tavafının yedi şavtından azını terketse ihram cezası gerekir.

⁶⁵⁸ İbn Âbidîn, c.2, s.552; benzeri örnek için bkz. İbn Âbidîn, 1/29.

⁶⁵⁹ İbn Âbidîn, c.1, s.72; Anlamı: (Hükmün fetva olduğunu gösteren sözlerden biri) günümüzde insanların ameli böyledir, ifadesidir.

⁶⁶⁰ Anlamı: Tabaklanma ile temiz olan deri, şer’i kesim ile de temiz olur. Derisi tabaklanan hayvanın eti temiz olmaz.

⁶⁶¹ İbn Âbidîn, c.1, s.205, benzeri örnek için bkz. İbn Âbidîn 2/357.

⁶⁶² Anlamı: Öğle namazının vakti güneşinin batıya doğru meyletmesinden başlar, zeval gölgesi hariç nesnenin gölgesi kendisinin iki katına ulaşınca kadar devam eder.

mûlabese” izafesiyle geldiğine dikkat çeker. Zira muzaf ile muzafun ileyh arasında beyaniye, lamiye, izafiye ilişkisi kadar güçlü olmasa da bir tür ilişki vardır. Çünkü فيء زوال lafzı güneşin batıya doğru meyletme anındaki nesnelerin gölgesine denir. فيء ile زوال lafızları arasındaki alakadan dolayı bu izafeye “isnad-i mecazı” denir. *Şerhu’l-Mecma’* ve *en-Nehr* adlı Hanefi fıkıh kaynaklarında izafenin tesamuh⁶⁶³ olduğu belirtilse de yukarıdaki nedenlerden dolayı kabul görmemiştir.⁶⁶⁴

3. Fıkıh dilinde izafede asıl olan hükmün sebebine izafe edilmesidir. Örnek: ماء الورد gibi. ⁶⁶⁵ Bazı izafeler kayıt için gelirken ماء الورد gibi, bazı izafeler de tarif-tanıtım için gelir. Örneğin: ماء سماء gibi.⁶⁶⁶ Kimi zaman da izafe, şartına, mahalline ve failine izafe olarak karşımıza çıkar. صلاة المريض gibi.

667

4. İzafe benzetilenin (müşebbeh bih) benzeyene (müşebbeh) izafesi ve sıfatın mevsufuna izafesi şeklinde de gelebilir.

Birinci örnek: ⁶⁶⁸ قد أضحت أعراض المصنفين أغراض سهام السنة الحساد

Zikrolunan altı çizili isim tamlamasında iki ihtimal bulunmaktadır. Öncelikli ihtimal; izafenin karine kılınıp çirkin sözlerin oklara benzetilerek açık (musarraha) istiare kılınması. Diğer ihtimal ise; السنة lafzının müşebbeh bih muzaf, سهام lafzının müşebbeh muzafun ileyh kılınması. Bu durumda, hasetçilerin dilleri oklara benzetilmiş olur.⁶⁶⁹

İkinci örnek: ⁶⁷⁰ والمنصف من اغتفر قليل خطأ المرء في كثير صوابه

lafların lafzının خطأ lafzına izafesi sıfatın mevsufuna izafesi kabilindendir.

Takdir: ⁶⁷¹ خطأ المرء القليل

5. *Reddu’l-Muhtâr*’da izafe-kıraat ilişkisine ayrı bir paragraf’ açılmıştır. Zira namazın hatalı kıraat nedeni ile bozulup bozalmaması meselesi izafe bilgisi ile

⁶⁶³ Tesâmuh: Aralarında alaka olmadan bir lafzın diğerinin yerine kullanılmasına denir.

⁶⁶⁴ İbn Âbidîn, c.1, s.360: benzeri örnek için bkz. İbn Âbidîn, 2/196: 6/434,507,601.

⁶⁶⁵ İbn Âbidîn, c.1, s.140: c.2, s.425: c.3, s.725.

⁶⁶⁶ İbn Âbidîn, c.1, s.179.

⁶⁶⁷ İbn Âbidîn, c.2, s.95, benzeri örnek için bkz. İbn Âbidîn 2/95.

⁶⁶⁸ Anlamı: Müelliflerin ırzları, hasetçi, çekemez kimselerin dil oklarının hedefi olmuştur.

⁶⁶⁹ İbn Âbidîn, c.1, s.29; diğer örnekler için bkz. İbn Âbidîn, 1/11,40; 6/813.

⁶⁷⁰ Anlamı: İnsaflı; bireyin az hatasına, doğrularının çokluğundan ötürü göz yuman kimseye denir.

⁶⁷¹ İbn Âbidîn, c.1, s.27; benzeri örnekler için bkz. İbn Âbidîn, 1/28,52,88,128,483; 2/596.

yakından ilgilidir. Dolayısıyla bir kimse Fatiha okurken رب رب مالک مالک يوم الدين veya رب رب مالک مالک يوم الدين dese durumuna bakılır: Bu kişi bunu dil sürçmesindenden dolayı veya izafî anlamını kastetmeden mahreci doğru telaffuz etme amacıyla söylemişse namaz bozulmaz. Hiçbir şey kastetmeden kelimeyi tekrar etmişse bu durum da tekrar edilen kelime ya izafe olur veya tekid olur. İzafe ihtimalinde, ilk muzafın sonrasının delalet ettiği hazfedilen kelimeye izafe edilmiş olabilir. Arap dilinde bunun benzeri şu örnektir: يا زيد زيد العملات . Bu durumda kesin hatalı kıraat söz konusu olmadığı için, hata olasılığından dolayı namaz bozulmaz. Eğer her bir kelimenin takdir etmeden olguya uygun bir biçimde, ardından gelene izafesi kastedilirse namazın bozulması bir tarafa küfre düşmesinde bile şüphe yoktur.⁶⁷²

⁶⁷² İbn Âbidîn, c.1, s.633

SONUÇ

Reddu'l-Muhtâr Hanefî fıkhdında itimat edilen eserlerin başında gelir. Birçok ilimden yararlanılarak telif edilen eserin istifade ettiği kaynakların başında nahiv ilmi gelir. Nahiv kaynaklarına atıfta bulunması, bazen kitap adı bazen de müellifin adıyla olmaktadır. İbn Âbidîn'in faydalandığı nahiv kaynaklarının başında, *el-Elfiyye* ve şerhleri; İbn Hişâm ve es-Suyûtî'nin telifleri bulunur. Eser; Sîbeveyhi, el-Kisâî, el-Ferrâ, el-Müberred ve el-Ahfeş gibi Basra ve Kûfe ekollerine mensup âlimlerinin görüşlerinin zikrolunması ile dikkat çekmektedir. Ayrıca İbn Âbidîn'in hâşiyesinde el-Halebî gibi yakın dönem ve et-Tahtâvi gibi çağdaş olduğu ulemanın nahvî analizlerinden yararlanması, hocasının edebî görüşünü aktarması, onun geçmişin güvenirliliği ile geleceğin birikimini harmanlayarak edebî fikir ve düşüncelerden yararlandığını göstermesi açısından önemlidir. Böylece İbn Âbidîn edebî anlamda olgunlaşmış, i'rabı tartışmalı kelimeler ve kalıplarla ilgili “*el-Fevâidu'l-acîbe fî fî i'rabi'l-kelimatî'l-ğarîbe*” adlı eserini ve en zor ve en karmaşık nahiv bilmecelelerinden sayılan, “*قيل ما بعد قبله رمضان*” terkibiyle ilgili “*İthâfu'z-zekiyyi'n-nebih bi cevâbi mâ yekûlû'l-fakîh*” adlı eserini yazarak edebî alanda da tahkik ehli olduğunu göstermiştir.⁶⁷³ *Reddu'l-Muhtâr*'ın bu iki eserden sonra yazılması, hâşiyenin İbn Âbidîn'in edebî olgunluk döneminde telif edildiğini gösterir.

Haskefî ve Timurtâşî'ye yöneltilen nahvî itirazlarına verdiği cevaplar ile tespit ettiği hatalar İbn Âbidîn'in nahvî yönünü net ortaya koyar. Öğrenme, anlama, uygulama ve kanıtlama aşamasından oluşan nahiv ilminin ilgili meselelerine ayet, hadis ve şiirlerle istişhad etmesi, onun edebî vukûfiyetinin açık delilidir. Araştırmada ilgili istişhadların bir bölümü zikrolunmuştu. İlerideki çalışmalara yol gösterip kolaylık sağlamasını ümit ederek tüm edebî istişhadlar ekte kaynak numaralarıyla birlikte verilerektir. (bkz. EK-1).

⁶⁷³ İbn Âbidîn, c.3, s.289,290

Reddu'l-Muhtâr'da nahiv bilgisinin müctehid ve müderris olmak için şart olduğunun geçmesi ve İmam Muhammed'in, Sîbeveyhi ayarında nahiv ilmine sahip olduğunun belirtilmesi, el-Kisâî'nin sorusuna İmam Muhammed'in edebiyat ve fıkıh sentezleyerek verdiği yanıt nahiv-fıkıh ilişkisinin önemini vurgulamaktadır.⁶⁷⁴

Talak ve yemin konusunda nahiv ilmiyle bağlantılı olarak zikrolunan; şart ve kase edatları, şartın atıfla ve atıfsız tekrarı, şartın cevabında الفاء edatının gelişinin gerekli oluşu, istisna mevzuû ve sarîh masdarla müevvel masdar arasındaki fark, kase edatının cevabında tekid harfinin hazfî, حتى lafzının durumu ile alakalı *Reddu'l-Muhtâr*'daki (مطلب) başlıklar nahiv-fıkıh ilişkisini göstermektedir. İbn Hişâm'ın سلامٌ terkibinin hatalı olmadığını göstermek için getirdiği nahvî yorumların; Hanefî fakihleri katında kabul görmemesi bu ilişkinin farklı bir yönünü ortaya koyar. Nahiv bilmemek, mezhep imamını bile savunamamak demektir. Örneğin: Nahvî bilgisi az olan ve başvuru kaynaklarına vâkıf olmayan kimse, İmam Ebû Hanîfe'nin “وَإِنْ ضَرَبَهُ بِجَبَلٍ” cümlesinde أَبَا قُبَيْسٍ lafzının i'rabının “ya” ile gelmesi şart iken “elif”le ifade etmesinin nedenini açıklayamaz.⁶⁷⁵

Reddu'l-Muhtâr'da genelde nahvin felsefî yönünün dile getirilmediği görülmektedir. Kanaatimizce fıkıh ilminin merkezde olması nedeniyle, nahiv ilmiyle alakalı detaylar İbn Âbidîn'in فافهم ifadesiyle okuyucunun araştırma ve gayretine bırakılmıştır. İbn Âbidîn'in edebî açıklamalarının metin ve şerhe olan katkısı inkâr edilemez. Çalışmada görüldüğü üzere, zor ve anlaşılmasız cümlelerin terkibi yapılmış, nahiv kitaplarında bile eşine az rastlanır şekilde kelimelerin olası i'rabı vecihleri dile getirilmiştir. İbn Âbidîn'in *ed-Durru'l-Muhtâr* eserinin farklı nüshaları arasında karşılaştırma yapıp nahiv ilmine göre doğru olan nüshayı belirtmesi, dikkat çeken bir durumdur. Îcâz yöntemle telif edilen metin-şerhin pek çok yerinde takdir ve hazifların İbn Âbidîn tarafından tespit edilmesi, aynı yöntemle yazılan eserlerde dikkat edilmesi gereken bir uyarı olarak karşımıza çıkar.

Son olarak İbn Âbidîn, Haskefî hayranı olmakla birlikte, problemler karşısında sunduğu çözüm ve yorumlar objektiftir. Haşiyesinde saygı dilini kullanarak eleştirdiği ve savunduğu görülmektedir. Bu açıdan da İbn Âbidîn günümüz dünyası için örnek teşkil etmektedir.

⁶⁷⁴ İbn Âbidîn, c.3, s.264

⁶⁷⁵ Molla Ali, Mirkâtu'l-Mefâtiḥ, c.6, s.2280

KAYNAKÇA

Abbas, Hasan, en-Nahvu'l-Vafî, Daru'l-Maarif, 16. Baskı, yrz. 2008.

el-Afganî, Said, Min Târihi'n-Nahv, Dâru'l-Fikr yrz. trz.

Alâuddîn, Muhammed, Kurratu Uyuni'l-Ehyâr Tekmiletü Reddi'l Muhtâr, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2. Baskı, Lübnan 2011.

Arslan, Ahmet Turan, Ezherî, Hâlid b. Abdullah, DİA, 1994.

el-Bağdadi, Hatib, el-Câmiu li-Ahlâki'r-Râvi ve Âdâbi's-Sâmî, Mektebetu'l-Maârif, trz. Riyad.

Bedruddin, Ebu Muhammed, Tevdîhü'l-Mekasid ve'l-Mesalik bi'Şerhi Elfiyyeti İbn Malik, Daru'l Fikri'l Arabi, 1. Baskı, 2008.

el-Câhız, Ömer bin Bahr, el-Beyan ve et-Tebyin, Mektebetu'l-Hilal, Beyrut

Çuhadar, Mustafa İbn Yaîş, Ebu'l-Bekâ, DİA, 1999

Durmuş, İsmail İsferâyînî, İsâmüddin, DİA, 2000

ed-Demâmîni, Muhammed, Şerhu'd-Demâmîni alâ Muğni'l-Lebîb, Muessetu't-Târîhu'l-Arabî, 1. Baskı, Beyrut, 2007

el-Erdibîlî, Muhammed b. Abdulgani, Şerhu'l-Enmuzec fi'n- Nahv, DKİ, 2015

Eren, A. Cüneyt, Nahiv ilminin tefsirle ilişkisi ve birbirlerine etkisi, Tartışmalı ilmi toplantısı 36, Kur'ân ve Tefsir araştırmaları –III, İstanbul, 14-15 Ekim 2000

el-Esterâbâdî, Necmü'l-eimme Radiyyüddîn Muhammed b. el-Hasen, Şerhu Kafiyeti İbn Hâcib, DKİ, 2.Baskı, 2007

el- Eşmûnî, Ali b. Muhammed, Şerhu-l El-Eşmûnî Ala Elfiyyeti İbn Malik, DKİ, 2. Baskı, 2010

el-Ezherî, Halid b. Abdullah, Şerhu't-Tasrih ala't-Tavdih, DKİ, 2011

Eşit, Yusuf, İbn Âbidîn'in Şerhu Ukûdu-Resmî'l-Müftî" Adlı Eser ve Bu Eser Işığında Müftünün Mezhep İçi Farklı Görüşler Karşısındaki Durumu, Nisan, Kayseri 2009.

Güman, Osman, Nahiv-Fıkıh Usûlü İlişkisi(el-İsnevi örneği) , Marmara Üniversitesi, İstanbul 2006

Gümüş, Sadreddin, Radî el- Esterâbâdî, DİA, 2007.

el-Ğalâyînî, Mustafa, Câmû'd-Durûsî'l-Arabiyye, DKİ, 9. Baskı, 2009.

Hamdun, Ramazan, Mecelletu Külliyyeti'l-Ulumi'l-İslamiyye, İbn Âbidîn, 2013

el-Haskefî, Alâeddîn, İfâdetu'l-Envâr alâ Usûli'l-Menâr, Mektebetu'l-Evzâî, 2. Baskı, 2008.

İbn Âbidîn, Muhammed Emin, el-Fevâidu'l-Acîbe fî İ'rabi Kelimâti'l-Ğarîbe, Daru'r-Râidi'l-Arabî, 1. Baskı, Beyrut 1990.

_____ Reddul'l-Muhtâr ala'd-Durri'l-Muhtâr, Daru'l-Fikr, 2. Baskı, Beyrut 1992.

İbn Akîl, Abdullah, Şerhu İbn Akîl alâ Elfiyyeti İbn Mâlik, Daru't-Turas, 20. Baskı, Kâhire 1980.

İbn Hişâm, Cemalüddin, El-Ensari, Evdahu-l Mesâlik ala Elfiyyeti İbn Mâlik, DKİ, 2007.

_____ Muğni-l Lebib, Daru-l Fikir, 6. Baskı, 1989.

_____ Muğni'l-lebib an Kutubi'l-Eârîb, Daru'l-Fikr, 6. Baskı, Dimeşk 1985.

_____ Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ, el-Mektebetu's-Seyda, 2. Baskı, Lübnan 2015.

İbn Malik, Cemâlüddin Muhammed, el-Elfiyye, Daru't-Teâvûn.

_____ Şerhu'l-Kâfiyyeti's-Şâfiye, DKİ, 2010.

_____ Teshîlü'l-Fevâ'id ve Tekmîlü'l-Makâsîd, Daru'l-Kâtibi'l-Arabî, 1967.

İbn Salah, Takiyyudin Osman, Ma'rifetu Envâi Ulûmi'l-Hadis, Daru'l-Fıkr, 1. Baskı, Beyrut 1986.

İbnu'l-Humâm, Kemaluddin, Fethu'l-Kadir, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut.

İzzeddin bin Abdüsselam, Ebu Muhammed ed-Dımaşki, Kavaidu'l-Ahkâm fî Mesâlihi'l-Enâm, Mektebetu'l-Kulliyâti'l-Ezheriyye, Kahire 1991.

el-Kârî, el-Herevî, Ebu'l-Hasen Nûrüddîn Molla Alî b. Sultân Muhammed, el-Esrâru'l-Merfuâ fî'l-Ahbari'l-Mevzû'a

_____ Mirkâtu'l-Mefâtiḥ şerhu Mişkâti'l-Mesâbih, Daru'l-fıkr,6. Baskı, Beyrut, 2002

Kaya, Mehmet, Farklı İ'râb Değerlendirmelerinin Tefsire Etkisi, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 2014/1.

Kehhâle, Ömer Rızâ, Mu'cemu'l-Müellifin, Müessisetü'l-Risale, 1957.

Korkut, Abdullah, İbn Âbidîn'in Neşru'l-Arf fî Binâi Ba'di'l Ahkami ale'l-Örf adlı Risalesi ve Bu risale Işığında Sosyal Değişmenin Hükümlere Etkisi, Şubat, Kayseri Erciyes Üniversitesi 2010.

Kürdi, Velid Haşim, Ehemmiyetu İlmi'n-Nahvi fî Fehmi'n-Nassı's-Şer'i, Çanakkale On sekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 8, 2016

el-Leknevî, Ebû'l-Hasenât Abdulhay, el-Âşârü'l-Merfû'a fî'l-Aḥbâri'l-Mevzû'a

Molla Câmî, Nureddin, el-Fevaidu'z-Ziyâiyye fî Şerhi'l-Kâfiye, Mektebetu'l-Hâşimî, 1. Baskı, İstanbul 2017

el-Murâdî, İbn Kâsım, el-Cena'd-Dânî fî Hurufi'l-Meânî, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye-Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1. Baskı, Beyrut 1992.

Özbalıkçı, Mehmet Reşit, İbnu'd-Demâminî, DİA, 2000

Özel, Ahmet, Hanefi Fıkıh Âlimleri ve Diğer Mezheplerin Meşhurları, 4. Baskı, Ankara Türkiye Diyanet Vakfı, s.360.

_____ İbn Âbidîn, DİA, 1999.

Öztop, Abdullah, Gün Yüzüne Çıkmayı Bekleyen Kıtas: İlimler Tasnifi İçin Mebâdi-i Aşera, III. Türkiye Lisanüstü Çalışmaları Kongresi – Bildiriler kitabı S 218, Sakarya Üniversitesi, 15-18 Mayıs 2014.

es-Sabban, Muhammed, Haşiyetu's-Sabban ala Şerhi'l-Eşmûni li Elfıyyeti İbn Malik, Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1. Baskı, Lübnan 1997.

Sarıkaya, Muammer, Kevseri'nin Lahn Anlayışı, Uluslararası Düzceli M.Zâhid Kevserî Sempozyumu Bildirileri, s. 361, Düzce, Sakarya Üniversitesi, 24-25 Kasım 2007.

es-Suyûtî, Celaleddin, el-Behcetü'l-Merdiyye alâ Elfıyyeti İbn Mâlik, Müessesetu İsmailiyyân, 11. Baskı, 1420 h.

_____ el-Eşbâh ve'n-Nezâir fi'n-Nahvi, Matbûatu Mecmai'l-Lugati'l-Arabiyyeti bi Dimeşk, 1987.

_____ el-İtkan fi Ulûmi'l-Kur'ân, el-Hey'etu'l-Mısriyyeti'l-Âmme li'l-Kitap, 1974.

_____ Hem'ul-Hevâmi' fi şerhi Cemi'l-Cevâmî, DKİ, 2012.

_____ Hem'ul-Hevami' fi şerhi Cem'il-Cevâmî', el-Mektebetu't-Tevfikiyye, Mısır.

_____ el-Muzhir fi Ulumi'l-Lugati ve Envâihâ, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut 1998.

Şensoy, Sedat, Süyûtî, DİA, 2010

Tahtâvî, Ahmed, Haşetu't-Tahtavi ala'd-Durri'l-Muhtâr

et-Tehânevî, Muhammed b. Ali, Keşşâfu İstilâhâtı'l-Funûn ve'l-Ulûm, Mektebetu Lübnan, 1. Baskı, Beyrut 1992

Turan, Abdülbaki, İbn Mâlik et-Tâî, DİA, 1999

Tüccar, Zülfikar, Sîrafî Ebû Said, DİA, 2009

el-Üşmûnî, Ebü'l-Hasen Nûruddîn, Menhecü's-Sâlik ilâ Elfıyyeti İbni Mâlik, Daru'l-Kitabi'l-Arabî, 1. Baskı, Beyrut 1955.

Yıldız, Kemal, Zahir-Bâtın Dayanışması: Mutasavvıf Mevlânâ Hâlid ile Fakih İbn Âbidîn Örneği, Tasavvuf Dergisi, Ankara, sy:15, 2005.

Zavalsız, Halid, Üşmûnî, DİA, 2012

ez-Zemahşerî, Mahmud b. Ömer, el-Keşşaf an Hakâik-i Ğavâmidî't-Tenzîl, Daru'l-Kitabi'l-Arabi, 3. Baskı h.1407

_____ el-Mufasssal fî San'ati'l-İ'rab, Mektebetu'l-Hilal, 1. Baskı, Beyrut 1993

Zirikli, Hayreddin, el'A'lam, Daru'l-İlim li'l-Melâyîn, 15. Baskı, Beyrut 2002

EKLER

EK-1:

(Bu çalışma Reddu'l-Muhtâr eserinin Dâru'l-ma'rife 2018 baskısına göre düzenlenmiştir)

REDDU'L-MUHTÂR'DA NAHVÎ, SARFÎ, BELAGÎ VE LUGAVÎ İSTİŞHAT
EDİLEN AYET, HADİS VE ŞİİRLERİN CİLT VE SAYFA NUMARALARI

İstişhâdî Ayetlerin Cilt ve Sayfa Numaraları

Tablo:1

1/29,29,41,43,45,48,48,54,54,56,81,84,84,86,91,93,94,120,145,147,149,358,359,477,488, 494,519,555
2/90,193,200,228,238,240,245,276,285,286,313,407,474
3/24,27,125,336,465,508,517,518,538,548,561,562,562
4/14,90,388,454,456,458,464,465,476,481,505,530,536,542,616,617,623,631
5/26,41,62,100,130,151,440,518,519,520,522,523,572,603,636,642,648,654,667,675,679,682, 702
6/35,95,131,208,212,321,709
7/9,9,9,9,16,45,46,46,293,310,310,313,443,526,558,558,588,596
8/24,25,96,140,165,420
9/50,226,246,322,336,490,553,555,599,603
10/17,62,71,73,76,79,97,391,406,410,414,529,553,557,558,565,604,605,606

İstişhâdî Hadislerin Cilt ve Sayfa Numaraları

Tablo:2

1/37,69
2/52,132,220,341
3/50,133,230,304,312
4/101,337,458,489,489,593

5/172,570
6/135
7/59,83,83,83,425,558,588
8/128,369
9/150,336,456,493,576
10/592,907

İstişhâdî Şiirlerin Cilt ve Sayfa Numaraları:

Tablo:3

1/32,40,44,63,64,65,67,69,71,84,86,93,211,378,440
2/11,18,193,226,227,263,270,318,338,362,402,453,454,455,580
3/296,338599
4/108,172,175,176,176,177,251,289,383,431,455,488,505,522,537,539,594
5/31,520
6/709
7/110,403
8/63,108,110,138,167,337
9/124,255,362,366,418,433,455,456,507,675
10/157,167,526,538,563